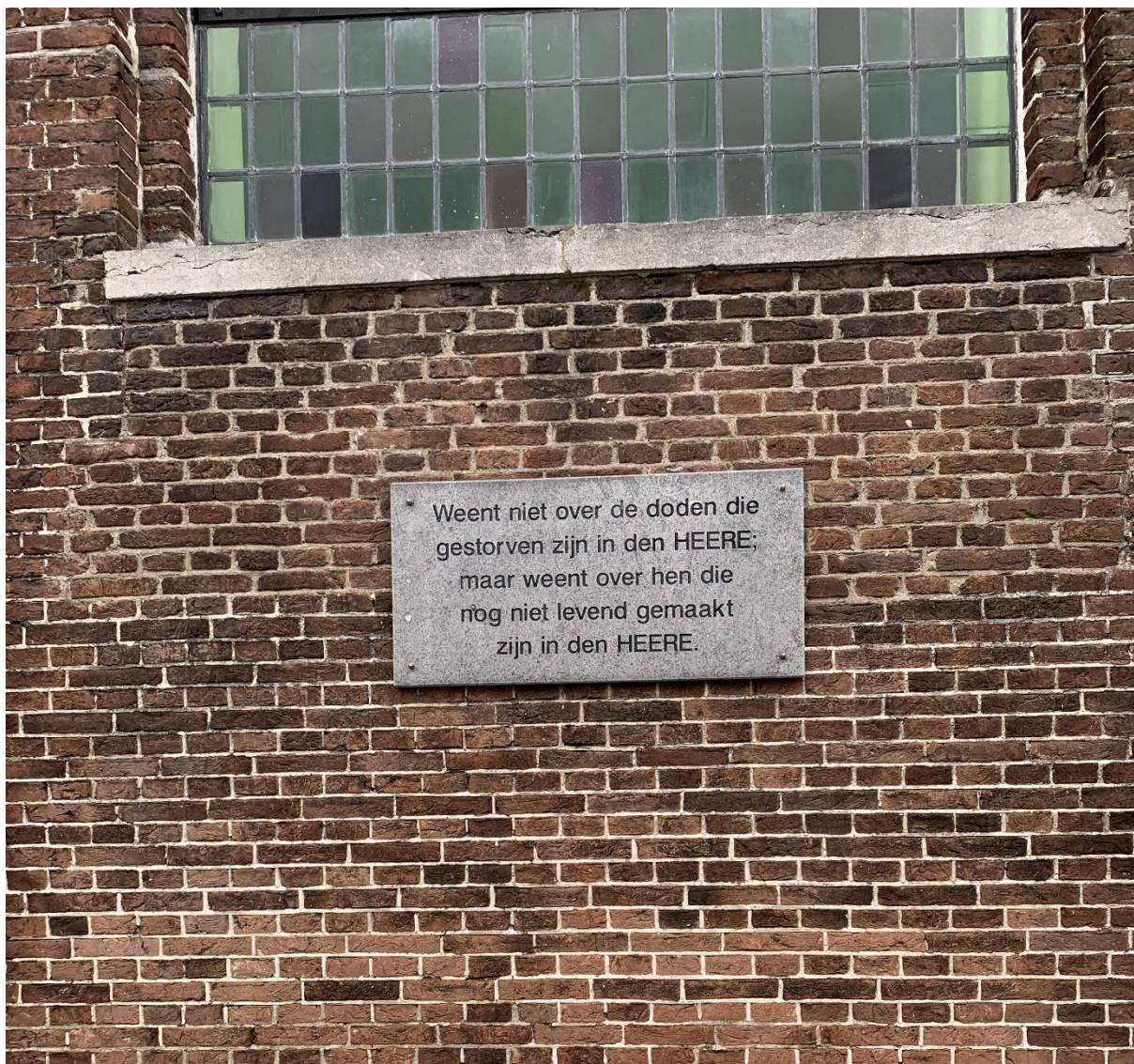

De praktijk van het begraven van bevindelijk gereformeerde predikanten (1948-2010)

Figuur 1 Opschrift aan de muur van de Hervormde Kerk te Benthuisen, bij het kerkhof waarop ds. L.G.C. Ledeboer begraven ligt. Eigen foto.

Naam: Jelle Bakker

Studentnummer: 81892

Begeleider: prof. dr. Sabine Hiebsch

Datum: 31 mei 2024

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	9
2.	Verantwoording van de methode	12
	Inleiding	12
2.1	Selectie van de acht predikanten	12
2.2	Bronnen	13
2.2.1	Primaire bronnen	14
2.2.2	Secundaire bronnen	15
	Conclusie	16
3.	De kenmerken van de bevindelijk gereformeerde cultuur in Nederland, in de twintigste en eenentwintigste eeuw	17
	Inleiding	17
3.1	Bevindelijk gereformeerden als een van de aanduidingen	17
3.2	Het ontstaan van de bevindelijk gereformeerden	18
3.3	Drie kerkgenootschappen: De (Oud) Gereformeerde Gemeenten (in Nederland)	21
3.4	Het aantal bevindelijk gereformeerden	24
3.5	Uiterlijke kenmerken van de bevindelijk gereformeerden	25
3.6	Theologische kenmerken van de bevindelijk gereformeerden	27
3.7	Bekering in de bevindelijk gereformeerde cultuur	28
3.8	Bevindelijk gereformeerde predikanten	32
	Conclusie	33

4.	De kenmerken van de funeraire praktijk in	
	bevindelijk gereformeerde kerken	35
	Inleiding	35
4.1	De kerkorde	35
4.2	De funeraire praktijk in bevindelijk gereformeerde gemeenten	37
4.3	Rouw in de kerk brengen	40
4.4	De beleving van de bevindelijk gereformeerde funeraire praktijk door twee uittreders	41
4.5	Begrafenisverslagen uit de Gereformeerde Gemeenten (1912-1935)	41
	Conclusie	43
5.	Case studies naar de begrafenissen van acht bevindelijk	
	gereformeerde predikanten in de periode 1948-2010	45
	Inleiding	45
5.1	Ds. Gerrit Hendrik Kersten	46
5.1.1	Biografische schets van ds. Gerrit Hendrik Kersten	46
5.1.2	Het begrafenisverslag van ds. Gerrit Hendrik Kersten	48
5.1.2.1	De begrafenis van ds. Gerrit Hendrik Kersten in andere bronnen	53
5.1.3	Het grafmonument van ds. Gerrit Hendrik Kersten	53
5.1.4	De overlijdenskennisgeving van ds. Gerrit Hendrik Kersten	57

5.2	Ds. François Jacobus Dieleman	58
5.2.1	Biografische schets van ds. François Jacobus Dieleman	58
5.2.2	Het begrafenisverslag van ds. François Jacobus Dieleman	59
5.2.2.1	De begrafenis van ds. François Jacobus Dieleman in andere bronnen	61
5.2.3	Het grafmonument van ds. François Jacobus Dieleman	62
5.2.4	De overlijdenskennisgeving van ds. François Jacobus Dieleman	66
5.3	Dr. Cornelis Steenblok	67
5.3.1	Biografische schets van dr. Cornelis Steenblok	67
5.3.2	Het begrafenisverslag van dr. Cornelis Steenblok	68
5.3.2.1	De begrafenis van dr. Cornelis Steenblok in andere bronnen	71
5.3.3	Het grafmonument van dr. Cornelis Steenblok	71
5.3.4	De overlijdenskennisgeving van dr. Cornelis Steenblok	73
5.4	Ds. Gerrit van de Breevaart	74
5.4.1	Biografische schets van ds. Gerrit van de Breevaart	74
5.4.2	Het begrafenisverslag van ds. Gerrit van de Breevaart	75

5.4.2.1	De begrafenis van ds. Gerrit van de Breevaart in andere bronnen	79
5.4.3	Het grafmonument van ds. Gerrit van de Breevaart	79
5.4.4	De overlijdenskennisgeving van ds. Gerrit van de Breevaart	82
5.5	Ds. Johannes van der Poel	83
5.5.1	Biografische schets van ds. Johannes van der Poel	83
5.5.2	Het begrafenisverslag van ds. Johannes van der Poel	84
5.5.3	Het grafmonument van ds. Johannes van der Poel	88
5.5.4	De overlijdenskennisgeving van ds. Johannes van der Poel	90
5.6	Ds. Everard du Marchie van Voorthuijsen	91
5.6.1	Biografische schets van ds. Everard du Marchie van Voorthuijsen	91
5.6.2	Het begrafenisverslag van ds. Everard du Marchie van Voorthuijsen	92
5.6.3	Het grafmonument van ds. Everard du Marchie van Voorthuijsen	95
5.6.4	De overlijdenskennisgeving van ds. Everard du Marchie van Voorthuijsen	98
5.7	Ds. Abraham Dirk Muilwijk	99
5.7.1	Biografische schets van ds. Abraham Dirk Muilwijk	99

5.7.2	Het begrafenisverslag van ds. Abraham Dirk Muilwijk	100
5.7.2.1	De begrafenis van ds. Abraham Dirk Muilwijk in andere bronnen	103
5.7.3	Het grafmonument van ds. Abraham Dirk Muilwijk	103
5.7.4	De overlijdenskennisgeving van ds. Abraham Dirk Muilwijk	106
5.8	Ds. Frans Mallan	107
5.8.1	Biografische schets van ds. Frans Mallan	107
5.8.2	Het begrafenisverslag van ds. Frans Mallan	108
5.8.2.1	De begrafenis van ds. Frans Mallan in andere bronnen	110
5.8.3	Het grafmonument van ds. Frans Mallan	111
5.8.4	De overlijdenskennisgeving van ds. Frans Mallan	113
	Conclusie	114
6.	Discussie	123
	Inleiding	123
6. 1	Begravenissen van bevindelijk gereformeerde predikanten als ritueel	123
6.2	De overleden bevindelijk gereformeerde predikant als exempel	127

6.3	De functies van de praktijk van het begraven van bevindelijk gereformeerde predikanten	130
	Conclusie	132
7.	Conclusie	133
	Aanwijzingen voor verder onderzoek	135
8.	Bibliografie	137
	Dankwoord	143

Hoofdstuk 1 Inleiding

Woensdag 14 juli 2010 was een zeer warme en klamme dag. Toch kwamen op deze dag duizenden mensen naar vier kerkgebouwen in Alblasterdam, waar diensten werden gehouden bij de begrafenis van ds. Frans Mallan, lange tijd de centrale figuur in het kerkverband van de Gereformeerde Gemeenten in Nederland. Ds. Jochem Roos herinnerde de aanwezigen aan het geloof dat Mallan in 1976 naar eigen zeggen had gekregen: Nederland zou getroffen worden door een oordeel. Ondanks smeken en worstelingen van de kant van Mallan, kreeg hij, zo verklaarde hij, te zien dat het oordeel door zou gaan, maar dat hijzelf voor die tijd weggenomen zou worden. Op de begraafplaats werden diverse aanwezigen door de hitte bevangen. Die avond brak een noodweer los boven Nederland, met valwinden die op diverse plaatsen in ons land voor grote schade zorgden.¹

Op donderdag 20 april 2023 bezocht ik het graf van ds. Everard du Marchie van Voorthuysen in Leersum. Bij leven was hij een centrale figuur in het kerkverband van de Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland. Pal naast de begraafplaats ligt een heuvel die op 18 juni 2021 in één keer ontbost werd door een valwind. Toen ik even later van de begraafplaats vertrok en terugliep naar mijn auto, mijmerde ik over de vraag hoe die zaken met elkaar in verband gebracht kunnen worden. Plotseling schrok ik op van een dode, zwarte vogel, die vlak voor mij op de stoep lag. Op dat moment besepte ik dat er, ook met mij als buitenstaander, iets gebeurt rondom de begrafenis van prominente, bevindelijk gereformeerde predikanten. Maar wat er precies gebeurt, is voor mij lastig onder woorden te brengen.

Ook in de eigen, bevindelijk gereformeerde, kringen van deze predikanten gebeurt iets rondom hun begrafenis. Het zijn gebeurtenissen die dikwijls bijgewoond worden door duizenden mensen, die er daarbij vaak genoeg mee moeten nemen dat ze niet eens een plekje in de rouwdienst kunnen krijgen. Van de begrafenis verschenen bovendien

¹ <https://www.weeronline.nl/nieuws/terugblik-het-noodweer-van-14-juli-2010>. Dick Schinkelshoek, "Een vader voor het kerkverband begraven," Nederlands Dagblad, 15 juli 2010, Nexis Uni. J. Mastenbroek, Israëls Wachter sluimert niet: Herinneringen van ds. F. Mallan (1925-2010) (Alblasterdam, Sola Gratia), 431-432.

nauwgezette verslagen, waarin soms heel gedetailleerd beschreven wordt hoe het er op die dag aan toe ging. De gelezen Bijbelgedeelten en gezongen psalmen worden in die verslagen vermeld, de toespraken integraal gepresenteerd. In die toespraken wordt vaak onomwonden gezegd dat de predikant in de hemel is. Dit lijkt in contrast te staan met de funeraire praktijk van niet-predikanten in bevindelijk gereformeerde kerken. De begrafenissen van de predikanten lijken rituele kenmerken te hebben, waarvan het onduidelijk is welke functie(s) die vervullen binnen de bevindelijk gereformeerde geloofsgemeenschappen.

De verwondering over dit verschijnsel, in combinatie met de constatering dat het ook mij, als niet-bevindelijk gereformeerde, niet onberoerd laat, vormt het uitgangspunt voor deze masterscriptie. Het leidde tot de volgende hoofdvraag:

Welke kenmerken heeft de funeraire praktijk bij predikanten uit bevindelijk gereformeerde kerken, in Nederland, in de periode 1948-2010?

Om tot beantwoording van de hoofdvraag te komen, behandel ik eerst de volgende deelvragen:

1. Wat zijn de kenmerken van de bevindelijk gereformeerde cultuur in Nederland, in de twintigste en eenentwintigste eeuw?
2. Wat zijn de kenmerken van de funeraire praktijk in bevindelijk gereformeerde kerken?
3. Wat zijn de resultaten van case studies naar de begrafenissen van acht predikanten in bevindelijk gereformeerde kerken, in de periode 1948-2010?

In de conclusie van die acht case studies, ga ik aan de hand van de volgende vragen op zoek naar overeenkomsten:

- a. Hoe verloopt de begrafenis?
- b. Welke Bijbelgedeelten worden gelezen?
- c. Welke psalmen worden gezongen?
- d. Welke sprekers voeren het woord?
- e. Wat is de inhoud van de toespraken?
- f. Welke kenmerken hebben de grafmonumenten?
- g. Welke kenmerken hebben de rouwkaarten?

Hoofdstuk 2

Verantwoording van de methode

Inleiding

Dit onderzoek naar de praktijk van het begraven van bevindelijk gereformeerde predikanten, begon met het maken van keuzes. In de eerste plaats heb ik acht bevindelijk gereformeerde predikanten uitgekozen, om van elk van hun begrafenissen een case study te maken. In de tweede plaats heb ik een selectie gemaakt van primaire en secundaire bronnen. In dit hoofdstuk verantwoord ik eerst de selectie van de acht onderzochte predikanten. Daarna bespreek ik welke primaire en secundaire bronnen ik heb gebruikt, welke afwegingen ik daarbij maakte en welke beperkingen deze bronnen hebben.

2.1 Selectie van de acht predikanten

In dit onderzoek richt ik mij op de drie Nederlandse kerkgenootschappen die in hun geheel als bevindelijk gereformeerd² te typeren zijn. Dat zijn de Gereformeerde Gemeenten, de Gereformeerde Gemeenten in Nederland en de Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland.³ Het zijn bovendien kerkgenootschappen die anno 2024 nog steeds bestaan. Om recht te doen aan de diverse vrije gemeenten die zich rondom deze kerkgenootschappen bevinden, heb ik ook een predikant uit die groepen geselecteerd.

Bij de selectie van acht predikanten heb ik naar diverse factoren gekeken. In de eerste plaats wilde ik van elk kerkgenootschap minimaal één prominente predikant kiezen. Een voorwaarde was bovendien dat van een begrafenis goede primaire bronnen toegankelijk moeten zijn.

Gelet op deze twee ingangseisen kwam ik in eerste instantie uit op ds. Gerrit Hendrik Kersten (voorman van de Gereformeerde Gemeenten, overleden in 1948), dr. Cornelis Steenblok (overleden in 1967) en ds. Frans Mallan (overleden in 2010) (voormannen van de

² Een typering van de aanduiding bevindelijk gereformeerd wordt in hoofdstuk 3 gegeven.

³ Kerkgenootschappen als de Christelijke Gereformeerde Kerken en de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) zijn deels als bevindelijk gereformeerd te typeren. Dat gold ook voor de Nederlandse Hervormde Kerk, die in 2004 grotendeels opging in de PKN.

Gereformeerde Gemeenten in Nederland), ds. Johannes van der Poel (overleden in 1981) en ds. Everard du Marchie van Voorthuysen (overleden in 1986) (voormannen van de Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland). Deze begrafenissen strekken zich uit over de periode 1948-2010). Om de verdeling van acht predikanten over dit tijdvak gelijkmatiger te maken, heb ik nog drie predikanten geselecteerd. Ds. François Jacobus Dieleman (Gereformeerde Gemeenten, overleden in 1955), ds. Gerrit van de Breevaart (vrije gemeente, overleden in 1974) en ds. Abraham Dirk Muilwijk (Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland, overleden in 1993). Zo kwam ik tot acht predikanten die zowel gelijkmatig verdeeld zijn over het geselecteerde kerkelijke onderzoeksveld als over de periode.

De periode 1948-2010 is gekozen omdat die in 1948 begrensd wordt door de begrafenis van de voorman van het grootste van de drie kerkgenootschappen, ds. Gerrit Hendrik Kersten en in 2010 door ds. Frans Mallan, de predikant die in een van de andere kerkgenootschappen jarenlang de centrale figuur was.

Het aantal van acht predikanten geeft naar mijn mening een goed beeld van hoe het er aan toe ging, en kan gaan, als in bevindelijk gereformeerd Nederland predikanten begraven worden.

Ik heb ervoor gekozen om dit onderzoek op te zetten als een serie case studies, omdat ik zo gemakkelijker andere primaire bronnen kon gebruiken, naast de begrafenisverslagen. Zo kon ik die bronnen bijvoorbeeld leggen naast verslagen in christelijke of seculiere media.

2.2 Bronnen

Bij het typeren van de bevindelijk gereformeerden binnen de Nederlandse samenleving (hoofdstuk 3) en de biografische schetsen van de acht onderzochte predikanten (onderdeel van hoofdstuk 5), baseer ik mij op literatuurstudies.

Voor de beschrijving van de funeraire praktijk in de bevindelijk gereformeerde kerken (hoofdstuk 4) baseer ik mij op literatuurstudies en interviews.

Voor de case studies naar de begrafenissen van acht predikanten (onderdeel van hoofdstuk 5) analyseer ik primaire bronnen, in schriftelijke en materiële vorm. Dat zijn voor elk van de acht onderzochte predikanten het begrafenisverslag, het grafmonument en de

overlijdenskennisgeving. Daarbij betrek ik, indien relevant, andere primaire bronnen, zoals verslagen in kerkelijke periodieken en berichtgeving in dagbladen.

2.2.1 Primaire bronnen

De acht case studies zijn gebaseerd op primaire bronnen. Per begrafenis gaat het daarbij in elk geval om het begrafenisverslag, het grafmonument en de overlijdenskennisgeving, in de vorm van een rouwadvertentie. Indien relevant, is daarnaast gebruik gemaakt van primaire bronnen als begrafenisverslagen in kerkelijke periodieken of berichtgeving in kranten.

De begrafenisverslagen zijn in het geval van Kersten, Steenblok, Van de Breevaart, Du Marchie van Voorthuysen en Muilwijk bij een uitgever verschenen. Bij Van der Poel staat de kerkenraad van de Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland te Ede als uitgever vermeld. Bij Mallan is een uitgeverij vermeld die uitsluitend werk van deze predikant heeft uitgegeven. Uit het voorwoord is af te leiden dat een dochter van de predikant de eindverantwoordelijkheid had. In het begrafenisverslag van Dieleman staat geen uitgever vermeld.

In alle verslagen wordt beschreven hoe de gang van zaken tijdens de begrafenis was. Ook worden de integrale teksten van de gehouden toespraken weergegeven.

De uitgaven verschenen steeds binnen twee jaar na de begrafenis. In het geval van Steenblok, Van de Breevaart, Muilwijk en Mallan is in de uitgave ook een levensbeschrijving opgenomen.

In het geval van Van de Breevaart, Van der Poel en Du Marchie van Voorthuysen zijn in de uitgave ook meerdere preken van de overleden predikant opgenomen.

In alle acht begrafenisverslagen is een portretfoto van de overleden predikant opgenomen.

In de begrafenisverslagen van Muilwijk en Mallan zijn foto's van de begrafenisstoet opgenomen.

Het is belangrijk te beseffen dat de begrafenisverslagen geproduceerd zijn door, of in elk geval met medewerking van, de gemeenschappen van de overleden predikanten. Ze maken zo onderdeel uit van de manier waarop in de gemeenschappen is omgegaan met deze

overlijdens. De levensbeschrijvingen kunnen niet beschouwd worden als objectieve biografieën. Bij de verslagen van de gang van zaken rondom rouwdiensten en plechtigheden op de begraafplaats, is het goed te beseffen dat ook die voortkomen uit de gemeenschappen. Voor de waarde van mijn onderzoek hoeft dat niet problematisch te zijn. Wel is het goed om in rekening te brengen dat eventuele verstoringen van de plechtigheden, als die al plaatsgevonden hebben, niet zijn opgenomen in de verslagen.

In de begrafenisverslagen worden de gehouden toespraken integraal gepresenteerd. Het is voor mij niet na te gaan of de toespraken inderdaad precies op deze manier zijn gehouden. Op de achterkant van het begrafenisverslag van Kersten staat dat het gemaakt is op basis van een stenografisch verslag. Bij de zeven andere verslagen is niet aangegeven of ze gemaakt zijn met behulp van stenografie, geluidsopnamen, aantekeningen van sprekers of op een andere manier. Geluidsopnamen van deze begrafenissen zijn door mij niet aangetroffen. Het is aannemelijk dat toespraken licht bewerkt zijn bij het op papier zetten. Zo zullen bijvoorbeeld versprekingen verbeterd zijn. Ik heb echter geen reden om aan te nemen dat deze toespraken naderhand grondig geredigeerd zijn. Voor die stelling pleit ook dat in de betogen uitspraken voorkomen waarin de spreker bijvoorbeeld zegt dat hij niet onnodig lang zal spreken. Zo'n mededeling heeft geen directe waarde voor de lezer en pleit dus voor integrale weergave. Ook mededelingen over bijvoorbeeld het ordelijk verlaten van de kerk zijn in toespraken blijven staan. Het pleit ook voor de stelling dat het (her)beleven van deze begrafenissen een doel was van deze verslagen.

De acht grafmonumenten zijn door mij persoonlijk bezocht en gefotografeerd. Bij de analyse heb ik de hulp ingeroepen van een specialist op het gebied van grafmonumenten.

De acht overlijdenskennisgevingen zijn door mij aangetroffen in archieven.

2.2.2 Secundaire bronnen

Het corpus aan secundaire bronnen over de acht predikanten en hun kerkgenootschappen is omvangrijk. Het is echter problematisch dat die grotendeels afkomstig zijn uit de eigen gemeenschappen. Het is daarom de vraag of die bronnen een objectief beeld kunnen geven. Van met name Kersten zijn volop biografische studies beschikbaar van bronnen buiten eigen kring.

Jelle Bakker - De praktijk van het begraven van bevindelijk gereformeerde predikanten (1948-2010)

Een voordeel van het grote bronnencorpus is dat voor deze predikanten eenvoudig biografische schetsen gemaakt konden worden die gebaseerd zijn op meerdere bronnen. De wie, wat, waar en wanneer van deze predikantenlevens zijn betrouwbaar te bepalen. Alleen als het gaat om het waarom en hoe, moest ik in rekening brengen dat de enige bronnen die daarover beschikbaar zijn uit eigen kring komen of zelfs deels van eigen hand zijn. Voor het schrijven van een serieuze biografie, schat ik in dat voor de meeste van deze acht predikanten het secundaire bronnenmateriaal daarom te beperkt is. In het kader van deze scriptie was dat echter niet het doel. De door mij gemaakte biografische schetsen dienen om een predikant te kunnen plaatsen binnen bevindelijk gereformeerde Nederland. Het onderwerp van deze scriptie is immers niet de levensloop van deze predikanten, maar de manier waarop hun begrafenissen plaatsvonden.

Ook over bevindelijk gereformeerden in Nederland in het algemeen is veel gepubliceerd, zowel door insiders en buitenstaanders, als door auteurs die zich positioneren als uittreders. Daaruit is een goed beeld van dit volksdeel te destilleren, uiteraard met de kanttekening dat het uiteindelijk een model is van een complexe en multidimensionale werkelijkheid.

Conclusie

De acht predikanten waarvan ik in deze scriptie de begrafenissen onderzoek, waren in de periode 1948-2010 actief binnen de drie kerkgenootschappen die in die periode in hun geheel als bevindelijk gereformeerd getypeerd kunnen worden. Het zijn de Gereformeerde Gemeenten, de Gereformeerde Gemeenten in Nederland en de Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland.

De literatuurstudie voor het schrijven van biografisch schetsen over de acht predikanten is voor een deel, noodgedwongen, gebaseerd op bronnen uit eigen kring. Ook de acht begrafenisverslagen zijn in eigen kring geproduceerd. Bij de literatuurstudie over bevindelijk gereformeerden in het algemeen, kon wel gebruik gemaakt worden van een breder corpus aan bronnen.

Hoofdstuk 3 De kenmerken van de bevindelijk gereformeerden in Nederland, in de twintigste en eenentwintigste eeuw

Inleiding

De predikanten waar het in deze scriptie om draait, zijn afkomstig uit een specifiek deel van protestants Nederland. Deze groep werd en wordt op diverse manieren aangeduid. Ik heb gekozen voor de aanduiding bevindelijk gereformeerd. In dit hoofdstuk geef ik eerst, op basis van secundaire literatuur, een typering en een afbakening van die groep, inclusief een onderbouwde inschatting van de omvang. Mijn beschrijving van de bevindelijk gereformeerden valt daarna uiteen in uiterlijke en theologische kenmerken.

3.1 Bevindelijk gereformeerden als een van de aanduidingen

Voor de groep waarover het in deze scriptie gaat, bestaan allerlei aanduidingen. De leden ervan worden onder andere omschreven als 'zwaren', 'fijnen', 'ultra-gereformeerden', 'rechtervleugel van de gereformeerde gezindte', 'aanhangers van de oude waarheid', 'reformatorischen'⁴, 'oud gereformeerden', 'piëtsten' of 'hyper-orthodoxen'.⁵

Ik gebruik in deze scriptie de term bevindelijk gereformeerden en sluit daarbij aan bij het onderscheid dat Janse maakt: 'Het gaat (...) om het al of niet bevindelijk georiënteerd zijn. Ziet men het geloof primair als een zaak van innerlijke bevindingen (existentiële ervaringen van een ingrijpen van God in het persoonlijk leven en de menselijke reactie daarop) of ziet men het primair als een geheel en al instemmen met een bepaalde geloofsbelijdenis?'⁶

Zwemer zegt het als volgt: 'Bevinding gaat over hoe God omgaat met mensen.'⁷

⁴ Op den duur steeds vaker afgekort tot refo's, wat anno 2024 misschien wel de meest gangbare aanduiding is geworden.

⁵ C.S.L. Janse, *Bewaar het pand. De spanning tussen assimilatie en persistentie bij de emancipatie van de bevindelijk gereformeerden* (Houten: Den Hertog, 1985), 64-65.

⁶ Janse, *Bewaar het pand*, 64.

⁷ J.P. Zwemer, *De bevindelijk gereformeerden* (Kampen: Kok, 2001), 13.

Hoekstra en Ipenburg noemen het 'de strikt persoonlijke beleving van de omvang met God als vrucht van de bekering.'⁸

3.2 Het ontstaan van de bevindelijk gereformeerden

De wortels van het bevindelijk gereformeerde Nederlandse volksdeel liggen in de Reformatie, maar het eigen karakter werd gevormd in diverse daarop aansluitende perioden van doorreformatie.

De eerste periode is in de historiografie bekend komen te staan als de Nadere Reformatie. Die kan volgens Van 't Spijker beschouwd worden als 'de Nederlandse verschijningsvorm van het internationale Piëtisme van de zeventiende eeuw.'⁹ De Nadere Reformatie was volgens Van Eijnatten en Van Lieburg bovendien 'meer een groep van gelijkgestemden dan een brede beweging.'¹⁰

De Nadere Reformatie kende volgens Van Eijnatten en Van Lieburg diverse invloeden. Een daarvan was de Moderne Devotie, de hervormingsbeweging in de katholieke kerk van de veertiende en vijftiende eeuw. Het gereformeerde piëtisme had dan ook idealen die afgeleid waren van de voorreformatische vroomheid. Zoals voorheen kloosterlingen voorbede voor de christenheid deden, zo wilden de vrome vertegenwoordigers van de Nadere Reformatie door hun ascetische levensstijl in de protestantse samenleving van de Nederlanden 'de kurk zijn waarop een zondig land en volk nog dreven.'¹¹

Naast deze voorreformatische invloed was de Nadere Reformatie verwant aan het Duitse piëtisme en het Engelse puritanisme, zo stellen Van Eijnatten en Van Lieburg. Vanuit Duitsland, waar ze fel bestreden werden, kwamen 'godzaligen' naar Nederland, waar ze aansluiting vonden bij sommige predikanten en gemeenteleden uit vooral de gereformeerde kerk.¹²

⁸ E.G. Hoekstra en M.H. Ipenburg, *Handboek Christelijk Nederland. Kerken, gemeenten, samenkomsten en vergaderingen* (Kampen: Kok, 2008), 244.

⁹ W. van 't Spijker, "De Nadere Reformatie," in *De Nadere Reformatie. Beschrijving van haar voornaamste vertegenwoordigers*, red. T. Brienens et al. ('s Gravenhage: Boekencentrum, 1986), 5.

¹⁰ Joris van Eijnatten en Fred van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis* (Hilversum: Verloren, 2006), 220.

¹¹ Van Eijnatten en Van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis*, 220.

¹² Van Eijnatten en Van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis*, 219.

De Engelse invloed liep onder anderen via Willem Teellinck (1579-1629). Na een verblijf in Engeland wilde hij via de kerk het Nederlandse volk overtuigen van de noodzaak van een zuiver leven: 'Niet dansen, geen bijgeloof meer, geen kermissen, geen Sinterklaas, geen dubbelzinnige grappen, geen feesten, geen overdaad. Netjes en sober leven dus: zo ongeveer wat men veel later 'calvinistisch' zou noemen.'¹³

De bekendste vertegenwoordigers van de Nadere Reformatie waren predikanten uit de zeventiende en achttiende eeuw¹⁴, onder anderen Gisbertus Voetius (1589-1676), Jodocus van Lodenstein (1620-1676), Wilhelmus à Brakel (1635-1711), Theodorus van der Groe (1705-1784) en Alexander Comrie (1706-1774). Hun geschriften werden ook in later tijden gelezen door gereformeerden, waaronder uiteindelijk door de bevindelijk gereformeerden van de twintigste en eenentwintigste eeuw.¹⁵

De Nadere Reformatie stond onmiskenbaar op het fundament van de Reformatie, met haar nadruk op de rechtvaardiging door het geloof, maar legde sterke eigen accenten op het gebied van uitverkiezing, de individualiteit en de levensheiliging.¹⁶

Het gereformeerde piëtisme bleef, aldus Zwemer, een kritische minderheid vormen binnen de gereformeerde kerk. Aan de ene kant werd dat versterkt door de praktijk in landelijke gebieden als de Veluwe, de Betuwe, en de Kop van Overijssel, waar nog iets van de middeleeuwse mystiek merkbaar was. Het waren gebieden die niet bediend werden door de bovenklasse van geleerde predikanten, die in de achttiende en negentiende eeuw steeds meer onder invloed van de ideeën van de Verlichting kwam te staan. Gemeenten werden er bediend door predikanten uit de eigen streek. 'Bepaalde typen van vroomheid werden dus eerder versterkt dan afgezwakt.'¹⁷

Tegelijk bloeide het gezelschapsleven. Gelovigen kwamen samen in zogenaamde gezelschappen of conventikels, waar onderling de ervaringen in het geloofsleven besproken

¹³ Zwemer, *De bevindelijk gereformeerden*, 23.

¹⁴ De aanduiding Nadere Reformatie is een historiografisch construct, waarbij onmogelijk een exact begin en einde is aan te geven. Doorgaans wordt deze beweging in zowel de zeventiende als de achttiende eeuw geplaatst. Van Lieburg betoogt echter dat de periode van de Nadere Reformatie al in de zeventiende eeuw ten einde kwam, omdat toen al duidelijk was dat het theocratische ideaal van een nationale bekering onhaalbaar was geworden. Hij duidt de achttiende-eeuwse subcultuur die hieruit ontstond aan als gereformeerde piëtisme. F.A. van Lieburg, *Levens van vromen* (Kampen: De Groot Goudriaan, 1991), 182-189.

¹⁵ Zwemer, *De bevindelijk gereformeerden*, 20-33.

¹⁶ Van 't Spijker, "De Nadere Reformatie," 7-8.

¹⁷ Zwemer, *De bevindelijk gereformeerden*, 33-34.

werden. Dat verschijnsel bestond al sinds de Reformatie, maar ging in de achttiende en negentiende eeuw steeds vaker een eigen leven leiden, naast de plaatselijke kerken. Bevindelijke gelovigen versterkten elkaar in deze gezelschappen, terwijl deze groepen ook 'lekenpredikers' of 'oefenaars' voortbrachten, aldus Van Lieburg.¹⁸

Drie jaar na het ontstaan van het Koninkrijk der Nederlanden, introduceerde Koning Willem I het 'Algemeen Reglement voor het bestuur der Hervormde Kerk'. Naast dat in de naamgeving 'gereformeerd' werd vervangen door 'hervormd', kreeg de kerk nu te maken met een nieuwe, gecentraliseerde bestuursvorm. Een orthodoxe minderheid vond dat in die nieuwe kerkvorm steeds meer ruimte kwam om af te wijken van de gereformeerde belijdenisgeschriften.¹⁹

De toenemende onvrede leidde er in 1834 toe dat een aantal jonge predikanten uit de kerk stapte. Deze beweging kwam bekend te staan als de Afscheiding. De overheid probeerde die breuk met de vaderlandse kerk in eerste instantie de kop in te drukken. Toen dat niet lukte, werden de afgescheidenen in 1839 op eigen verzoek door de staat erkend. De Afscheiding was ook het begin van een periode waarin veel meer gemeenten, groepen en individuele leden afscheid zouden nemen van de Nederlandse Hervormde Kerk.²⁰

In retrospectief was de Afscheiding in protestants Nederland het begin van een verregaande versplintering van het kerkelijk landschap, waarin diverse grotere en kleinere kerkgenootschappen bestaan, naast vrije gemeenten en groepen thuislezers. Binnen de meeste kerkgenootschappen is ook weer sprake van duidelijke onderlinge verschillen, met gemeenten en predikanten met een eigen theologische ligging.²¹

Tot de bevindelijk gereformeerden worden in elk geval de leden van de volgende kerkgenootschappen gerekend:

-Gereformeerde Gemeenten

-Gereformeerde Gemeenten in Nederland

¹⁸ Van Lieburg, *Levens van vromen*, 128-130.

¹⁹ Van Eijnatten en Van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis*, 255-264.

²⁰ Van Eijnatten en Van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis*, 263-264.

²¹ Van Eijnatten en Van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis*, 313; Janse, *Bewaar het pand*, 65.

-Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland

-Hersteld Hervormde Kerk

Binnen de volgende kerkgenootschappen is sprake van een behoudende vleugel die ook als bevindelijk gereformeerd getypeerd kan worden:

-Protestantse Kerk in Nederland (Gereformeerde Bond)

-Christelijke Gereformeerde Kerken (Bewaar het Pand)

Hiernaast kent bevindelijk gereformeerd Nederland de zogenaamde vrije gemeenten, die deels bediend worden door eigen predikanten, maar waar ook zelfstandige predikanten of predikanten uit bovengenoemde kerkgenootschappen voorgaan. Tot slot is er een groep thuislezers, die zich niet thuis voelt in bestaande kerken.²²

3.3 Drie kerkgenootschappen: De (Oud) Gereformeerde Gemeenten (in Nederland)

In deze scriptie staan acht predikanten centraal die afkomstig zijn uit de (Oud) Gereformeerde Gemeenten (in Nederland), drie nauw verwante kerkgenootschappen en uit een vrije gemeente die aan ze verwant is. Deze kerken zijn allen ontstaan in de twintigste eeuw. Daaraan ging een periode vooraf waarin een deel van de leden en kerkelijke gemeenten zich losmaakte van de Nederlandse Hervormde Kerk, de Afscheiding. Lang niet alle gemeenten, groepen en predikanten die in de eerste helft van de negentiende eeuw uit de Nederlandse Hervormde Kerk stapten, sloten zich ook aan bij het kerkverband dat als Christelijke Gereformeerde Kerk (1869) zou verdergaan. Er ontstonden diverse kleine en grotere kerkverbanden, met uiteenlopende gradaties van organisatie. De grootste daarvan waren de Gereformeerde Gemeenten onder het Kruis. Een andere groep kerken kwam bekend te staan als ledeboerianen. Ze volgden in 1840 ds. L.G.C. Ledeboer (1808-1863) uit de Nederlandse Hervormde Kerk. Die wilde zich niet aansluiten bij de kerken van de Afscheiding, omdat hij daarmee de oude, vaderlandse kerk definitief zou loslaten.²³

²² Tanja Kootte, "The making of 'Bij ons in de Biblebelt,'" in *Bij ons in de Biblebelt*, red. Tanja Kootte en Fred van Lieburg (Utrecht/Dordrecht: Dutch Bible Belt Network, 2020), 10-11.

²³ Zwemer, *De bevindelijk gereformeerden*, 38-39.

De Christelijke Gereformeerde Kerk ging in 1892 samen met gemeenten die tijdens de Doleantie (1886) uit de Nederlandse Hervormde Kerk waren gestapt. Het nieuwe kerkverband heette de Gereformeerde Kerken in Nederland. Een klein deel van de gemeenten uit De Afscheiding was het met die fusie niet eens en ging zelfstandig verder. Uiteindelijk vormden zij de Christelijke Gereformeerde Kerken.

Een deel van de kruisgemeenten was in 1869 al gefuseerd met de afgescheidenen. De kruisgemeenten die zelfstandig bleven, fuseerden in 1907 bijna allemaal met de meeste Ledeboeriaanse gemeenten. Dat gebeurde onder leiding van ds. Gerrit Hendrik Kersten. Nadat ook emigrantenkerken uit de Verenigde Staten en Canada erbij gekomen waren, werd het nieuwe kerkgenootschap de Gereformeerde Gemeenten in Nederland en Noord-Amerika genoemd. Het verband bleef groeien door de toetreding van vrije gemeenten. Hoewel de verschillen qua geloofsbeleving aanzienlijk waren, slaagde Kersten erin een eenheid te maken van het kerkgenootschap. Dat deed hij onder andere door de oprichting van het eigen kerkblad *De Saambinder*.²⁴

De Gereformeerde Gemeenten hebben een eigen predikantenopleiding. Om toegelaten te worden, moet de student in spe tegenover het curatorium getuigenis afleggen van zijn bekering en roeping tot het predikambt. De leden van het curatorium en de lesgevende predikanten op de opleiding, drukken zo een stempel op het theologische kleur van het predikantenbestand.²⁵

Van de gemeenten die in 1907 niet meegingen met de fusie, bestonden in 2000 nog acht als vrije plaatselijke gemeente. Andere gemeenten waren in de tussentijd wel de samenwerking in een kerkverband aangegaan. Zo werd in 1922 de Federatie van Oud-Gereformeerde Gemeenten opgericht. In 1948 ontstonden de Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland, toen die federatie samenging met de Ledeboeriaanse gemeenten die in 1907 verenigd waren rondom ds. L. Boone (1860-1935) en destijds afzijdig bleven.²⁶

De Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland kennen mede door hun voorgeschiedenis een grotere predikantgebonden verscheidenheid aan liggingen, waardoor een zekere

²⁴ Zwemer, *De bevindelijk gereformeerden*, 44-46.

²⁵ Nicolette Hijweege, *Bekering in bevindelijk gereformeerde kring. Een psychologische studie* (Kampen: Kok, 2004), 321-322.

²⁶ Zwemer, *De bevindelijk gereformeerden*, 56-57.

tolerantie ten aanzien van andere richtingen bestaat, zo stelt Hijweege. 'Men heeft een afkeer van dogmatiseren en hecht aan een gemoedelijke, vermanende en stichting beogende prediking.'²⁷

Het kerkverband kent een toenemende mate van landelijke organisatie, met onder andere een eigen kerkblad en kerkelijk bureau. Predikanten in spe worden voor de opleiding gekoppeld aan een predikant. Na verloop van tijd kunnen ze dan als lerend ouderling beroepen worden door een plaatselijke gemeente. De bevestiging tot predikanten volgt daar in de regel op.²⁸

In de Gereformeerde Gemeenten vond in 1953 een scheuring plaats. Een minderheid rondom dr. C. Steenblok verliet het kerkgenootschap en ging verder als Gereformeerde Gemeenten in Nederland. Hieraan vooraf ging een conflict rondom Steenblok, die was afgezet als docent op de Theologische School. Het conflict draaide om de leer van de uitverkiezing en met name de vraag of Gods genade aan alle hoorders van de prediking aangeboden kan worden, als onduidelijk is of alle hoorders ook zijn uitverkoren om het heil aan te nemen. In 1980 splitsten zeven gemeenten zich af, om verder te gaan als de Gereformeerde Gemeenten in Nederland (buiten synodaal verband).²⁹

De Gereformeerde Gemeenten in Nederland kennen van oudsher een groter tekort aan predikanten dan het kerkverband waaruit ze voortkwamen. Het gevolg is dat leden in vacante gemeenten vaker in leesdiensten zitten, dat kinderen soms langer ongedoopt blijven en dat begrafenissen niet altijd door predikanten geleid worden. Het kerkelijke leven wordt sterk bepaald door individuele personen. Zo kon ds. Frans Mallan het theologische leven tientallen jaren lang sterk kleuren door zijn nadruk op de kennis van de ellende en de verdorven staat van de mens. Het kerkgenootschap kent een eigen predikantenopleiding, die getypeerd kan worden als meester-leerlingverhouding, tussen predikant en student. Voor toelating moet het curatorium overtuigd worden van de eigen bekering en roeping.³⁰

De Oud-Gereformeerde Gemeente te Hendrik-Ido-Ambacht, waarvan de in deze scriptie behandelde ds. Gerrit van de Breevaart predikant was, staat in de traditie van de

²⁷ Hijweege, *Bekering in bevindelijk gereformeerde kring*, 324.

²⁸ Hijweege, *Bekering in bevindelijk gereformeerde kring*, 324.

²⁹ Zwemer, *De bevindelijk gereformeerden*, 118-119.

³⁰ Hijweege, *Bekering in bevindelijk gereformeerde kring*, 322.

Stammianen. Zij vonden de vorming van een eigen kerkverband onnodig, omdat ze geloven dat de Nederlandse Hervormde Kerk de ware kerk is en uiteindelijk aan 'de getrouwen wedergegeven zal worden.'³¹

3.4 Het aantal bevindelijk gereformeerden

Door de arbitraire afbakening is het ook lastig een indicatie te geven van de grootte van de groep bevindelijk gereformeerden in de tweede helft van de twintigste eeuw en het begin van de eenentwintigste eeuw. Van der Meiden schatte hun aantal in 1968 'tussen de 300.000 en 400.000.'³² Janse vond in 1985 dat Van der Meiden een te hoge inschatting had gemaakt en dat het aantal ook in zijn tijd lager was. Hij hield het op 250.000.³³ Van Dijk zat in 1996 op diezelfde golflengte, zij het met een flinke bandbreedte: 200.000 tot 300.000.³⁴

Anno 2023 was in elk geval duidelijk dat het totale ledenaantal van de drie grootste geheel bevindelijk gereformeerde kerkgenootschappen (Gereformeerde Gemeenten, Hersteld Hervormde Kerk en Gereformeerde Gemeenten in Nederland) volgens de laatste opgave op 191.552 lag.³⁵

Rouwendaal, Wagenaar en Wijma hebben volgens een eigen methodiek onderzoek gedaan naar het aantal leden van Gereformeerde Bondsgemeenten binnen de Protestantse Kerk in Nederland. Daartoe werden ledenaantallen van plaatselijke gemeenten gekoppeld aan het adressenboek van de Gereformeerde Bond. De piek lag volgens dit onderzoek in 1989, met 677.175 leden van Gereformeerde Bondsgemeenten. In 2015 zou dit aantal gedaald zijn naar 333.961. De drie onderzoekers erkennen dat hun benadering onvolkomen is, tegelijk is het

³¹ Zwemer, *De bevindelijk gereformeerden*, 119-120.

³² A. van der Meiden, *De zwarte-kousen kerken. Portret van een onbekende bevolkingsgroep* (Utrecht: Ambo, 1968), 7.

³³ Janse, *Bewaar het pand*, 69.

³⁴ Gertjan van Dijk, *Het geloof der vaders. De denkwereld van de bevindelijk gereformeerden* (Nijmegen: SUN, 1996), 14.

³⁵ N.N., "Jaarboek: GGiN zien ledental met 260 dalen," *Reformatorisch Dagblad*, 3 mei, 2023, 2-3, Digibron. N.N., "Ledental HHK neemt toe met 394," *Reformatorisch Dagblad*, 1 juni, 2023, 14, Digibron. N.N., "Ledental GG daalt, ten gunste van PKN en HHK," *Reformatorisch Dagblad*, 9 juni, 2023, 2, Digibron.

geen ‘slag in de lucht’ omdat predikanten die lid zijn van de Bond alleen beroepen worden op plaatsen waar gevraagd wordt naar hun prediking en pastoraat.³⁶

De Christelijke Gereformeerde Kerken piekten in 1985, met 76.276 leden. In 2015 lag dat aantal op 71.869. Een deel daarvan kan tot de bevindelijk gereformeerden gerekend worden.

De Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland maken geen ledenaantallen bekend. In 2006 werd hun ledenaantal geschat op ruim 18.000.³⁷

Schnabel schatte het aantal bevindelijk gereformeerden in 2020 op ‘ongeveer 500.000 tot maximaal 550.000 gelovigen, zo’n 3 procent van de Nederlandse bevolking.’ Hij ging daarbij uit van 290.000 PKN-leden die gerekend konden worden tot de Gereformeerde Bond.³⁸

Bevindelijk gereformeerden wonen vooral in de Biblebelt (of bijbelgordel), een strook die vanaf Zeeland in noordoostelijke richting tot aan Staphorst loopt, met plaatsen als Rijssen en Urk als enclaves daarbuiten. Van Lieburg wijst erop dat de term Biblebelt ‘een constructie, een perceptie of een projectie’ is, die door bevindelijk gereformeerden zelf ruimhartig is omarmd.³⁹

3.5 Uiterlijke kenmerken van de bevindelijk gereformeerden

Volgens Hoekstra en Ipenburg kennen de kerkgenootschappen en plaatselijke gemeenten van de bevindelijk gereformeerde gezindte niet alleen de algemene kenmerken van het gereformeerd protestantisme, maar ook eigen specifieke.⁴⁰ Ze noemen de kenmerken die volgens hen de ‘voornaamste’ zijn. Daaronder zijn diverse kenmerken die als uiterlijk getypeerd kunnen worden.

³⁶ J. Rouwendal, F.J. Wagenaar en M. Wijma, “De grootte van de Bond. De getalsmatige ontwikkeling van de Gereformeerde Bond 1973-2015,” *Theologia Reformata* 65, nr. 1 (2022): 14-18. Merijn Wijma, “A great multitude one can count” (PhD diss., Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerken in Nederland te Kampen, 2022), 398.

³⁷ Hoekstra en Ipenburg, *Handboek Christelijk Nederland*, 252.

³⁸ Paul Schnabel, “De Biblebelt: groot in geloof, klein in getal,” in *Bij ons in de Biblebelt*, red. Tanja Kootte en Fred van Lieburg (Utrecht/Dordrecht: Dutch Bible Belt Network, 2020), 43.

³⁹ Fred van Lieburg, “Hoe oud is de Bijbelgordel?,” in *Bij ons in de Biblebelt*, red. Tanja Kootte en Fred van Lieburg (Utrecht/Dordrecht: Dutch Bible Belt Network, 2020), 21-24.

⁴⁰ Hoekstra en Ipenburg, *Handboek Christelijk Nederland*, 244.

- Grote waardering voor theologen uit de zeventiende en achttiende eeuw.
- Omgang met de Bijbel, in Statenvertaling, als zuiver door God geïnspireerd Woord.
- Het niet ritmisch zingen van psalmen in de berijming van Petrus Datheen of die van 1773.⁴¹

Bevindelijk gereformeerden voelen zich politiek gezien thuis bij de SGP en lezen het Reformatorisch Dagblad, terwijl het kijken naar televisie wordt afgewezen. Zondagsrust wordt streng gehandhaafd, dan bezoeken gelovigen tweemaal de kerkdienst. Relatief weinig belijdende leden nemen deel aan het Heilig Avondmaal, vanuit persoonlijke onzekerheid over het behoud. De zogenaamde Tale Kanaäns is binnen bevindelijke gereformeerde kringen de eigen woordenschat voor gesprekken over geloofszaken.⁴²

De uiterlijke kenmerken van bevindelijke gereformeerden hebben sterk te maken met de reformatorische subcultuur, die zich na de culturele revolutie van de jaren zestig sterk ontwikkelde, zo analyseert Baars-Blom. Terwijl sommige groepen christenen de nieuwe vrijheden omarmden, ontstond in de periode 1970-1975 een nieuwe zuil in bevindelijk gereformeerde kring, 'met een eigen krant, eigen voortgezet onderwijs, organisatie van werkgevers en -nemers (...) Rond de eeuwwisseling lijkt de zuil vervolmaakt met eigen media (inclusief tijdschriften en een omroep), zorginstellingen en -verzekeringen, en een scala aan ondernemingen (...) en consumentenbeurzen.'⁴³

De reformatorische cultuur leidt, volgens Baars-Blom tot een leefwijze volgens het devies dat de mens wel 'in' maar niet 'van' de wereld is. 'Men hanteert in én uit principe strikte ethische normen ten aanzien van geslachtsgemeenschap (alleen binnen het huwelijk van heteroseksuele partners), geboorte (geen abortus, anticonceptie is discutabel) en sterven (geen euthanasie). De houding is kritisch ten aanzien van media (...), kunst en cultuur (...) en realisatie van individuele ambities, 'genot' en 'overdadig bezit' in algemene zin.'⁴⁴

⁴¹ Hoekstra en Ipenburg, *Handboek Christelijk Nederland*, 244-245.

⁴² Hoekstra en Ipenburg, *Handboek Christelijk Nederland*, 245.

⁴³ José Baars-Blom, "Reformatorische jeugdcultuur," in *Bij ons in de Biblebelt*, red. Tanja Kootte en Fred van Lieburg (Utrecht/Dordrecht: Dutch Bible Belt Network, 2020), 132.

⁴⁴ Baars-Blom, "Reformatorische jeugdcultuur", 133.

Janse geeft een nader signalement van de bevindelijk gereformeerden, aan de hand van een lijst met kenmerken:

- De SGP als aangewezen politieke partij.
- Het Reformatorisch Dagblad als meest verantwoorde krant.
- Het afwijzen van televisie.
- Handhaving van de zondagsrust, met tweemaal kerkbezoek.
- Het niet-ritmisch en vrij langzaam zingen van vrijwel uitsluitend psalmen tijdens de kerkdienst.
- Laag percentage van de gemeenteleden dat deelneemt aan het Heilig Avondmaal.
- Sterke voorkeur voor de Statenvertaling van de Bijbel.
- Het gebruik van de Tale Kanaäns.⁴⁵
- Ter aanduiding van God wordt gebruik gemaakt van de naam Heere, in plaats van Heer of Here.
- Vrouwen en meisjes dragen tijdens de kerkdienst een hoofddeksel.
- Predikanten gaan ook doordeweeks in het zwart gekleed.⁴⁶

3.6 Theologische kenmerken van de bevindelijk gereformeerden

Ook in theologisch opzicht geldt wat Hoekstra en Ipenburg zeggen over bevindelijk gereformeerden. Ze kennen niet alleen de algemene kenmerken van het gereformeerd protestantisme, maar ook eigen specifieke.⁴⁷

⁴⁵ Bevindelijk gereformeerden maken, vooral als het gaat om geestelijke zaken, gebruik van een eigen taal. Volgens Anne van der Meiden ontleend aan de Statenvertaling en aan vertegenwoordigers van de Nadere Reformatie, met een behoorlijke scheut dialect. 'Eeuwen piëtisme, permanente reflectie op eigen zieleleven, beperkte inteelt-communicatie in gezelschappen en conventikels hebben dit unieke vocabulaire geschapen.' Van der Meiden, *De zwarte-kousen kerken*, 13.

⁴⁶ Janse, *Bewaar het pand*, 69-70.

⁴⁷ Hoekstra en Ipenburg, *Handboek Christelijk Nederland*, 244.

In de bevindelijk gereformeerde theologie ligt volgens Hoekstra en Ipenburg een sterke nadruk op de uitverkiezing, waarbij van tevoren vaststaat die de eeuwige zaligheid ten deel zal vallen en wie niet. Dat kan leiden tot lijdelijkheid, omdat ervaren wordt dat men zelf niets aan de zaligheid kan bijdragen. In het verlengde daarvan ligt berusting over wat de gelovige door de voorzienigheid van God kan worden aangedaan. Bekering is noodzakelijk als bewijs dat men door God is uitverkoren. Veel bevindelijk gereformeerden leven in onzekerheid over de vraag of ze uitverkoren zijn. Zowel in de prediking als in de dagelijkse omgang is onderscheid tussen diegenen die bekeerd zijn en zij die dat niet zijn.⁴⁸

Geloof is bij bevindelijk gereformeerden nog geen echt, zaligmakend geloof. Van Genderen en Velema noemen drie vormen van geloof die 'in wezen ongeloof' zijn. Het wondergeloof is een 'vorm van bijgeloof'. Het tijdgeloof 'functioneert voor een tijd; het houdt geen stand.' Het historisch geloof 'houdt de feiten of woorden verstandelijk voor waar' en het is in de meeste gemeenten de basis voor het doen van openbare belijdenis van het geloof.⁴⁹

Voor echt, zaligmakend geloof, is een wedergeboorte nodig, een radicale omkering in het leven. Bij bevindelijk gereformeerden worden gemeenteleden geacht onbekeerd te zijn, totdat het tegendeel is gebleken, aldus Janse.⁵⁰

De manier waaruit die bekering blijkt, wordt in de volksmond wel aangeduid met 'gelaat, gewaad, de daad en het gepraat'. Het wordt volgens Hijweege aan de buitenwereld duidelijk door bijvoorbeeld de deelname aan het Heilig Avondmaal, een veranderende levensinvulling en de manier van spreken en handelen. Daarbij hoort ook het getuigen van de manier waarop 'Gods werkzaamheden ervaren worden'. In eerste instantie in eigen woorden, later in de Tale Kanaäns.⁵¹

3.7 Bekering in de bevindelijk gereformeerde cultuur

De manier waarop bekering kan plaatsvinden en hoe erover gepreekt moet worden, is een geschilpunt binnen bevindelijk gereformeerd Nederland. In de kern draait het om een

⁴⁸ Hoekstra en Ipenburg, *Handboek Christelijk Nederland*, 244-245.

⁴⁹ J. van Genderen en W.H. Velema, *Beknopte gereformeerde dogmatiek* (Kampen: Kok, 1992), 545-546.

⁵⁰ Janse, *Bewaar het pand*, 64.

⁵¹ Hijweege, *Bekering in bevindelijk gereformeerde kring*, 257-258.

paradox dat bekering nodig is om zalig te worden, terwijl die bekering volledig afhankelijk is van de genade van God. 'Bevindelijk gereformeerden onderscheiden zich door hun overtuiging dat dit persoonlijke geloof wel van allen geëist wordt, maar dat (ook binnen een kerkgemeente) lang niet allen het ontvangen.'⁵²

In het spraakgebruik van bevindelijk gereformeerden over de bekeringsweg gaat het vaak over 'de drie stukken die gekend moeten worden.' Daarmee wordt gedoeld op de drieslag 'ellende, verlossing en dankbaarheid', die ook de indeling van de Heidelbergse Catechismus bepaalt.⁵³

De bewustwording van de eigen zondigheid, de ellendekennis, wordt gezien als een middel om mensen rijp te maken voor bekering, aldus Hijweege. Het stuk der ellende wordt in eerste instantie vaak gekleurd door zielen nood en angst voor het oordeel. Later krijgt het verdriet om de eigen zondigheid en het tekortschieten in de verering van God een grotere plaats, naast soms het verlangen van een leven in volmaakte gemeenschap met God.⁵⁴

Van eigen zonde doordrongen leert de bevindelijk gereformeerde in het stuk der verlossing 'een weg van uitkomst uit de ellende' kennen. Die ligt in het verlossend werk van Christus, althans: voor de uitverkorenen Gods. 'Wie tot die uitverkorenen behoort, is bij goddelijk besluit, van eeuwigheid bepaald. De mens kan hierop geen invloed uitoefenen.'⁵⁵

Voor die grote ommekeer in het leven worden allerlei omschrijvingen gebruikt in het bevindelijk taalgebruik. Het gaat er dan bijvoorbeeld om dat iemand door God 'aan zichzelf wordt ontdekt', wordt 'neergeveld' of 'gearresteerd'. Daarop volgt het belangrijkste onderdeel van de bekering: de verzoening met God door Christus.⁵⁶

Die verzoening vindt plaats in de zogenaamde rechtvaardigmaking. God rekent als rechter de zonden niet langer toe aan de zondaar, maar ziet op het lijden en sterven van Christus. Het werk van Christus wordt de gelovige mens toegerekend. Die mag het vervolgens ook toe-

⁵² Zwemer, *De bevindelijk gereformeerden*, 66.

⁵³ Zwemer, *De bevindelijk gereformeerden*, 68-69.

⁵⁴ Hijweege, *Bekering in bevindelijk gereformeerde kring*, 99.

⁵⁵ Hijweege, *Bekering in bevindelijk gereformeerde kring*, 99.

⁵⁶ Zwemer, *De bevindelijk gereformeerden*, 72-73.

eigenen. Dat gebeurt door de toepassing door de Heilige Geest. Die overtuigt de gelovige steeds meer van een persoonlijk deel in de genade.⁵⁷

Na dit bekeringsmoment volgt een omgang met God die in het teken staat van de dankbaarheid. Het krijgt vorm in (levens)heiliging en goede werken.⁵⁸

Terwijl bevindelijk gereformeerden het over de noodzaak van bekering eens zijn, scheiden de wegen als het gaat om de manier waarop die bekering kan, of moet, plaatsvinden, zo signaleert Zwemer. Kersten wilde er aanvankelijk breed naar kijken, want hij zag een gevaar in het benoemen van te veel kenmerken van de bekering. Zo leerde hij dat een diep schuldbesef en een heel emotionele beleving van het moment waarop je tot geloof gebracht werd, kenmerken konden zijn, maar zeker geen voorwaarden waren. Met zijn opleiding van predikanten probeerde hij het gereformeerde element in de theologie te versterken en al te bevindelijke elementen terug te dringen. Onder invloed van andere invloedrijke predikanten in het kerkverband, waaronder ds. Jozias Fraanje (1878-1949), en door een felle theologische pennenstrijd met theologen uit de Christelijke Gereformeerde Kerken, kreeg de theologie van Kersten toch meer bevindelijke trekken. Het leidde in 1931 tot het vaststellen van zes leeruitspraken, die feitelijk als toevoeging op de oude, gereformeerde belijdenisgeschriften gingen fungeren. In die leeruitspraken werd benadrukt dat achter elke preek over verlossing de diepere werkelijkheid van de eeuwige uitverkiezing lag. Geloof werd niet gepresenteerd als een zelfstandige daad van de mens, die moet proberen om volledig volgens de Tien Geboden te leven, ook al is duidelijk dat die dat niet kan. Predikanten als Fraanje pasten dat toe op een model van de bekeringsweg, waarin pas verlossing mogelijk is als iemand voluit geprobeerd heeft om volgens de Tien Geboden te leven. 'Een typisch volkse vermenging van heel verschillende elementen uit de Nadere Reformatie: het strenge en sobere leven enerzijds en de trapsgewijze bekering met de nadruk op het zwaarmoedige Godsgemis anderzijds.'⁵⁹

Het ontstaan van de Gereformeerde Gemeenten in Nederland, bij de scheuring van de Gereformeerde Gemeenten in 1953, was terug te voeren op het stellen van de bekering in het licht van de uitverkiezing. Dr. Cornelis Steenblok legde er de nadruk op dat er geen

⁵⁷ Hijweege, *Bekering in bevindelijk gereformeerde kring*, 100.

⁵⁸ Hijweege, *Bekering in bevindelijk gereformeerde kring*, 101.

⁵⁹ Zwemer, *De bevindelijk gereformeerden*, 46-49.

‘algemeen, welmenend, onvoorwaardelijk aanbod van Gods genade is voor alle hoorders der prediking’. Ook werd in dit kerkverband nadruk gelegd op ware schuldontdekking. Alleen als de eigen ellende voldoende doorleefd wordt, is ruimte voor het aanbod van genade, mits iemand uiteraard is uitverkozen.⁶⁰

De zogenaamde vierschaarbeleving kreeg in kringen die de nadruk legden op kenmerken van de bekeringsweg steeds meer aandacht. De term vierschaar gaat terug op een middeleeuwse vorm van rechtspraak en werd door Comrie in verband gebracht met de rechtvaardigmaking. Hij sprak van de vierschaar in de ziel van een mens, die daarbij eerst overtuigd wordt van zonde, gerechtigheid en oordeel, om vervolgens in Christus vrijspraak te ontvangen.⁶¹

Van der Zwaag betoogt dat deze voorstelling van Gods gerechtshof in de mens, op gezelschappen is veranderd in een werkelijke vierschaarbeleving: ‘Wat een beeld en een illustratie was of uitgestrekt werd over de gehele bekeringsgang, werd nu samengeperst in één bijzondere vierschaarervaring.’⁶²

‘De vierschaarbeleving werd in kringen van bepaalde afgescheiden kerken steeds meer tot een criterium van echt geloof’, signaleert Van der Zwaag. Steenblok nam het op in zijn dogmatiek, Kersten in zijn Korte lessen over Kort Begrip. Verslagen van vierschaarbelevingen kregen het karakter van een visioen, waarbij mensen uit de werkelijkheid getrokken werden.⁶³

Onder andere in de Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland werd het kenmerk van de vierschaarbeleving verder uitgewerkt. Du Marchie van Voorthuijsen legde een eigen accent op het omhelzen van Gods recht in de vierschaar, waarbij de gedaagde Gods verdoemend recht liever heeft dan de eigen zaligheid. Van der Poel verkondigde een identieke gedachtegang. Hij stelde dat Gods volk liever door recht verloren gaat, dan door een weg van onrecht behouden wordt.⁶⁴

⁶⁰ Zwemer, *De bevindelijk gereformeerden*, 118.

⁶¹ Alexander Comrie, *Brief over de rechtvaardigmakinge des zondaars door de onmiddelyke toerekening der borggerechtigheit van Christus* (Amsterdam: Nicolaas Byl, 1761), 130-141.

⁶² K. van der Zwaag, *Afwachten of verwachten. De toe-eigening van het heil in historisch en theologisch perspectief* (Heerenveen: Groen, 2003), 452-453.

⁶³ Van der Zwaag, *Afwachten of verwachten*, 454.

⁶⁴ Van der Zwaag, *Afwachten of verwachten*, 454-458.

3.8 Bevindelijk gereformeerde predikanten

Waar predikanten uit onder andere de Gereformeerde Bond en de Christelijke Gereformeerde Kerken een uitgebreide theologische vorming krijgen voordat ze bevestigd worden, geldt dat over het algemeen niet voor de predikanten uit de (Oud)Gereformeerde Gemeenten (in Nederland). Exalto stelt dat ze door hun volgelingen beschouwd worden als ‘meer dan gewone mensen’, die bedeeld zijn met grote geestelijke gaven. Aan hun woorden wordt bijzonder gezag toegekend: ‘God Zelf heeft hen geroepen, niet zelden net als de oudtestamentische profeten Amos en Eliza ‘van achter de ploeg’, dat wil zeggen uit een professie die geen voorbereiding op het predikantschap genoemd kan worden.’⁶⁵

Het beroepsprofiel van de bevindelijk gereformeerde predikant gaat terug op ‘de negentiende-eeuwse bewegingen in de marge van de Afscheiding, waaruit nieuwe religieuze gemeenschappen ontstonden buiten de Nederlandse Hervormde Kerk.’⁶⁶

Het gebrek aan theologische vorming van de predikant, wordt door bevindelijk gereformeerden niet als probleem gezien. Integendeel: ‘hij is (...) van God geleerd. Hij heeft een bijzondere zalving ontvangen omdat hij niet alleen bekeerd, maar ook geroepen en uitgestoten is in de wijngaard om het Woord Gods te verkondigen.’⁶⁷

Op de preekstoel wordt van de bevindelijk gereformeerde predikant verwacht dat hij verkondigt wat hij zelf in spiritueel opzicht heeft beleefd: ‘Zijn eigen geestelijke weg is een normatieve route voor zijn hoorders. De geestelijke weg van de predikant is een exemplaar voor de weg van de hoorders: zó worden mensen tot God bekeerd, zó worden mensen aan hun ellende ontdekt, en zo als hij het preekt worden mensen met God verzoend. Zó gaat het met de ziel op weg en reis naar de nimmer eindigende eeuwigheid. En omdat de waarde van de ziel alles overstijgt (...) hebben de woorden van de knecht des Heeren een zulk groot belang.’⁶⁸

Ondanks de nadruk op het ‘van God geleerd zijn’ tegenover de ‘godgeleerdheid’, werd in de Gereformeerde Gemeenten door ds. Gerrit Hendrik Kersten wel een vorm van theologische

⁶⁵ John Exalto, “Rovers der hel: een profielschets van de bevindelijk gereformeerde predikant,” in *Bij ons in de Biblebelt*, red. Tanja Kootte en Fred van Lieburg (Utrecht/Dordrecht: Dutch Bible Belt Network, 2020), 75.

⁶⁶ Exalto, “Rovers der hel,” 75.

⁶⁷ Exalto, “Rovers der hel,” 76.

⁶⁸ Exalto, “Rovers der hel,” 76-77.

scholing geïntroduceerd. Het was deels een reactie op de soms al te vrije, emotioneel geladen prediking van charismatische voorgangers, die tot aan de Tweede Wereldoorlog veel invloed had. Wat bleef was dat bevindelijk gereformeerde predikanten door de eigen groep gezien werden 'als mannen Gods die de staf van de oudtestamentische profeten hebben overgenomen om het volk de oordelen Gods aan te kondigen en het overblijfsel naar de verkiezing op te wekken tot boete, berouw en bekering.'⁶⁹

Conclusie

Bevindelijk gereformeerden vormen binnen het gereformeerde protestantisme in Nederland een afzonderlijke groep. De Reformatie speelde, ook in het eigen denken, een belangrijke rol in het ontstaan van deze groep. Het eigen karakter kreeg echter voor een groot deel vorm tijdens perioden van doorreformatie, met name gedurende de Nadere Reformatie, in de zeventiende en achttiende eeuw, en na de Afscheiding, in de negentiende eeuw. In reactie op de culturele revolutie van de jaren zestig van de twintigste eeuw, ontstond een reformatorische subcultuur of refozuil. Uiterlijke kenmerken, zoals kleding, vrijetijdsbesteding, mediagebruik en de invulling van kerkdiensten werkten daarbij onderscheidend.

De precieze omvang van de groep is lastig te geven. Schattingen gaan sinds de jaren zestig tot heden steeds uit van een aantal tussen de 250.000 en 550.000 Nederlanders, waarvan een groot gedeelte op de Biblebelt woont.

In kerkelijk opzicht behoren bevindelijk gereformeerden tot een waaier aan protestantse kerkgenootschappen. De Gereformeerde Gemeenten, Gereformeerde Gemeente in Nederland, de Oud Gereformeerde Gemeenten en de Hersteld Hervormde Kerk kunnen in hun geheel als bevindelijk gereformeerd beschouwd worden. De Protestantse Kerk in Nederland en de Christelijke Gereformeerde Kerken kennen een bevindelijk gereformeerd smaldeel. Daarnaast zijn er vrije gemeenten en thuislezers die tot deze groep behoren.

⁶⁹ Exalto, "Rovers der hel," 77-79.

De aandacht voor uitverkiezing en bekering bepaalt de theologie van bevindelijk gereformeerden. Over de vraag aan welke kenmerken een bekering moet voldoen, bestaat onder bevindelijk gereformeerden discussie.

Het is niet vanzelfsprekend dat een bevindelijk gereformeerde predikant universitaire, theologische scholing heeft gehad. Met name in de Gereformeerde Gemeenten, Gereformeerde Gemeenten in Nederland en Oud Gereformeerde Gemeenten worden predikanten beschouwd als mannen die door God zelf geroepen zijn tot het ambt. Ze staan in hoog aanzien. Hun geestelijke weg fungeert als exempel, hun rol wordt vergeleken met oudtestamentische profeten.

Hoofdstuk 4 De kenmerken van de funeraire praktijk in bevindelijk gereformeerde kerken

Inleiding

In formele zin blijft de kerk op afstand als in bevindelijk gereformeerde kringen een begrafenis plaatsvindt. Het zijn de nabestaanden die begraven. In de praktijk wordt de kerk er echter niet alleen bij gevraagd, maar speelt die ook een grote rol. In dit hoofdstuk geef ik de belangrijkste kenmerken van de funeraire praktijk in bevindelijk gereformeerde kerken. Eerst belicht ik daarbij de formele kant: de kerkorde. Daarna ga ik in op de funeraire praktijk in bevindelijk gereformeerde kerken.

4.1 De kerkorde

De Dordtse Kerkorde uit 1619 is de formele basis voor de funeraire praktijk in bevindelijk gereformeerde kerken. In het oorspronkelijke artikel 65 wordt gepleit voor het afschaffen van zogenaamde lijkpredikaties.⁷⁰

In de kerk was de begrafenis van oudsher een zaak van de gemeente. Bij het graf werd niet gepreekt, maar klonken liederen en gebeden, waarin de hoop van de opstanding vertolkt werd. In de rooms katholieke kerk verschoof de aandacht naar de dienst in de kerk, die ten bate van het lot van de overledene werd gehouden. De Reformatie wilde radicaal afrekenen met deze 'lijkpredikatiën', omdat daarin de overledene centraal stond en het gevaar bestond dat de gemeente de gebeden zou blijven beschouwen als gebed voor de dode, waarbij de gemeente dus invloed kon uitoefenen op het zielenheil.⁷¹

Anders dan de pastoor had de predikant niet de 'ambtsplicht' om een begrafenis te leiden. Hij deed dat echter wél op verzoek en kreeg daar meestal voor betaald. Met name in de

⁷⁰ <https://kerkrecht.nl/node/417/>, geraadpleegd op 28 maart 2024.

⁷¹ L.G. Wagenaar, *De kerkelijke begrafenis* ('s Gravenhage: Boekencentrum, 1964), 52-53.
<https://www.gergemkerkrecht.nl/dordtse-kerkorde/de-leer-sacramenten-en-andere-plechtige-kerkelijke-handelingen#artikel-65>, geraadpleegd op 28 maart 2024.

noordelijke provincies bleef het gebruik nog lang in zwang. Predikanten wilden deze bron van inkomsten niet kwijt en gemeenteleden stelden er prijs op.⁷²

In eerste instantie bleef de rol van de kerk bij de begrafenis na de Reformatie zeer beperkt. De zieke werd tijdens het stervensproces geestelijk ondersteund door een dominee of ziekentrooster. Bij de begrafenis hield de dominee zich echter afzijdig: 'afkerig als hij was van mogelijke 'paapse superstitiën' rondom de uitvaart.'⁷³

Op rooms katholieken kon die manier van begraven een bevreemdende indruk maken. In een Franse satire op gereformeerde gebruiken uit 1556 wordt gezegd dat protestanten het lichaam van een overledene, na een sobere optocht, in een graf gooien, zonder iets te zeggen of meer ceremonie te verrichten dan men voor een hond of paard zou doen.⁷⁴

'Predikant en gemeente konden het lot van de overledene in het hiernamaals niet meer beïnvloeden, waardoor oude rituelen hun bestaansrecht verloren hadden. Daarom werd het houden van lijkpreken allerm minst gestimuleerd. Vorstelijke personen en predikanten werden echter wel met zo'n preek vereerd. Ze was dan vooral bedoeld om de eigen sterfelijkheid te gedenken, maar kreeg vanaf de late zeventiende eeuw steeds meer het karakter van een lofrede.'⁷⁵

Volgens Cappers probeerde de gereformeerde kerk in de zeventiende eeuw ook allerlei 'paapse en volkse geloofsuitingen' rondom de begrafenis tegen de gaan, met wisselend succes. Voorbeelden van bestreden gebruiken waren het versieren van lijken, het schilderen van een wit kruis op de doodskist, het gebruik van kaarsen en het aanwijzen van lijkwegen. Gebruiken als klokgelui of het zingen en bidden bij begrafenissen, kregen een nieuwe betekenis.⁷⁶

De drie kerkgenootschappen waarvan in deze scriptie predikanten onderzocht werden, baseren hun kerkorde nog steeds op de Dordtse Kerkorde van 1619. Op het gebied van de begrafenis zijn echter wel aanpassingen gepleegd. In de eerste kerkorde van de

⁷² Wagenaar, *De kerkelijke begrafenis*, 52-53.

⁷³ Van Eijnatten en Van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis*, 203.

⁷⁴ Philip Benedict, *Christ's churches purely reformed: a social history of Calvinism* (New Haven/London: Yale University Press, 2002), 494.

⁷⁵ Van Eijnatten en Van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis*, 203.

⁷⁶ Wim Cappers. *Aan deze zijde van de dood: funeraire componenten van seculariserende cultuurlandschappen in Nederland 1576-2010* (Arnhem: 2012), 529-530.

Gereformeerde Gemeenten, uit 1907, was artikel 65 nog onveranderd. Dat bleef zo tot de herziening van de tekst in 2019. Daar luidt artikel 65 als volgt: ‘Het houden van lijkpredicaties is niet geoorloofd. Bij een begrafenis wordt, op verzoek van de familie, een sobere bijeenkomst gehouden, waar onder verantwoordelijkheid van de kerkenraad vanuit het Woord gesproken wordt. Dit is geen eredienst.’

In de toelichting op dit artikel staat dat de ‘onder ons gebruikelijke ‘rouwdiensten’ (...) geen ambtelijke diensten [zijn], maar (...) bijeenkomsten op verzoek van de familie.’ De bijeenkomsten staan wel onder leiding en verantwoordelijkheid van de kerkenraad, maar er is geen ouderling van dienst, die de predikant aan het begin en het eind een hand geeft en er wordt geen votum en zegen uitgesproken.⁷⁷

De Gereformeerde Gemeenten werkten bij de herziening van de kerkorde samen met de Gereformeerde Gemeenten in Nederland en de Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland. Artikel 65 luidt in die drie kerkgenootschappen daarom ook nu nog hetzelfde. In de periode 1948-2010, waarover deze scriptie gaat, was die wijziging nog niet van kracht en gold nog de originele tekst uit 1619. Het is echter aannemelijk dat de herziening volgde op veranderde gebruiken binnen de kerken en daar niet op vooruit liep. De passage in de toelichting over de ‘onder ons gebruikelijke ‘rouwdiensten’, duidt daar ook op.

4.2 De funeraire praktijk in bevindelijk gereformeerde gemeenten

Rondom de begrafenis in bevindelijk gereformeerde kerken is weinig formeel geregeld. Vaak vindt de begrafenis plaats op de manier die binnen een gemeente gebruikelijk is, al dan niet vastgelegd in een protocol.⁷⁸

Binnen een kerkverband kunnen de gebruiken per gemeente verschillen. Zo zag ds. Wijnand Zondag, predikant in de Gereformeerde Gemeenten verschillen tussen de gemeente van Nunspeet, waarvan hij twaalf jaar lid was, en de gemeente van Dordrecht, waarvan hij in 2024 predikant was. In Dordrecht mag bijvoorbeeld een 'in memoriam' worden

⁷⁷ <https://www.gergemkerkrecht.nl/dordtse-kerkorde/de-leer-sacramenten-en-andere-plechtige-kerkelijke-handelingen#artikel-65>, geraadpleegd op 28 maart 2024.

⁷⁸ Ds. Wijnand Zondag, predikant binnen de Gereformeerde Gemeenten, e-mailcorrespondentie met de auteur op 29 maart 2024.

uitgesproken, mag de kist met de overledene onder begeleidend orgelspel worden binnengedragen en wordt tijdens de rouwdienst gezongen. In Nunspeet mocht dat allemaal niet en werd alleen gezongen als de familie daar om gevraagd had. Volgens ds. Zondag zijn gebruiken 'relatief gemakkelijk' te veranderen. Zo voerde hij in Dordrecht in dat op de begraafplaats door de dienstdoend ouderling de apostolische geloofsbelijdenis gelezen werd en het Onze Vader gebeden.⁷⁹

De kerkenraad van de Gereformeerde Gemeente van Werkendam stelde in 2021 een 'kerkelijk protocol rond overlijden en begrafenis' vast. In dit stuk worden richtlijnen gegeven voor de begrafenis en voor de dagen die daaraan voorafgaan. Zo wordt erop gewezen dat alleen begraven als Bijbelse vorm van lijkbezorging wordt gezien, dat de kleur van de rouwbrief, opbaar- en dekkleden zwart is, dat de kist een sobere uitstraling dient te hebben en dat de aanwezigheid van 'bloemen, rouwkransen, kaarsen, foto's, brieven, tekeningen, knuffels, gedichten [en] beschrijvingen' in de kerk niet is toegestaan.⁸⁰

Volgens het protocol moet 'Het Woord van God (met de boodschap tot de levenden)' centraal staan tijdens rouwdienst en begrafenisplechtigheid. De kerkenraad 'wenst erbij te blijven' dat het volgens 'een oud gebruik' in deze gemeente niet gebruikelijk is te zingen tijdens de rouwdienst of orgelspel te laten horen. Alleen op uitdrukkelijk verzoek van de familie kan hiervan afgeweken worden.⁸¹

Een toespraak is toegestaan, zo lang daarbij alleen het woord gericht wordt aan de aanwezigen en dus niet aan de overledene. Op de begraafplaats wordt doorgaans niet de apostolische geloofsbelijdenis gelezen of het Onze Vader gebeden. Ook hierbij wordt vermeld dat dit de gewoonte is.⁸²

Begrafenisondernemer Evert Treur zag in de afgelopen 29 jaar ten aanzien van begrafenissen veranderingen optreden binnen gereformeerde gezindte. In hervormde gemeenten was het altijd gebruikelijk dat de kist voorin de kerk staat. Hij ziet een toename in het gebruik van

⁷⁹ Ds. Wijnand Zondag, predikant binnen de Gereformeerde Gemeenten, e-mailcorrespondentie met de auteur op 29 maart 2024.

⁸⁰ <https://www.gg-werkendam.nl/bethelklanken/begrafenis-protocol>, geraadpleegd op 29 maart 2024.

⁸¹ <https://www.gg-werkendam.nl/bethelklanken/begrafenis-protocol>, geraadpleegd op 29 maart 2024.

⁸² <https://www.gg-werkendam.nl/bethelklanken/begrafenis-protocol>, geraadpleegd op 29 maart 2024.

bloemstukken, de inbreng van familieleden door middel van een in memoriam, het voordragen van gedichten, het bespelen van muziekinstrumenten en het zingen door kleinkinderen. Predikanten spreken volgens Treur meer dan voorheen over ‘hoe de overledene was’. Waar in het verleden alleen psalmen gezongen werden, klinken tegenwoordig ook gezangen en Sela-liederen of wordt muziek van geluidsdragers afgespeeld. In plaats van de aanduiding ‘rouwdienst’ spreekt men nu vaak over ‘Dienst van Woord en gebed’ of ‘Dienst ter nagedachtenis’.⁸³

Binnen de Christelijke Gereformeerde Kerken is het plaatselijk heel verschillend wat wel of niet kan. De kist staat doorgaans wel in de kerk en een in memoriam is toegestaan. Bloemstukken mogen, maar zijn bij Bewaar het Pandgemeenten niet gebruikelijk.⁸⁴

In de meeste Hersteld Hervormde Gemeenten mag de kist voorin de kerk staan. Samenzang is in de meeste gemeenten gebruikelijk en verschuift in gemeenten waar dat voorgeen niet gebruikelijk was. Binnen het werkgebied is er één gemeente waar bloemen toegestaan zijn bij een begrafenis.⁸⁵

Binnen de Gereformeerde Gemeenten wordt door Treur een verschuiving waargenomen. Het plaatsen van de kist voorin de kerkzaal wordt bij steeds meer gemeenten toegestaan. Het uitspreken van een in memoriam neemt ook toe. Het zingen van psalmen krijgt ook meer ingang. In het werkgebied is er één gemeente waar bloemen mogen en gezangen worden gezongen tijdens een rouwdienst, in de andere gemeenten houdt men vast aan alleen het zingen van Psalmen en geen bloemen. In de Veluwe Gereformeerde Gemeenten houdt men nog vast aan het niet zingen bij een rouwdienst en geen kist voorin de kerk.⁸⁶

In de Gereformeerde Gemeenten in Nederland en Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland ziet Treur geen veranderingen ten aanzien van begrafenissen.⁸⁷

Begrafenisondernemer Danny Melieste ziet ook dat begrafenisgebruiken afhankelijk zijn van het kerkgenootschap, waarbij de diensten met name in de (Oud) Gereformeerde Gemeenten

⁸³ Evert Treur, begrafenisondernemer, e-mail aan auteur, 3 april, 2024.

⁸⁴ Treur, e-mail aan auteur, 3 april, 2024.

⁸⁵ Treur, e-mail aan auteur, 3 april, 2024.

⁸⁶ Treur, e-mail aan auteur, 3 april, 2024.

⁸⁷ Treur, e-mail aan auteur, 3 april, 2024.

(in Nederland) het soberste verlopen. Daarnaast signaleert hij een belangrijke invloed van lokale en regionale tradities op de funeraire praktijk. In sommige plaatsen functioneren begrafenisverenigingen of wordt een begrafenis deels verzorgd door de burens, op basis van de traditionele ‘burenplicht’. Of de kist met de overledene voorin de kerk staat, is ook vaak lokaal bepaald. Datzelfde geldt voor het wel of niet zingen tijdens de rouwdienst en de vraag wie eventueel de te zingen psalm bepaalt. Verder zijn zaken als orgelspel, toespraken, het gebruik van bloemen en het beschikbaar stellen van een livestream lokaal bepaald, terwijl predikanten hierin regelmatig ook een stem hebben. In diverse plaatsen ziet Melieste verschuivingen. Waar voorheen de kist buiten de kerkzaal bleef, wordt die nu wél naar binnen gebracht. Waar voorheen geen orgelspel klonk, wordt dat nu wel toegestaan. Opvallend is volgens Melieste wel dat met name in de Gereformeerde Gemeenten in Nederland de terughoudendheid groot is en de onderlinge verschillen minimaal.⁸⁸

Diverse kerken werken met een door de kerkenraad opgesteld protocol, waarin aanwijzingen staan voor het verloop van begrafenisdiensten. Zowel de familie als de begrafenisondernemer krijgen zo’n protocol uitgereikt.⁸⁹

4.3 Rouw in de kerk brengen

Volgens Kok was het in de Nederlands Hervormde Kerk gebruikelijk dat de gehele familie van de overledene op de zondag na de begrafenis naar de kerk ging bij de predikant die de begrafenis had geleid. ‘De predikant herdacht de overledene in gebed, hij bracht de rouw voor Gods aangezicht en sprak woorden van troost tot de bedroefden. Grondgedachte was hier dat de kerk, het geestelijke huisgezin waartoe de overledene als lid behoorde, zou meerouwen.’⁹⁰

Het ‘rouw in de kerk brengen’ is deels overgenomen in de kerkgenootschappen die centraal staan in deze scriptie. Daarbij lijken, naast de wens van de familie, ook regionale en lokale gebruiken een rol te spelen.⁹¹

⁸⁸ Danny Melieste, begrafenisondernemer, e-mail aan auteur, 3 april, 2024.

⁸⁹ Melieste, e-mail aan auteur, 3 april, 2024.

⁹⁰ H.L. Kok, *De geschiedenis van de laatste eer in Nederland* (Lochem: De Tijdstroom, 1970), 292.

⁹¹ Ds. Wijnand Zondag, predikant binnen de Gereformeerde Gemeenten, e-mailcorrespondentie met de auteur op 29 maart 2024.

4.4 De beleving van de bevindelijk gereformeerde funeraire praktijk door twee uittreders

Van der Meiden, opgegroeid in de Christelijke Gereformeerde Kerken, ging in zijn 'portret' van de bevindelijk gereformeerden ook in op de begrafenis. Hij schreef: 'Het hangt van de mate van zekerheid, die men heeft ten aanzien van de eeuwige bestemming die de overledene heeft bereikt, hoe de sfeer op condoleancebezoeken of begrafenis is.'⁹²

Als die zekerheid er niet is, dan praten bevindelijk gereformeerden in de ervaring van Van der Meiden 'liever over de ziekte of over de kortstondigheid van het leven.' De predikant zal zich bij zo'n begrafenis vooral concentreren op de aanwezigen en hen oproepen tot bekering.⁹³

Anders is het als 'een kind van God begraven wordt', zo beschreef Van der Meiden: 'Het gebeurt nog dat men van heinde en verre komt om een lief kind van God te begraven. Men komt om wat te horen. Als de dominee echter geen zekerheid heeft, moet hij zich op de vlakte houden (...). De zwaren hebben er een gruwelijke hekel aan mensen in de hemel te praten.'⁹⁴

In de 'impressie' die Van Dijk maakte van de bevindelijk gereformeerden, gaat hij in op de manieren waarop predikanten zich tijdens begrafenissen uitlaten over het lot van de overledene. 'Het komt (...) voor dat de dominee in zijn grafrede de nabestaanden (...) expliciet te kennen geeft dat hij de overledene als verloren beschouwt.' De meeste predikanten schrikken er echter voor terug dit 'finale oordeel' te vellen. 'De meeste predikanten zullen eerder de hoop uitspreken dat Hij genadig is geweest.'⁹⁵

4.5 Begrafenisverslagen uit de Gereformeerde Gemeenten (1912-1935)

Florijn bestudeerde begrafenisverslagen van predikanten uit de beginperiode van de Gereformeerde Gemeenten. Hij nam het begrafenisverslag van ds. Cornelis Pieneman (1863-1912) als uitgangspunt en vergeleek daarna de begrafenisverslagen van ds. Hendrik Kieviet

⁹² Van der Meiden, *De zwarte-kousen kerken*, 190.

⁹³ Van der Meiden, *De zwarte-kousen kerken*, 190.

⁹⁴ Van der Meiden, *De zwarte-kousen kerken*, 190.

⁹⁵ Gertjan van Dijk, *Het geloof der vaders*, 247-248.

(1873-1928), ds. Hendrikus Roelofsen (1852-1930), ds. Hendrik Albertus Minderman (1856-1933) en ds. Gijsbertus van Reenen (1864-1935) daarmee.⁹⁶

Diverse zaken keerden in elk van de vijf begrafenisverslagen terug, zag Florijn. 'in de eerste plaats (...) de bloemrijke verwoording van de ontroering van de gemeenteleden, waarmee duidelijk werd gemaakt dat de ontslapene een geliefd voorganger was geweest.'⁹⁷

In de tweede plaats werd in de begrafenisverslagen duidelijk gemaakt dat ze 'tot God bekeerd, en in Zijn dienst geroepen waren.'⁹⁸

In de derde plaats vond Florijn overeenkomsten in de manier waarop 'het ambt was waargenomen.' Het gaat dan om 'trouw in de uitoefening ervan', 'liefelijkheid in de omgang met de ander', 'het wars zijn van eigen eer en het zoeken van Gods eer, ook op politiek terrein' en 'een Bijbelse prediking en een nauw gebedsleven.' Ook kwam ter sprake dat er 'zegen op de arbeid gerust had.' Van Roelofsen, Minderman en Van Reenen wordt verhaald van hun 'Godeverheerlijkend sterfbed.' Zo sloot hun sterven aan bij hun leven.⁹⁹

Florijn stelt dat in de gehouden toespraken bij de begrafeningen van deze vijf predikanten 'meer een ideaalbeeld dan een reëel beeld van de gestorvene werd geschetst.' Uit het gesprokenen kan desondanks afgeleid worden hoe men zich de ideale predikant voorstelde. 'Hij was een Godzalig, bevindelijk, nauwgezet voorganger, die zowel in de omgang met zijn medemensen, als in elk ander opzicht de eer Gods op het oog had, en wiens dienst gezegend was geweest.'¹⁰⁰

Florijn merkt nog op dat juist de bevindelijke eigenschappen genoemd werden en niet zaken als welsprekendheid en een goed verstand, die in artikel 8 van de Dordtse Kerkorde genoemd worden.¹⁰¹

⁹⁶ H. Florijn, *Uit de begintijd van de Gereformeerde Gemeenten* (Kampen: De Groot Goudriaan, 1996), 87-105.

⁹⁷ Florijn, *Uit de begintijd*, 104.

⁹⁸ Florijn, *Uit de begintijd*, 104.

⁹⁹ Florijn, *Uit de begintijd*, 104.

¹⁰⁰ Florijn, *Uit de begintijd*, 104.

¹⁰¹ Florijn, *Uit de begintijd*, 104-105.

Conclusie

De funeraire praktijk in gereformeerde kerken heeft van oudsher een sober karakter. Dat was in eerste instantie een reactie op de praktijk in de rooms katholieke kerk van voor de Reformatie. Daar stond de begrafenis in het teken van het bevorderen van het zielenheil van de overledene. In de Dordtse kerkorde werd vastgelegd dat de kerk geen formele rol had bij begrafenissen. Dit werd in de eerste plaats gedaan om elke schijn te vermijden van het vroegere geloof dat de kerk door rituelen na iemands overlijden nog invloed op het zielenheil kon uitoefenen. Begraven werd formeel de verantwoordelijkheid van de nabestaanden. In de praktijk werd de kerk er toch bij gevraagd.

In de drie bevindelijk gereformeerde kerkgenootschappen waaraan zeven van de acht in deze scriptie onderzochte predikanten verbonden waren, bleef de originele tekst van de Dordtse Kerkorde in de gehele periode 1948-2010 van kracht. Bij de herziening van 2019 wordt het verschil tussen rouwdienst en eredienst benadrukt, maar wel vermeld dat begrafenissen onder verantwoordelijkheid van de kerkenraad plaatsvinden.

Begrafenisgebruiken verschillen per kerkgenootschap en zijn vaak ook regionaal of lokaal bepaald. Voor bevindelijk gereformeerde kerken is soberheid de norm, wat zich uit in de afwezigheid van onder andere bloemen en gezang of toespraken tijdens de rouwdiensten. Regionaal is het ongebruikelijk om de kist met de overledene in de kerkzaal te zetten. In een deel van de bevindelijk gereformeerde kerken zijn veranderingen in het traditionele protocol te zien. Met name in de (Oud) Gereformeerde Gemeenten (in Nederland) zijn die veranderingen echter minimaal of volkomen afwezig. Dat lijkt niet langer veroorzaakt door de angst om 'rooms' te lijken, maar door de wens om op geen enkele wijze de overledene en diens verdiensten centraal te stellen.

Hoofdstuk 5 Case studies naar de begrafenissen van acht bevindelijk gereformeerde predikanten in de periode 1948-2010

Inleiding

In dit hoofdstuk presenteer ik de resultaten van een serie van acht case studies. In elke case study staat de begrafenis van een bevindelijk gereformeerde predikant uit de periode 1948-2010 centraal. Ik houd bij de indeling van dit hoofdstuk de chronologie aan van het jaar van overlijden.

In elke case study geef ik eerst een korte, biografische schets van de betreffende predikant. Daarna bespreek ik het begrafenisverslag, waarbij aandacht is voor het verloop van die begrafenis, de gelezen Bijbelgedeelten, de gezongen psalmen en de toespraken die bij deze gelegenheid zijn gehouden.

Daarna geef ik, indien aangetroffen en relevant, informatie over de begrafenis uit andere bronnen. Het kan daarbij gaan om landelijke of regionale dagbladen of om kerkelijke bladen.

In de derde plaats geef ik een beschrijving van het grafmonument van de predikant, waarbij ik zowel het voor het grafmonument gebruikte materiaal¹⁰², de uitvoering en de teksten betrek. Van elke grafmonument geef ik meerdere foto's. Eerst toon ik zo het gehele grafmonument, daarna eventueel details en tot slot de ligging van het grafmonument in de omgeving.¹⁰³

Tot slot geef ik een afbeelding van de overlijdenskennisgeving, zoals die door de nabestaanden van de overledene is opgesteld.

In de conclusie analyseer ik eerst de verschillen en overeenkomsten tussen de acht predikanten. Daarna analyseer ik, op basis van de begrafenisverslagen en eventuele andere,

¹⁰² De technische beschrijving van de grafmonumenten heb ik opgesteld met hulp van Simon Gerssen, medewerker van Weerstand Grafmonumenten te Urk. Ik sprak hem op donderdag 9 november 2023.

¹⁰³ Het graf van ds. E. du Marchie van Voorthuysen is door mij bezocht en gefotografeerd op donderdag 20 april 2023; het graf van ds. J. van der Poel op 10 oktober 2023 en alle andere graven op donderdag 28 september 2023.

relevante bronnen, achtereenvolgens het verloop van de begrafenis, de gelezen Bijbelgedeelten, de gezongen psalmen, de sprekers en de gehouden toespraken.

5.1 Ds. Gerrit Hendrik Kersten (1882-1948)

5.1.1 Biografische schets van ds. Gerrit Hendrik Kersten

Gerrit Hendrik (Henry) Kersten werd op 6 augustus 1882 geboren te Deventer. Het gezin verhuisde naar Den Haag. Kerkelijk werd daar aansluiting gevonden bij de Gereformeerde Kerk onder het Kruis. Op tienjarige leeftijd 'ontving [Kersten] zaligmakende overtuigingen.' En, zo verklaarde hij later: '[Ik] mocht een jaar daarna den Heere Jezus als den weg der zaligheid leren kennen, Die door Zijnen Geest mij enkele jaren later verzekerde van mijn aandeel aan Hem en aan Zijne gerechtigheid.' Hij wist zich bovendien geroepen tot het ambt van predikant.¹⁰⁴

Kersten volgde de opleiding tot onderwijzer, maar kwam tijdens zijn proefperiode in aanvaring met het schoolbestuur, omdat hij op de gereformeerde Keucheniuschool in Den Haag leerstellingen van Abraham Kuyper bestreed. Hij werd ontslagen en datzelfde jaar al bevestigd als lerend-ouderling in de Kruisgemeente van Meliskerke. In 1905 werd hij daar predikant. Hij trouwde in hetzelfde jaar met Catharina Adriana Wisse (1883-1957).¹⁰⁵

Kersten ging in 1906 over naar de Kruisgemeente van Rotterdam-Centrum, waar hij zich een jaar later inzette voor de vereniging van Kruisgemeenten en Ledeboeriaanse gemeenten. Zo ontstonden in 1907 de Gereformeerde Gemeenten, waarvan Kersten tot zijn dood de onbetwiste leider zou blijven. Om de eenheid te verstevigen, ijverde hij voor invoering en handhaving van de Dordtse Kerkorde en richtte hij in 1919 De Saambinder op, als officieel kerkelijk orgaan. Hij schreef een dogmatiek en nam het initiatief voor het opzetten van de

¹⁰⁴ J. Mastenbroek, "Kersten, Gerrit Hendrik (1882-1948)," in *Predikanten en oefenaars, biografisch woordenboek van de kleine kerkgeschiedenis, deel 5*, red. A. Bel et al. (Houten: Den Hertog, 1999), 116-121.

¹⁰⁵ Mastenbroek, "Kersten, Gerrit Hendrik", 116-121; C. Graafland, "Kersten, Gerrit Hendrik (Henry)," in *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme, deel 2*, red. D. Nauta et al. (Kampen: Kok, 1983), 281.

Theologische School, waar vanaf 1927 de predikanten voor het kerkverband werden opgeleid.¹⁰⁶

Van 1912 tot 1926 was hij predikant in Yerseke. In 1926 keerde hij terug naar de gemeente van Rotterdam-Centrum, waaraan hij verbonden zou blijven tot zijn overlijden in 1948.¹⁰⁷

Kersten was ook politiek zeer actief. Onder zijn leiding werd in de 1918 de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP) opgericht. Hij bleef partijvoorzitter tot 1946 en was van 1922 tot 1945 lid van de Tweede Kamer.¹⁰⁸

In de Tweede Kamer en op SGP-vergaderingen ging Kersten herhaaldelijk fel tekeer tegen de rooms-katholieke kerk. In 1925 boekte hij daarbij een politiek succes. In een amendement pleitte hij tegen de financiering van het gezantschap van Nederland bij het Vaticaan. Hij kreeg daarvoor steun van regeringspartij CHU en dat leidde tot de val van het kabinet. De gebeurtenis ging de geschiedenisboeken in als de Nacht van Kersten.¹⁰⁹

Als politicus ageerde hij sterk tegen de in aantal toenemende sociale verzekeringswetten. In tijdredes wees hij op het naderende oordeel van God over Nederland. Dat was in zijn ogen verdiend, omdat het Nederlandse volk verbondsbreuk had gepleegd, net als Israël in het Oude Testament. In dit licht zag hij de Duitse bezetting in de Tweede Wereldoorlog als straf van God.¹¹⁰

In Rotterdam maakt hij de begindagen van de oorlog in alle hevigheid mee. Omdat hij de inval van de Duitsers als een oordeel van God zag, riep hij, met een beroep op Romeinen 13:1, op tot onderwerping aan de (Duitse) overheid. Die houding kwam hem na de oorlog op kritiek te staan.¹¹¹

In 1946 zette de zuiveringscommissie hem uit de Tweede Kamer en mocht hij niet langer als journalist actief zijn.¹¹²

¹⁰⁶ Graafland, "Kersten, Gerrit Hendrik (Henry)", 281.

¹⁰⁷ Graafland, "Kersten, Gerrit Hendrik (Henry)", 281.

¹⁰⁸ Graafland, "Kersten, Gerrit Hendrik (Henry)", 282.

¹⁰⁹ Van der Meiden, *De zwarte-kousen kerken*, 64.

¹¹⁰ Graafland, "Kersten, Gerrit Hendrik (Henry)", 282.

¹¹¹ M. Golverdingen, *Ds. G. H. Kersten. Facetten van zijn leven en werk* (Houten: Den Hertog, 1993), 53-65.

¹¹² Eijnatten en Van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis*, 321-322.

De invloed van Kersten is vooral binnen de bevindelijk gereformeerde zuil enorm geweest. Uiterekend met de man wiens standpunten hem als beginnend onderwijzer richting een vroegtijdig ontslag leidden, waren volop parallellen te trekken. Waar Abraham Kuiper binnen de gereformeerde zuil grote invloed had op gebied van theologie, politiek, onderwijs en pers, zo vervulde Kersten als 'Kleine Kuiper' binnen de bevindelijk gereformeerde zuil een soortgelijke rol. Met dit verschil dat Kersten tot aan zijn dood predikant bleef.¹¹³

Kersten overleed op 6 september 1948 aan een hartaanval, terwijl hij vanwege zijn verslechterde gezondheid in Waarde verbleef.¹¹⁴

Op woensdag 8 september, een dag voor de begrafenis, werd zijn stoffelijk overschot overgebracht naar Rotterdam en opgebaard in de hal van zijn woning aan de Westersingel. Honderden belangstellenden brachten daar op woensdagavond en donderdagochtend een laatste groet.¹¹⁵

5.1.2 Het begrafenisverslag van ds. Gerrit Hendrik Kersten

De begrafenis van Gerrit Hendrik Kersten was op donderdag 9 september 1948. De bijeenkomst vond plaats in het kerkgebouw van de Gereformeerde Gemeente, aan de Boezemsingel te Rotterdam. De teraardebestelling was op begraafplaats Crooswijk te Rotterdam.¹¹⁶

Het begrafenisverslag begint met een beschrijving van de opkomst van duizenden aanwezigen, afkomstig uit het hele land. De ontroering, geschoktheid en droefheid rondom het overlijden worden benoemd. Beschreven wordt hoe de kerk na opening snel volstroomde en tot de laatste plaats gevuld werd, voordat de familie binnenkwam.¹¹⁷

¹¹³ Van Eijnatten en Van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis*, 287-288.

¹¹⁴ Mastenbroek, "Kersten, Gerrit Hendrik", 121;

¹¹⁵ N.N., "Laatste groet aan ds. Kersten," *Rotterdamsch Parool*, 9 september 1948, 3, Delpher.

¹¹⁶ N.N., *De snoeren in liefelijke plaatsen gevallen* (Utrecht: De Banier, 1948), 5.

¹¹⁷ N.N., *De snoeren in liefelijke plaatsen gevallen*, 5-6.

Terwijl de aanwezigen Psalm 103, vers 7 en 8 zongen, betrad ds. Jozias Fraanje uit Barneveld¹¹⁸ de kansel. Hij las 1 Thessalonicenzen 4:13-18¹¹⁹ en ging voor in gebed.¹²⁰ Hij sprak de aanwezigen aan met ‘mijne medereizigers naar die grote en alles beslissende eeuwigheid.’¹²¹

Fraanje benoemde het grote aantal aanwezigen en noemde daarvoor als reden: ‘Er is een mens gestorven! Een kind des Konings is overleden! Een knecht des Heeren is van zijn post afgelost.’¹²²

Vervolgens vertelde Fraanje hoe hij zelf het bericht van het overlijden van Kersten verwerkte en daarbij vaststelde dat Kersten nu ‘verlost [is] van het lichaam der zonde.’ Hij voegde eraan toe: ‘Daar, waar hij nu is, kan hij eeuwig God groot maken en genieten van die nauwe betrekking met de drieënige God!’¹²³

Aan de hand van zes punten gaf Fraanje een uitleg over ‘dat goddelijke, soevereine Wezen, die Vader, Zoon en Heilige Geest.’ Hij verklaarde dat Gods wil geopenbaard wordt in Gods raad en bekendgemaakt in Gods Woord. In de vierde plaats gaat het om Gods werken: ‘Wat God geformeerd heeft, dat snijdt Hij ook af.’ Zo kan het overlijden van Kersten gezien worden als het oogsten van vruchten door een tuinman. Gods eer staat boven dit alles, terwijl Gods gunst, in Christus, is bedoeld voor ‘Zijn volk’, waarvan Kersten uitmaakte. De zes punten werden gelegd langs Kerstens optreden als dominee. Die had, volgens Fraanje, in zijn werk altijd Gods eer voor ogen en deelde nu, door de wil van God en tot verheerlijking van God, ‘in de volle glorie.’¹²⁴

Aan de hand van het eerder gelezen Bijbelgedeelte sprak Fraanje daarna verder over het eeuwige leven en noemde hij Kersten een ‘geestelijke vader’, die hijzelf nu nastaarde ‘gelijk Eliza Elia.’¹²⁵

¹¹⁸ Predikanten waarvan alleen de woonplaats en niet de naam van de gemeente of het kerkverband staat vermeld, zijn afkomstig uit hetzelfde kerkverband als de overledene.

¹¹⁹ Bij alle vermeldingen, in deze scriptie, van Bijbelteksten die in het openbaar gelezen zijn, geldt dat ze gelezen zijn in de Statenvertaling.

¹²⁰ In geen van de begrafenisverslagen is de tekst van de gebeden opgenomen.

¹²¹ N.N., *De snoeren in liefelijke plaatsen gevallen*, 6.

¹²² N.N., *De snoeren in liefelijke plaatsen gevallen*, 6.

¹²³ N.N., *De snoeren in liefelijke plaatsen gevallen*, 7.

¹²⁴ N.N., *De snoeren in liefelijke plaatsen gevallen*, 7-8.

¹²⁵ N.N., *De snoeren in liefelijke plaatsen gevallen*, 8-9.

Hierna sprak Fraanje diverse aanwezigen persoonlijk aan. Eerst de weduwe: 'Ge moogt hem zijn geluk niet misgunnen.' Daarna de kinderen: 'dat ge toch de God van uw vader mocht kennen.' Daarna de gemeente van Rotterdam, de kinderen, de 'kerk van Nederland' en ds. Pieter Zandt, 'boezemvriend' van de overledene.¹²⁶

Na het gezamenlijk zingen van Psalm 138 vers 4¹²⁷ sprak ouderling G. Noordzij. Hij beschreef wat het verlies voor de gemeente betekende ('Een ramp') en hoe Kersten 'op grond van Gods Woord' steeds goed voor de gemeente was geweest. De ouderling benadrukte echter dat 'die heerlijke Christus' ds. Kersten nu van harte werd gegund. De gemeente werd opgeroepen elkaars lasten op te dragen in gebeden. Daarna werden troostrijke woorden gesproken tot de familie.¹²⁸

Ds. A. de Blois sprak daarna namens de classis, zustergemeente Rotterdam-Zuid en het schoolbestuur, waarvan Kersten erevoorzitter was. Na het betuigen van zijn 'hartelijke deelneming' aan de familie, preees hij de daden van Kersten voor kerk en onderwijs. Hij noemde hem 'een man (...) van groot formaat, die van de schouder en opwaarts boven het gewone volk uitstak.' De Blois bracht daarna het joodse loofhuttenfeest in verband met het visioen uit Openbaring over 'een schare die niemand tellen kan', waar Kersten, volgens hem, nu ook 'mag delen in de volle oogst'. Hoewel 'smartelijk' voor 'vrouw, kinderen en betrekkingen (...) aan de andere kant een oorzaak van blijdschap'.¹²⁹

Ouderling Joh. de Kok uit Middelburg sprak daarna namens het curatorium van de Theologische School. Hij refereerde aan het ontstaan van het kerkgenootschap in 1907 en preees de belangrijke rol die Kersten daarbij had gespeeld, naast de inzet voor de verdere ontwikkeling van de Gereformeerde Gemeenten. Hij wees er daarna op dat de dood voor Kersten 'een grote ruil' was geweest: 'Mij dunkt, hij geniet meer vreugde dan wij tezamen. Zonde weg; vijanden weg.'¹³⁰

Ds. Cornelis Steenblok uit Gouda voerde vervolgens het woord namens docenten en studenten van de Theologische School. Hij preees diens inzet voor de opleiding van

¹²⁶ N.N., *De snoeren in liefelijke plaatsen gevallen*, 10

¹²⁷ Ds. Fraanje vermeldde hierbij dat dit vers niet gezongen moest worden uit de oude berijming van Beza of Datheen, maar uit 'de nieuwe berijming', waarmee die van 1773 werd bedoeld.

¹²⁸ N.N., *De snoeren in liefelijke plaatsen gevallen*, 11-12.

¹²⁹ N.N., *De snoeren in liefelijke plaatsen gevallen*, 14-15.

¹³⁰ N.N., *De snoeren in liefelijke plaatsen gevallen*, 16.

predikanten en benoemde de goede persoonlijke band. Hij verklaarde: 'O, we gunnen het hem zo van harte, wat hij nu genieten mag voor de troon der genade.' Volgens Steenblok was bij het overlijden van toepassing wat David over Abner zei: 'Er is een grote in Israël gevallen.' Ook onderstreepte hij de vergelijking met Elia, die eerder door Fraanje was gemaakt.¹³¹

De laatste spreker in de kerk was ds. Pieter Zandt uit Delft, predikant in de Nederlandse Hervormde Kerk en Tweede Kamerlid namens de SGP. Hij benadrukte de onderlinge vriendschap en de jarenlange harmonieuze samenwerking binnen de Tweede Kamerfractie van de SGP. Kort refereerde hij daarna aan de 'ondank' die Kersten ook in eigen kring had ervaren. Hij had gemerkt dat het Kersten 'bitter en smartelijk viel'. Hij roemde de inzet van Kersten, die in het parlement 'dikwerf' had opgeroepen tot bekering.¹³²

In het verslag wordt zowel aan het begin als aan het einde van de toespraak van Zandt benadrukt hoe indrukwekkend die was voor de aanwezigen en hoezeer daaruit de onderlinge vriendschap bleek. Na het vertrek vanuit de kerk naar de begraafplaats wordt in het begrafenisverslag beschreven hoe de menigte was gegroeid tot naar schatting vijfduizend mensen. Een deel van de aanwezigen wordt genoemd, zoals een vertegenwoordiger van het college van B en W van Rotterdam. In de beschrijving is sprake van bewogen taalgebruik: 'Het is een ontroerend ogenblik als de kist van donker eikenhout op de grafkuil wordt neergezet. Het stoffelijk overschot van onze geliefde Ds. Kersten staat nog een wijle in het midden van de duizenden, die hem zo zeer beminden.'¹³³

Bij het graf sprak eerst ds. Herman Ligtenberg van Rotterdam-West. Hij vergeleek het overlijden van ds. Kersten met de 'treumare' die in 1711 door Rotterdam was gegaan bij het overlijden van 'vader Brakel'¹³⁴. Ligtenberg herhaalde de eerder gemaakte vergelijking met Abner en voegde daar een vergelijking met Daniël aan toe. Zoals die na het prediken en aankondigen van oordelen mocht rusten van zijn werk, zo mocht Kersten dat, volgens Ligtenberg, ook. Opnieuw werd iets gezegd over de eeuwige zaligheid van de overledene: 'Zijn ziel is in Abrahams schoot en hij mag aanzitten aan de ronde tafel des Heeren.' Ook door

¹³¹ N.N., *De snoeren in liefelijke plaatsen gevallen*, 16-17.

¹³² N.N., *De snoeren in liefelijke plaatsen gevallen*, 18-19.

¹³³ N.N., *De snoeren in liefelijke plaatsen gevallen*, 18-20.

¹³⁴ Bedoeld wordt predikant Wilhelmus à Brakel (1635-1711), een prominent vertegenwoordiger van de Nadere Reformatie en ook in de tijd van ds. Kersten nog bekend vanwege zijn dogmatiek 'De Redelijke Godsdienst'.

deze spreker werden de gemeenteleden aangesproken en waren er troostende woorden voor de familie.¹³⁵

Ook ds. Lubertus Rijksen uit Leiden haalde de vergelijkingen met Abner en Elia aan. Hij vergeleek Kersten vervolgens eveneens met de eerder genoemde Brakel en voegde daaraan Comrie en Hellenbroek toe.¹³⁶ Hij stelde Kersten voor als navolgenswaardig voorbeeld en eindigde door het woord te richten tot de familie. Naast troostrijke woorden klonk daarin de wens dat familieleden bovenal zouden ontvangen ‘datgene wat nodig is om uw geliefde vader niet voor het laatst gezien te hebben.’¹³⁷

Ds. Adrianus van Stuijvenberg voerde het woord namens kerkenraad en gemeente van Yerseke, een oud-gemeente van Kersten. Weduwe en familie werd toegewenst dat ook zij de genade mochten ontvangen die hun man en vader ten deel was gevallen, die was ‘opgetrokken (...) uit de dampkring der zonde en der ongerechtigheid en gebracht [was] in die zalige gemeenschap met Jezus Christus.’ Hij riep op om in het graf van Kersten te kijken: ‘Dit graf is een heilig graf, dit graf is heilig door die dierbare Heere Jezus, Die hem gekocht heeft met Zijn dierbaar hartebloed. O, dit graf wordt voor een kleine tijd gesloten en dan zal het geopend worden. Niet meer door mensen, maar door God zelf.’ Hij sprak daarna de gemeente toe en eindigde met een vraag aan de aanwezigen: ‘Zult ge ook aan de rechterzijde van die lieve Bruidegom staan?’¹³⁸

Een broer van de overledene, A.J. Kersten, sprak daarna een uitgebreid dankwoord, waarin onder andere de sprekers afzonderlijk bedankt werden. Hij besloot met de oproep om Psalm 87 vers 5 te zingen.¹³⁹

Het verslag besluit met een invoelende en gedetailleerde beschrijving van het zakken van de kist in het graf, waarbij onder andere wordt gemeld hoe de weduwe en ds. Zandt een laatste blik in het graf wierpen. De anonieme auteur sluit af met de constatering dat het werk in

¹³⁵ N.N., *De snoeren in liefelijke plaatsen gevallen*, 21-24.

¹³⁶ Bedoeld zijn Alexander Comrie (1706-1774) en Abraham Hellenbroek (1658-1731). Net als À Brakel zijn ze bekende vertegenwoordigers van de Nadere Reformatie.

¹³⁷ N.N., *De snoeren in liefelijke plaatsen gevallen*, 24-26.

¹³⁸ N.N., *De snoeren in liefelijke plaatsen gevallen*, 27-29.

¹³⁹ N.N., *De snoeren in liefelijke plaatsen gevallen*, 29-35.

Gods Koninkrijk nu roept en dat Gods kerk een zware tijd tegemoet gaat, maar dat 'De Heere Zelf (...) voor Zijn eigen werk [zal] instaan.'¹⁴⁰

5.1.2.1 De begrafenis van ds. Gerrit Hendrik Kersten in andere bronnen

Golverdingen meldt dat de begrafenis werd bijgewoond door bijna alle predikanten uit het kerkverband, die soms vergezeld worden door hun hele kerkenraad. Alleen ds. Willem de Wit uit Middelburg ontbrak. Hij moest het kerkverband die dag vertegenwoordigen bij een ontvangst door de nieuwe koningin Juliana. Ook veel predikanten uit andere kerkgenootschappen waren aanwezig.¹⁴¹

De kist met de overledene was tijdens de kerkdienst niet aanwezig in de kerk. Na de samenkomst arriveerde de lijkstoet, met meer dan twintig volgwagens, voor het kerkgebouw en legden de aanwezigen de route van ongeveer een kilometer af naar begraafplaats Crooswijk.¹⁴²

5.1.3 Het grafmonument van ds. Gerrit Hendrik Kersten

Gerrit Hendrik Kersten ligt sinds 9 september 1948 begraven op Begraafplaats Crooswijk te Rotterdam. Hij ligt in het graf waarin voor hem zijn moeder werd begraven en na hem zijn echtgenote. Het graf is voorzien van een zwart granieten staande steen en een zwart granieten deksteen, op een schuine roef. Op de deksteen is een ornament van een opengeslagen Bijbel geplaatst, uitgevoerd in wit marmer. De gegraveerde tekst op de staande steen luidt als volgt:

TER NAGEDACHTENIS AAN

Ds. G.H. KERSTEN

¹⁴⁰ N.N., *De snoeren in liefelijke plaatsen gevallen*, 35.

¹⁴¹ Golverdingen, "Een kind is ingegaan", 71.

¹⁴² N.N., "Begravenis ds. G.H. Kersten," *Friesch Dagblad*, 10 september 1948, 2, Delpher.

PREDIKANT DER Geref. GEMEENTE ROTTERDAM. C.¹⁴³

HIJ WAS EEN ONVERMOEID STRIJDER VOOR DE OUDE BEPROEFDE WAARHEID OP ALLE
TERREINEN DES LEVENS

Op de deksteen staat gegraveerd:

HIER RUSTEN

JANNETJE VAN VELDHUIJZEN

WED. VAN G.H. KERSTEN

GEB. 2 MEI 1859

OVERL. 28 JULI 1932

Ds. GERRIT HENDRIK KERSTEN

GEB. 6 AUG. 1882

OVERL. 6 SEPT. 1948

CATH. A. KERSTEN = WISSE

15 AUG. 1883

4 MAART 1957

AANGEBODEN DOOR DE GEREFORMEERDE GEMEENTE ROTTERDAM C.

¹⁴³ Gereformeerde Gemeente Rotterdam Centrum.

Op het ornament staat:

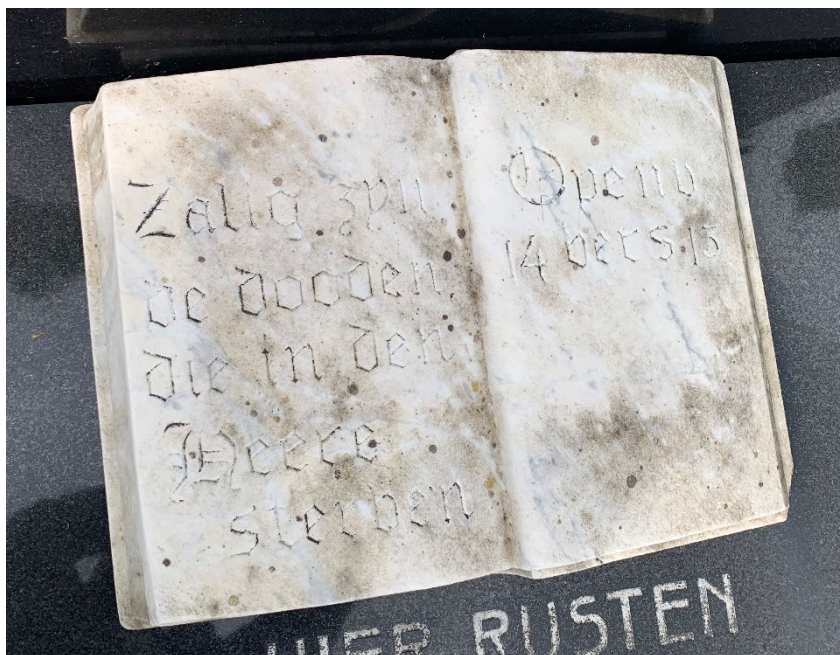
Zalig zijn de dooden die in den Heere sterven

Openb. 14 vers 13¹⁴⁴

Figuur 2 Grafmonument ds. Gerrit Hendrik Kersten. Eigen foto.

¹⁴⁴ In de Statenvertaling luidt het volledige vers als volgt: 'En ik hoorde een stem uit den hemel, die tot mij zeide: Schrijf, zalig zijn de dooden, die in den Heere sterven, van nu aan. Ja, zegt de Geest, opdat zij rusten mogen van hun arbeid; en hun werken volgen met hen.'

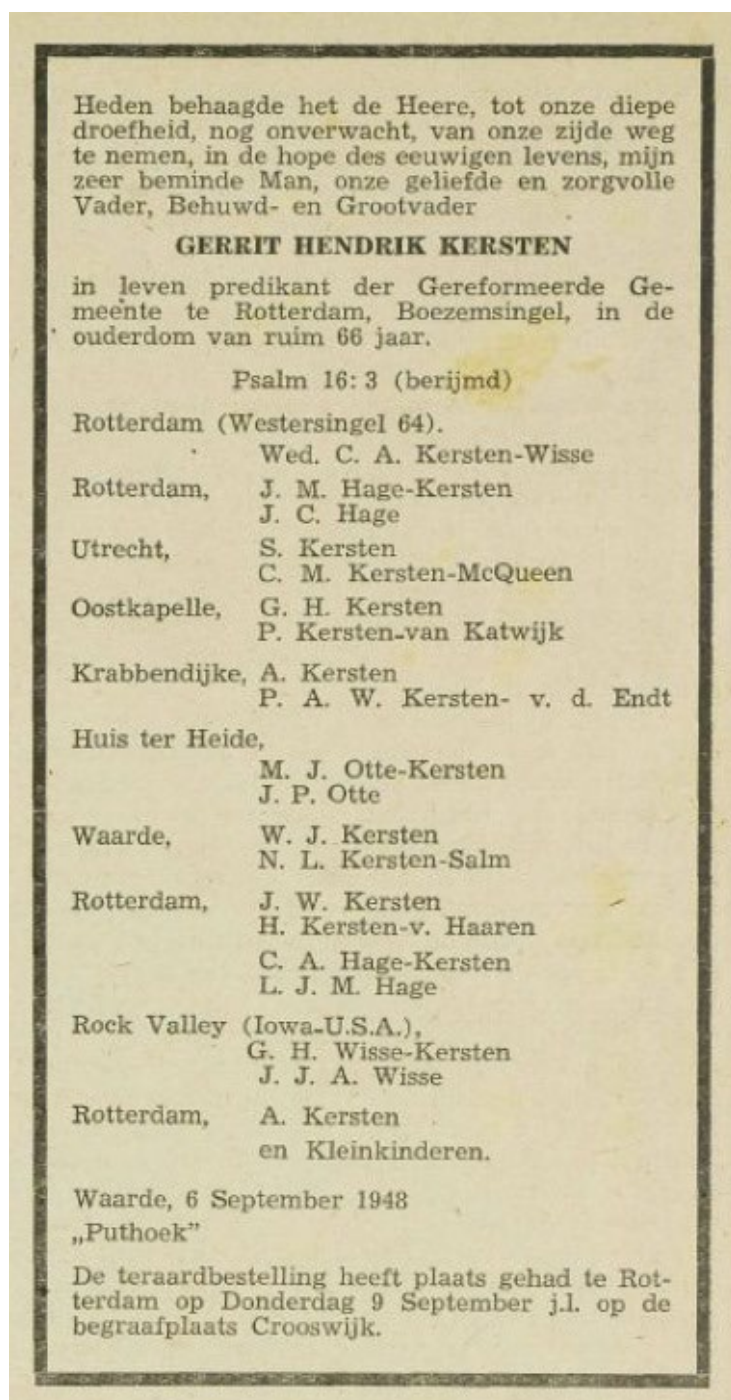

Figuur 3 Ornament van een opengeslagen Bijbel op het grafmonument van ds. Gerrit Hendrik Kersten. Eigen foto.

Figuur 4 Het grafmonument van ds. Gerrit Hendrik Kersten in zijn omgeving. Eigen foto.

5.1.4 De overlijdenskennisgeving van ds. Gerrit Hendrik Kersten

Figuur 4 Bron: De Saambinder, 9 september 1948.

5.2 Ds. François Jacobus Dieleman (1913-1955)

5.2.1 Biografische schets van ds. François Jacobus Dieleman

François Jacobus (Frans) Dieleman werd op 21 november 1913 geboren op een boerderij bij Sluiskil (gemeente Terneuzen). Het gezin was in eerste instantie lid van de Oud Gereformeerde Gemeente te Terneuzen, maar ging over naar de Gereformeerde Gemeente in die plaats. Omdat hij niet gevaccineerd was tegen de pokken, was hij niet welkom op school en ging hij al jong aan de slag in het landbouwbedrijf van zijn vader.¹⁴⁵ In zijn jeugd nam Dieleman afstand van de kerk, maar hij keerde, naar eigen zeggen, terug toen in maart 1934 zijn twee godvrezende grootouders van moederskant overleden.¹⁴⁶

Hij werkte als zelfstandig landbouwer toen hij in 1936 tijdens een kerkdienst beseftte dat ‘het verderf (...) hem wachtte als hij onbekeerd zou blijven.’¹⁴⁷

Op de dag dat hij in 1939 gemobiliseerd werd als dienstplichtig militair, deed hij openbare belijdenis van zijn geloof. In 1941 trouwde hij met Neeltje Dekker (1920-2013). Ze gingen wonen op een boerderij tussen Hoek en Filippine. Het jaar erop werd hij ouderling. Bovendien voelde hij een roeping tot het ambt van predikant. In 1945 werd hij toegelaten op de Theologische School van de Gereformeerde Gemeenten te Rotterdam.¹⁴⁸

In 1948 werd hij bevestigd als predikant te Borssele. Dieleman twijfelde na zijn bevestiging tot predikant aan zijn eigen rechtvaardigmaking. Nadat hij in 1949 tijdens een zondag in Kortgene die ervaring uiteindelijk doormaakte, deed hij er twee weken later, op 7 augustus, verslag van in een dienst in zijn eigen gemeente, Yerseke: ‘Toen kon ik niet anders dan uitroepen: 'Al wat aan Hem is, is gans begeerlijk. Nu kan een zwarte bruid in die eeuwige Sions Koning zaligheid vinden.’¹⁴⁹

¹⁴⁵ In bevindelijk gereformeerde kringen leeft breed het inzicht dat vaccinatie, en ook het afsluiten van verzekeringen, ingaat tegen het geloof in de voorzienigheid van God. De leer van de voorzienigheid gaat er, kort gezegd, om dat God alles tevoren heeft bepaald, ook wie ziek wordt en wie niet. Van der Meiden, *De zwarte-kousen kerken*, 17.

¹⁴⁶ J. Mastenbroek, “Dieleman, François Jacobus (1913-1955),” In *Predikanten en oefenaars, biografisch woordenboek van de kleine kerkgeschiedenis, deel 5*, red. A. Bel et al. (Houten: Den Hertog, 1999), 31-32.

¹⁴⁷ Mastenbroek, “Dieleman,” 33.

¹⁴⁸ Mastenbroek, “Dieleman,” 33-34.

¹⁴⁹ Stichting de Gionbron, *Vier vroegrijpe vruchten verzameld* (Middelburg: Stichting de Gionbron, 2015), 141-143.

Tweeënhalf jaar later, in 1951, werd hij verbonden aan de gemeente van Yerseke. Hij maakte er de Watersnoodramp van 1953 mee. Begin 1955 had hij een beroep van de gemeente in Moerkapelle aangenomen. Daar zou hij op 30 maart intrede doen. Op 7 februari 1955 kwam Dieleman echter om het leven bij een verkeersongeval. Hij was die dag eerst naar Rotterdam geweest vanwege een vergadering van het curatorium en bezocht daarna een ziek gemeentelid. Op de weg terug werd de auto van Dieleman op een spoorwegovergang bij het treinstation van Den Dolder aangereden door een trein. De predikant overleed ter plekke. Hij liet, naast zijn echtgenote, negen kinderen achter, in de leeftijd van twaalf jaar tot ruim vijf maanden.¹⁵⁰

Het ongeval vond plaats omdat de 28-jarige overwegwachter verzuimd had de spoorbomen tijdig te sluiten. Het ongeval leidde ertoe dat de NS het beleid voor bewaakte spoorwegovergangen aanscherpte. Treinen moesten voortaan rood licht krijgen als bomen nog niet gesloten bleken.¹⁵¹

Het plotselinge overlijden van Dieleman leidde uiteraard tot een schok binnen het kerkverband, te meer omdat het de vierde keer binnen een jaar was dat een predikant overleed.¹⁵²

5.2.2 Het begrafenisverslag van ds. François Jacobus Dieleman

De begrafenis van François Jacobus Dieleman vond plaats op vrijdag 11 februari 1955. Het begrafenisverslag opent met een korte beschrijving waarin staat dat een grote menigte ‘van nabij en verre’ naar de kerk in Yerseke was gekomen om de rouwdienst bij te wonen. Voor een deel van hen was geen plaats meer in de kerk. Ze maakten de rouwdienst mee in de consistorie of school, waar de dienst door middel van luidsprekers was te volgen. De anonieme auteur vermeldt dat ontroering door de mensenmenigte ging toen de weduwe met haar kinderen de kerk binnenkwam.¹⁵³

¹⁵⁰ Mastenbroek, “Dieleman,” 34-37.

¹⁵¹ N.N., “Bewaakte overwegen worden in beveiliging opgenomen,” *De Telegraaf*, 9 februari, 1955, 3, Delpher.

¹⁵² N.N., Verslag der begrafenis van wijlen Ds. F.J. Dieleman. In *Leven predikant der geref. Gemeente te Yerseke* (z.j.), 5.

¹⁵³ N.N., Verslag der begrafenis van wijlen Ds. F.J. Dieleman, 5.

Ds. Adrianus Verhagen uit Kampen liet Psalm 103 vers 8 en 9 zingen, las uit Job 14:1-12, ging voor in gebed en sprak een openingswoord. Daarin verwoordde hij eerst de verslagenheid die leefde na dit plotseling overlijden. Hij verhaalde daarbij van hun laatste ontmoeting, op de dag van het ongeval. Verhagen sprak troostende woorden tot de weduwe en stond stil bij de lege plaats binnen de gemeente en de landelijke kerken. Ook stond hij kort stil bij de zaligheid van de gestorven predikant: 'Zo uit de strijd in de eeuwige heerlijkheid! Daar zijn nu alle raadselen voor hem opgelost.' Hij liet daarna zingen uit Psalm 68 vers 2.¹⁵⁴

Ds. Jacob Bastiaan Bel uit Krabbendijke was de volgende spreker. Hij begon zijn bijdrage door te vertellen hoe hij op de avond van het ongeval te horen had gekregen dat Dieleman was overleden. 'Als met een Elia's wagen is hij opgevaren.' Hij sprak troostende woorden tot weduwe, kinderen en familie. Daarbij benoemde hij dat de weduwe naar aanleiding van het ongeval van haar man in een gesprek met iemand van de NS, die 'sprak (...) van het noodlot' 'mocht zien op Hem, Die alles beschikt.' De overledene was volgens Bel 'verlost van zijn zware post' en mocht rusten van zijn arbeid en tegelijk 'rusteloos zijn Goël en Koning verheerlijken.' De familie en de gemeente werden persoonlijk aangesproken: 'Wat hebben zijn predikaties voor nut gehad aan uw ziel?' Bel sloot af door Psalm 89 vers 19 te laten zingen.¹⁵⁵

Ds. Lubertus Rijksen sprak vervolgens namens de Particuliere Synode van het Zuiden, de Scholenbond en Kweekschool De Driestar. Hij memoreerde de verdiensten van de overledene voor de kerk en verhaalde van hun laatste ontmoeting op de dag van het ongeval. Aan iedereen die in dit plotselinge overlijden een 'duidelijk teken van Gods heilig ongenoegen' meende te zien, hield hij het voorbeeld van koning Josia voor, die 'in een tijd van grote goddeloosheid' het goede zocht voor Israël, maar toch op 39-jarige leeftijd stierf. Hij waarschuwde ook voor het trekken van conclusies nu voor de vier keer binnen een jaar een van 'Gods lieve knechten' was weggenomen. Wel zei hij in dit verband te hopen dat 'wij met elkander in de diepe nood en smart, die ons vervult, voor God in het stof mochten buigen.' Hij sprak troostende woorden tot weduwe en kinderen. Hij deed een appèl tot bekering op de onbekeerden en sprak de bekeerden bemoedigend toe.¹⁵⁶

¹⁵⁴ N.N., Verslag der begrafenis van wijlen Ds. F.J. Dieleman, 5.

¹⁵⁵ N.N., Verslag der begrafenis van wijlen Ds. F.J. Dieleman, 7-10.

¹⁵⁶ N.N., Verslag der begrafenis van wijlen Ds. F.J. Dieleman, 10-13.

Het begrafenisverslag beschrijft vervolgens hoe ds. Verhagen enkele mededelingen deed over het verlaten van het kerkgebouw en de opstelling van de rouwstoet. Hij ging daarna voor in dankgebed. Onder klokgelui begaf de rouwstoet zich vervolgens van de kerk naar de begraafplaats. Op het kerkhof werd de kist door de kerkenraad van Yerseke naar de grafkuil gedragen en neergelaten.¹⁵⁷

Hierna voerde ds. Herman Ligtenberg van Rotterdam-West het woord namens het curatorium. Hij begon met uit te spreken dat hij geloofde dat de overledene van zichzelf en van alle zorgen verlost was, 'om de kroon neder te werpen voor de voeten van het Lam.' Daarna zei hij dat dit sterfgeval een vraag predikte aan de achterblijvers: 'Kunnen wij God ontmoeten en de eeuwigheid aandoen?' Hij sprak tot slot de weduwe, kinderen en moeder van Dieleman toe.¹⁵⁸

Burgemeester Adriaan Cornelis Willemsen (ARP) sprak namens de burgerlijke overheid. Hij vertelde dat de gemeenteraadsvergadering geschorst werd, toen op de avond van 7 februari bekend werd dat Dieleman was verongelukt. Hij dankte de overledene 'in de geest' voor diens inzet voor de gemeente en zijn rol binnen de lokale samenleving.¹⁵⁹

Ouderling J.C. Waverijn sprak namens kerkenraad, gemeente en school. Het overlijden van Dieleman was 'naar Gods raad', zo zei hij. De gemeente werd er door Waverijn op gewezen dat van 'dit graf' een 'sprake' uitgaat: 'O, dat we dan voor- en voorbereid mochten zijn.' Hij liet tot slot 89 vers 1 zingen.

F. Dekker, een zwager van de overledene, sprak hierna een dankwoord namens de weduwe en naaste familie. Hierna verlieten de aanwezigen de begraafplaats, zo vermeldt het begrafenisverslag.¹⁶⁰

5.2.2.1 De begrafenis van ds. François Jacobus Dieleman in andere bronnen

Bij de begrafenis waren naast bijna alle predikanten van de Gereformeerde Gemeenten ook predikanten uit diverse andere kerkgenootschappen aanwezig. Onder hen ds. Johann

¹⁵⁷ N.N., Verslag der begrafenis van wijlen Ds. F.J. Dieleman, 14.

¹⁵⁸ N.N., Verslag der begrafenis van wijlen Ds. F.J. Dieleman, 14-15.

¹⁵⁹ N.N., Verslag der begrafenis van wijlen Ds. F.J. Dieleman, 16.

¹⁶⁰ N.N., Verslag der begrafenis van wijlen Ds. F.J. Dieleman, 19-20.

Cornelius van Ravenswaay van de Christelijke Gereformeerde Kerk uit Scheveningen en ds. Abraham Marinus Mieras van de Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland te Krimpen aan den IJssel.¹⁶¹

Een redacteur van *Eilanden-Nieuws*, een krant voor de Zuid-Hollandse en Zeeuwse eilanden, schatte het aantal aanwezigen op vier- tot vijfduizend. De politie leidde het geheel in goede banen. Het artikel vermeldt dat naast de burgemeester van Yerseke ook de wethouders en de predikanten van andere kerken aanwezig waren. Ook wordt melding gemaakt van twee auto-ongelukken van belangstellenden die op weg waren naar de begrafenis. In beide gevallen was gladheid de oorzaak en bleven betrokkenen ongedeerd.¹⁶²

5.2.3 Het grafmonument van ds. François Jacobus Dieleman

Het graf van François Jacobus Dieleman is op Algemene Begraafplaats Yerseke. Daar werd hij op 11 februari 1955 begraven. Ook zijn echtgenote, Neeltje Dieleman-Dekker ligt erin begraven. Het graf is voorzien van een staande steen van impala-graniet op een voetstuk en een met fijn grint gevuld perk met een impala-granieten omranding. In het perk ligt een ornament van een opengeslagen Bijbel, uitgevoerd in wit marmer. De tekst op de steen luidt als volgt:

TER NAGEDACHTENIS AAN ONZE INNIG GELIEFDE MAN EN VADER EN ONZE GELIEFDE
LEERAAR

DS. FRANCOIS JACOBUS DIELEMAN

GEB. 21 NOV. 1913 TE TERNEUZEN

OVERL. 7 FEBR. 1955 TE DEN DOLDER (ZEIST)

IN LEVEN PREDIKANT VAN DE Geref. GEMEENTE

TE BORSSELE 8 SEPT. 1948

¹⁶¹ N.N., "Begravenis Ds. F.J. Dieleman," *De Saambinder*, 17 februari, 1955, 2.

¹⁶² N.N., "Teraardebestelling van Ds. F.J. Dieleman te Yerseke," *Eilanden-Nieuws*, 16 februari 1955, 1.

TE YERSEKE 19 APRIL 1951

GIJ ZIJT VERLOST, GOD HEEFT U WELGEDAAN

PS. 116¹⁶³

EN ONZE GELIEFDE MOEDER EN OMA

NEELTJE DIELEMAN-DEKKER

GEB. 11 JUNI 1920 TE TERNEUZEN

OVERL. 2 MAART 2013 TE GORINCHEM

RUTH 3:18B

Op het ornament staat:

...EN WAAR IK BEN, ALDAAR ZAL OOK MIJN DIENAAR ZIJN.¹⁶⁴

¹⁶³ Psalm 116, vers 4, vierde regel, berijming van 1773.

¹⁶⁴ Johannes 12:26b

Figuur 5 Grafmonument van ds. François Jacobus Dieleman. Eigen foto.

Figuur 6 Ornament van een opengeslagen Bijbel op het grafmonument van ds. François Jacobus Dieleman. Eigen foto.

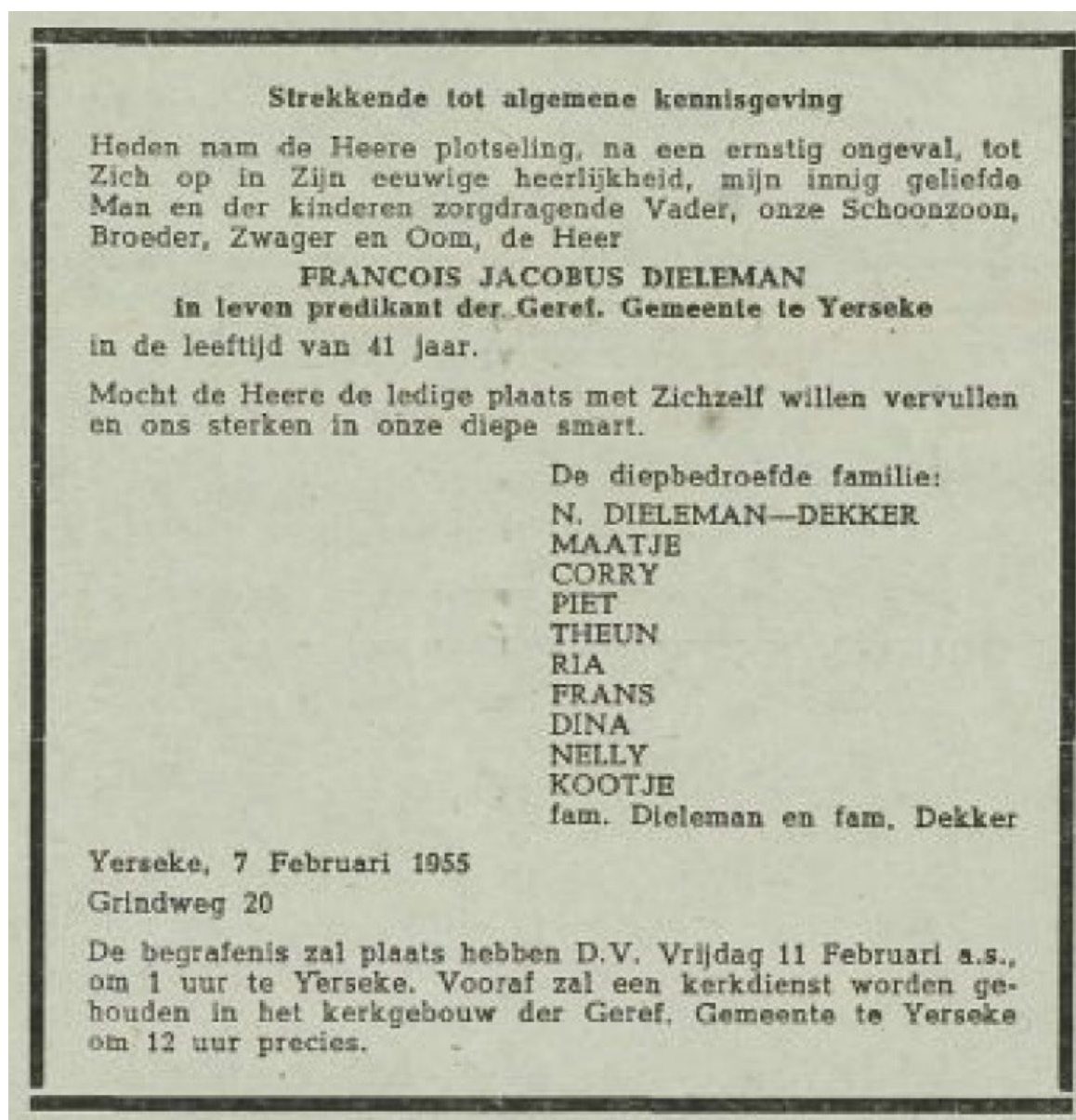

Figuur 7 De staande steen bij het graf van ds. François Jacobus Dieleman. Eigen foto.

Figuur 8 Het grafmonument van ds. François Jacobus Dieleman in zijn omgeving. Eigen foto.

5.2.4 De overlijdenskennisgeving van ds. François Jacobus Dieleman

Figuur 9 Bron: De Saambinder, 10 februari 1955.

5.3 Dr. Cornelis Steenblok (1898-1966)

5.3.1 Biografische schets van dr. Cornelis Steenblok

Cornelis Steenblok werd op 4 mei 1898 geboren in het Zeeuwse Nieuwdorp. Hij was aanvankelijk timmerman en agrarisch medewerker, maar ging in 1921 theologie studeren aan de Theologische Hogeschool te Kampen. Na afronding werd hij verbonden aan de Gereformeerde Kerk te Lopik. Hij trouwde met Adriana Christina van der Slikke (1916-2002). In 1941 behaalde hij zijn doctoraat in de theologie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Na moeilijkheden in zijn gemeente was hij toen al formeel met emeritaat. In zijn prediking legde Steenblok nadruk op de leer van de uitverkiezing en nam hij afstand van de leer van de veronderstelde wedergeboorte. Zijn latere overgang naar de Gereformeerde Gemeenten lag in deze lijn. Steenblok werd achtereenvolgens predikant van de gemeenten van Poortvliet (1943), Rotterdam-Centrum (1945) en Gouda (1946). In 1945 kreeg hij naast ds. Kersten een vooraanstaande rol binnen het kerkverband. Ze waren korte tijd predikant in dezelfde gemeente, Steenblok werd docent op de Theologische School, hoofdredacteur van *De Saambinder* en gaf in 1948 het eerste Kerkelijk Jaarboekje uit. Al snel ontstonden spanningen en in 1953 werd hij door de synode afgezet als docent. Steenblok vertrok uit de Gereformeerde Gemeenten en werd gevolgd door een deel van de predikanten en gemeenten. Ze vormden de Gereformeerde Gemeenten in Nederland. Reden voor de breuk was een leergeschil over het welmenend voorwaardelijk aanbod van genade in de prediking. Steenblok was van mening dat het heil alleen aangeboden mag worden aan de uitverkorenen omdat Christus alleen is gestorven voor de uitverkorenen.¹⁶⁵

In het nieuwe kerkverband vervulde Steenblok tot zijn dood een centrale rol. Hij werd hoofdredacteur van *De Wachter Sions*, het officiële kerkelijke orgaan en had zitting in diverse kerkelijke besturen. Ook werd hij de eerste voorzitter van de landelijke Gereformeerde Bijbelstichting.¹⁶⁶

¹⁶⁵ C. Graafland, "Steenblok, Cornelis," in *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme, deel 2*, red. D. Nauta et al. (Kampen: Kok, 1983), 414-415.

¹⁶⁶ Graafland, "Steenblok, Cornelis," 414-415.

In het najaar van 1966 moest hij door ziekte een groot deel van zijn werkzaamheden neerleggen. Op 29 december 1966 overleed hij aan de gevolgen van een hartaanval.¹⁶⁷

5.3.2 Het begrafenisverslag van dr. Cornelis Steenblok

De begrafenis van Cornelis Steenblok vond plaats op dinsdag 3 januari 1967, onder ‘zeer grote belangstelling’, zo vermeldt het begrafenisverslag. Voorafgaand aan de teraardebestelling op algemene begraafplaats IJsselhof te Gouda, vond een samenkomst plaats in het kerkgebouw aan het Stationsplein in diezelfde plaats. Die samenkomst werd begonnen met het zingen van Psalm 89 vers 19, waarna Romeinen 6 werd voorgelezen.¹⁶⁸

Ds. Frans Mallan uit Veenendaal ging daarna voor in gebed. Vervolgens hield hij een toespraak, waarvan een groot gedeelte was ingeruimd voor een uitleg en toepassing van het gelezen Bijbelgedeelte. Mallan benadrukte telkens de noodzaak om, zoals in vers 5 staat, ‘één plant te worden in de gelijkmaking Zijns doods’. Daarbij vertelde Mallan over het bezoek dat hij tijdens diens ziekte aan Steenblok had gebracht en hoe hij bij die gelegenheid vooral terneergeslagen was omdat hij door ziekte geen werk kon doen. Steenblok werd door Mallan getypeerd als iemand die pal stond voor ‘de zuivere leer der waarheid’. Daarbij werd ook de strijd rondom het aanbod van genade aangehaald, waardoor Steenblok uiteindelijk met onder anderen Mallan in een nieuw kerkverband kwam. Mallan gaf te kennen dat hij in de lijn van Steenblok verder wil gaan: ‘Dr. Steenblok is voor velen een blok in de weg geweest, maar wij hopen, dat de deur nu niet wijder zal opengaan.’¹⁶⁹

Mallan kondigde aan het einde van zijn toespraak aan dat het bijna tijd was om de overledene ‘grafwaarts te dragen’, maar ‘straks komt er een verheerlijkt lichaam uit het graf.’ Met het lichamelijke oog kan Steenblok ‘thans niet meer zien, maar hij zal een keer weer mogen zien in die grote dag der opstanding en dan zal hij Zijn Goël mogen aanschouwen’, zo stelde Mallan. Met een beroep op Zondag 22 van de Heidelbergse Catechismus voegde

¹⁶⁷ N.N., *Leven en leer van dr. C. Steenblok* (Barneveld: G.J. van Horssen, 1967), 61-64.

¹⁶⁸ N.N., *Leven en leer van dr. C. Steenblok*, 106.

¹⁶⁹ N.N., *Leven en leer van dr. C. Steenblok*, 106-119.

Mallan daaraan toe dat aan de ziel van 'broeder Steenblok' al een 'onuitsprekelijke zaligheid' ten deel is gevallen.¹⁷⁰

Aan het einde van zijn toespraak, sprak Mallan nog over Gods Kerk, zij die behouden worden, en hoe zij uitzien naar de wederkomst, nu het 'steeds donkerder' wordt op de wereld.¹⁷¹

Aansluitend werd Psalm 68 vers 2 gezongen en voerde ds. Dirk Leendert Aangeenbrug uit Ederveen het woord. Hij stond stil bij het onverwachte overlijden van Steenblok en het gemis dat weduwe, familie en gemeente daarin ervoeren. Daarna stond Aangeenbrug stil bij Romeinen 7, waarvan hij de verzen 24 en 25 uitlegde en die woorden van Paulus van toepassing verklaarde op Steenblok.

Ds. Christiaan van de Woestijne uit Barneveld voerde hierna het woord. Hij sprak eerst enkele troostrijke woorden en leidde dat als volgt in: 'Wij twijfelen wel niet aan de zaligheid van uw man, maar u zult het gewaar worden dat u uw man kwijt bent.' Ook deze spreker bracht het optreden van ds. Steenblok in verband met woorden van Paulus: 'Ik heb de goede strijd gestreden.'¹⁷² Ook noemde hij diens strijd voor 'de zuivere waarheid' en prees hij de grote geleerdheid van de overledene, maar bovenal dat hij met 'zaligmakend geloof' begiftigd was.¹⁷³

Vervolgens sprak Van de Woestijne over de redding van Gods volk en paste hij dat toe op zichzelf door te vertellen over een recente ervaring: 'Het was net of de Heere tegen mij zeide: 'Zo doe ik nu ook met jou en zo doe Ik nu met al Mijn volk; al gaat het lichaam straks in het graf, dan zal ik hun ziel brengen in de eeuwige zaligheid en dan blijf Ik met die ziel verenigd en Ik blijf ook met het lichaam in het graf verenigd!'¹⁷⁴

Tot slot hield Van de Woestijne de 'kerkenraad, gemeente, jongeren en ouderen' voor dat 'wij met Dr. Steenblok de zaligheid niet bekomen', waarna hij de hoop uitsprak dat God zich over hen zou ontfermen.¹⁷⁵

¹⁷⁰ N.N., *Leven en leer van dr. C. Steenblok*, 120.

¹⁷¹ N.N., *Leven en leer van dr. C. Steenblok*, 120-121.

¹⁷² 2 Timoteüs 4:7.

¹⁷³ N.N., *Leven en leer van dr. C. Steenblok*, 128-130.

¹⁷⁴ N.N., *Leven en leer van dr. C. Steenblok*, 132.

¹⁷⁵ N.N., *Leven en leer van dr. C. Steenblok*, 133-134.

Het begrafenisverslag meldt hierna dat ds. Mallan de bijeenkomst in de kerk met gebed afsloot, waarna diverse mededelingen werden gedaan over het verlaten van het kerkgebouw en de verplaatsing naar de begraafplaats. Ook werd gemeld dat de kist met de overledene in 'het vergaderlokaal' stond, waar hij nog te zien was voor hen die dat wensten. Het verslag beschrijft daarna hoe de stoet van tweeënhalve kilometer lang richting begraafplaats ging: 'Alle verkeer in Gouda stond stil.'¹⁷⁶

Op de begraafplaats sprak eerst ds. Maas van Beek uit Alblasterdam. Hij preeste Steenblok door te zeggen dat die als geen ander 'Gods volle Raad' verkondigd had, waarmee hij de voetstappen van Paulus had gevolgd. Hij wees erop dat God op een dag aan de gemeenten waar Steenblok het Woord verkondigde, zou vragen 'wat wij ermede gedaan hebben op weg en reis naar de eeuwigheid.' Hij besloot met dankbare en meelevende woorden in de richting van weduwe en dienstbode.¹⁷⁷

Ds. Jan Pannekoek uit Terneuzen bracht in zijn toespraak het overlijden van Steenblok in verband met woorden uit 2 Korinthe 5 en Johannes 2, waar het respectievelijk gaat over het afbreken van 'ons aardse huis' en 'deze tempel'. In beide gevallen wordt die afbraak gevolgd door woorden over een eeuwige woning in de hemelen. Vervolgens legde hij een verband tussen Steenblok en Elisa, door de gemeente van Gouda toe te wensen dat ze zou zijn als 'de dode man die in Elisa's graf werd geworpen' en daarop tot leven kwam.¹⁷⁸

In een korte bijdrage wees theologisch student Jan de Groot de aanwezigen erop dat het er voor hen op aan zal komen of zij behoren tot het volk dat 'na dit leven volkomen zaligheid bezitten zal.'¹⁷⁹

Ouderling C.J. Smit wees er in zijn toespraak op dat de gemeente door de inzet van Steenblok zo vaak onder de 'bediening van de zuivere afsnijdende waarheid' had verkeerd en hij sprak de wens uit dat God Zijn volk zou 'komen te leren en te bekeren.'¹⁸⁰

Tot slot meldt het begrafenisverslag dat het samenzijn op de begraafplaats werd besloten met een kort dankwoord door een broer van de overledene, waarna Aangeenbrug,

¹⁷⁶ N.N., *Leven en leer van dr. C. Steenblok*, 135-136.

¹⁷⁷ N.N., *Leven en leer van dr. C. Steenblok*, 136-138.

¹⁷⁸ N.N., *Leven en leer van dr. C. Steenblok*, 139-140.

¹⁷⁹ N.N., *Leven en leer van dr. C. Steenblok*, 140-141.

¹⁸⁰ N.N., *Leven en leer van dr. C. Steenblok*, 142.

teruggekeerd in het kerkgebouw, een zegen vroeg over de broodmaaltijd en Van de Woestijne de 'plechtigheid' besloot met het lezen van Psalm 73 en het uitspreken van een dankgebed.¹⁸¹

5.3.2.1 De begrafenis van dr. Cornelis Steenblok in andere bronnen

In de levensbeschrijving van Mallan komt deze predikant kort aan het woord over de begrafenis van Steenblok. Hij zegt daar onder andere: '...bij het open graf kwam de regenboog helemaal over het kerkhof heen. Dat was een heldere bevestiging van Jesaja 54:9, de woorden waarmee de Heere hem had vertroost vlak voor zijn sterven. "Dat is toch wel heel opmerkelijk geweest, dat die regenboog opeens over het graf ging", zei de gereformeerde begrafenisbedienaar opeens. Iedereen heeft het gezien.'¹⁸²

5.3.3 Het grafmonument van dr. Cornelis Steenblok

Cornelis Steenblok ligt sinds 3 januari 1967 begraven op Begraafplaats IJsselhof te Gouda. In het graf ligt ook zijn echtgenote Adriana Christina van der Slikke. Het graf is voorzien van een deksteen van zwart graniet, op een roef. In de deksteen zijn witte letters gegraveerd. De gegraveerde tekst luidt als volgt:

TER NAGEDACHTENIS AAN MIJN INNIG GELIEFDE MAN

CORNELIS STEENBLOK

DOCTOR IN DE THEOLOGIE

PREDIKANT VAN DE GEREFORMEERDE GEMEENTE IN NEDERLAND TE GOUDA

GEB. 4 MEI 1894

OVERL. 29 DEC. 1966

¹⁸¹ N.N., *Leven en leer van dr. C. Steenblok*, 143.

¹⁸² Mastenbroek, *Israëls wachter sluimert niet*, 213.

JESAJA 54:9-11¹⁸³

EN

ADRIANA CHRISTINA VAN DER SLIKKE

WEDUWE VAN DR. C. STEENBLOK

GEB. 24 DEC. 1916

OVERL. 20 MEI 2002

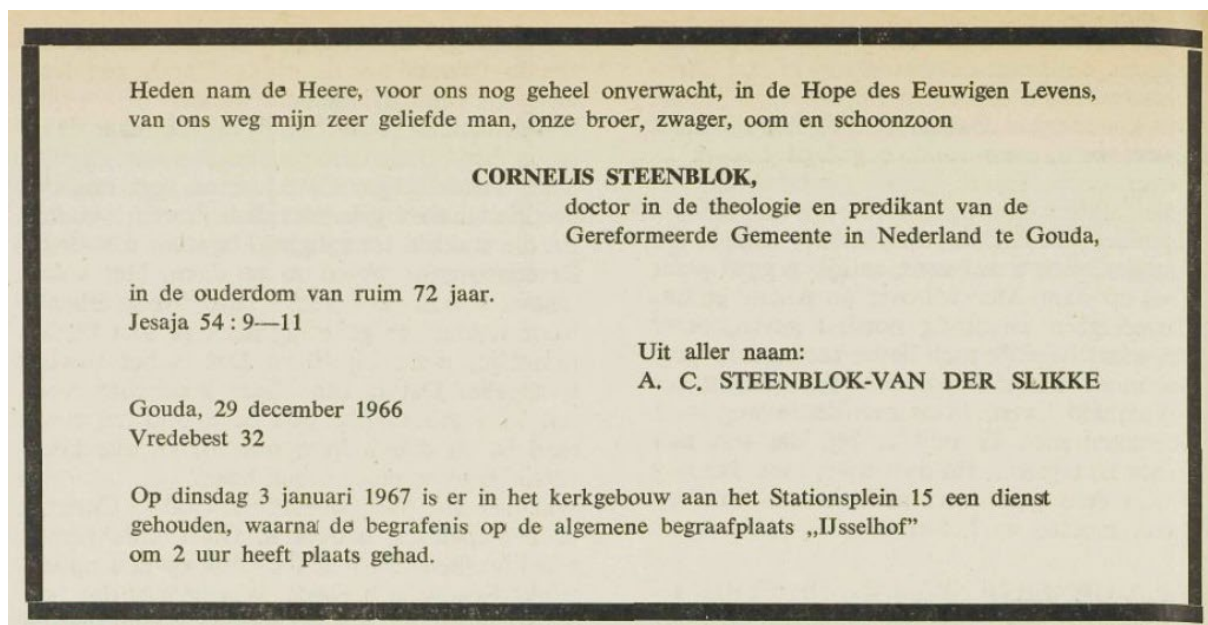
Figuur 10 Het grafmonument van dr. Cornelis Steenblok. Eigen foto.

¹⁸³ In de Statenvertaling luidt deze tekst als volgt: Want dat zal Mij zijn als de wateren van Noach, toen Ik zwoer, dat de wateren van Noach niet meer over de aarde zouden gaan; also heb Ik gezworen, dat Ik niet meer op u toornen, noch u schelden zal. Want bergen zullen wijken, en heuvelen wankelen; maar Mijn goedertierenheid zal van u niet wijken, en het verbond Mijns vredes zal niet wankelen, zegt de HEERE, uw Ontfermer. Gij verdrukke, door onweder voortgedrevene, ongetrooste! zie, Ik zal uw stenen gans sierlijk leggen, en Ik zal u op saffieren grondvesten.

Figuur 11 Het grafmonument van dr. Cornelis Steenblok in zijn omgeving. Eigen foto.

5.3.4 De overlijdenskennisgeving van dr. Cornelis Steenblok

Figuur 12 Bron: De Wachter Sions, 6 januari 1967.

5.4 Ds. Gerrit van de Breevaart (1902-1974)

5.4.1 Biografische schets van ds. Gerrit van de Breevaart

Gerrit van de Breevaart werd op 20 februari 1902 te Hendrik-Ido-Ambacht geboren. Hij werd gedoopt in de Nederlands Hervormde Kerk, maar rond zijn twaalfde verliet het gezin de kerk om aansluiting te zoeken bij de groep rondom Cornelis Scheurwater. In navolging van zijn ouders bezocht Van de Breevaart ook gezelschappen in omliggende plaatsen. ‘Door hartvernieuwende genade mocht hij op die gezelschappen getuigen van de wonderen, die God aan zijn ziel had verricht.’¹⁸⁴

Van de Breevaart werd in 1925 eigenaar van een tuinderij, hij trouwde in 1936 met Petronella (Pietje) Snoei (1909-1983). Ze kregen samen twee dochters.¹⁸⁵

Net als zijn echtgenote beleefde Van de Breevaart in de jaren voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog ‘de rechtvaardiging in de vierschaar van de consciëntie.’ Niet lang daarna mochten ze ‘eindigen in een Drieëinig God, waardoor ze verzekerd en verzegeld waren van hun aandeel in Christus.’¹⁸⁶

Van de Breevaart werd kerkbestuurder binnen de vrije gemeente waarbij hij was aangesloten. Hij voelde de roeping tot het ambt van predikant. Nadat predikanten van drie verwante vrije gemeenten die ambitie in eerste instantie tegenhielden, werd hij in 1942 toch bevestigd in zijn eigen gemeente.¹⁸⁷

Voordat hij predikant werd, was hij kort SGP-raadslid geweest. Later zette hij zich in voor de stichting van een plaatselijke school op gereformeerde grondslag. Hij was vanaf de oprichting betrokken bij de Mbuma-zending.¹⁸⁸

Als predikant bleef hij altijd verbonden aan Hendrik-Ido-Ambacht. Diverse keren bevestigde hij predikanten in gelijkgestemde, vrije gemeenten. Daarnaast vervulde hij preekbeurten in

¹⁸⁴ P. van de Breevaart, “Breevaart, Gerrit van de (1902-1974),” in *Predikanten en oefenaars, biografisch woordenboek van de kleine kerkgeschiedenis*, deel 2, red. A. Bel et al. (Houten: Den Hertog, 1993), 37.

¹⁸⁵ G. Kroon, *Offert Gode dank* (Ermelo: F.N. Snoek, 2023), 13, 34.

¹⁸⁶ Van de Breevaart, “Breevaart”, 37-38.

¹⁸⁷ Van de Breevaart, “Breevaart”, 38-39; Kroon, *Offert Gode dank*, 39-42.

¹⁸⁸ Deze interkerkelijke stichting ondersteunt sinds 1964 het zendingswerk van de Schotse Free Presbyterian Church in Zimbabwe.

andere gemeenten. Ds. Frans Mallan onderhield een briefwisseling met hem¹⁸⁹ en schreef een In Memoriam in *De Wachter Sions*, het kerkelijk blad van de Gereformeerde Gemeenten in Nederland. Hij schrijft daarin: ‘Van ds. v.d. Breevaart mogen we geloven dat hij alles te boven is. We mogen hem dan ook wel met jaloersheid nastaren. Maar weer is er een rechtvaardige weggeraapt voor het kwaad en weer is één van de weldadige lieden ons ontnomen. Hij was door Gods genade een minzaam en bescheiden mens en we blijven aan hem terugdenken als een onvergetelijke ambtsbroeder en vriend.’¹⁹⁰

Van de Breevaart overleed op 14 mei 1974 aan de gevolgen van kanker. Daaraan ging een ziekbed en sterfbed vooraf, waarvan Kroon beschrijft dat bekenden vanuit het hele land afscheid kwamen nemen. Tegenover de kerkenraadsleden en hun echtgenotes getuigde Van de Breevaart van zijn behoud. Ook de burgemeester kwam op bezoek.¹⁹¹

5.4.2 Het begrafenisverslag van ds. Gerrit van de Breevaart

De begrafenis van Gerrit van de Breevaart vond plaats op zaterdag 18 mei 1974. In het eigen kerkgebouw werd een rouwdienst gehouden, waarbij ds. Hermanus Hofman van de Plantagekerk in Schiedam de enige spreker was. Hij las Openbaring 7:9-17 en noemde ook de tekst op de rouwkaart, 2 Timotheüs 7-8. Hij ging voor in gebed en liet Psalm 68 vers 7 zingen.¹⁹²

Hofman hield daarna een rouwpredikatie, waarbij hij als uitgangspunt de rouwkaart nam, waarop vermeld stond dat Van de Breevaart van ‘de strijdende kerk’ was overgezet in ‘de triumferende kerk.’ De spreker betoogde dat leden van de strijdende kerk niet alleen tegen Satan strijdt, maar ook tegen de ‘wereld’ en het eigen ‘verdorven vlees en hoogmoedig bestaan.’ Ook de overledene moest die strijd tot het einde toe voeren, zei Hofman. Want: ‘Niet één kind van God, ook geen voorganger, krijgt bekeerd vlees’. Maar, Van de Breevaart is de strijd te boven gekomen door ‘de kracht der genade.’¹⁹³

¹⁸⁹ Mastenbroek, *Israëls wachter sluimert niet*, 93-98.

¹⁹⁰ F. Mallan, “Ds. G. van de Breevaart overleden,” *De Wachter Sions*, 23 mei, 1974, 6.

¹⁹¹ Kroon, *Offert Gode dank*, 56-57.

¹⁹² N.N., *De strijd gestreden. Over het leven en sterven van ds. G. van de Breevaart* (Veenendaal: G. Kool, 1975), 128-129.

¹⁹³ N.N., *De strijd gestreden*, 129-133.

Hofman paste zijn boodschap daarna toe op de aanwezigen: ‘Verwachten wij Hem ook uit de hemelen, om al onze en Zijn vijanden in de eeuwige verdoemenis te werpen en ons met al Zijn uitverkorenen in de eeuwige heerlijkheid op te nemen?’ Hij wees erop dat het erom gaat ‘de dag van Christus’ verschijning’ lief te hebben. Eigen verdiensten zijn daarbij niet nodig. De spreker ondersteunde dit door te vertellen over een gesprek dat hij met een stervende, elfjarige jongen had gevoerd.¹⁹⁴

Tot besluit sprak Hofman troostende en meelevende woorden tot de weduwe, kinderen, familie, kerkenraad, gemeente en catechisanten. Vervolgens sprak hij een dankgebed uit en liet Psalm 43 vers 4 zingen. Onder het zingen werd de kist met de overledene uitgedragen.¹⁹⁵

In de aula op de begraafplaats werd eerst een toespraak gehouden door ds. Frans Mallan van de Gereformeerde Gemeente in Nederland te Vlaardingen. Hij kondigde aan dat hij dat deed als waarnemend voorzitter van de Nederlandse Stichting voor de M’buma-zending, uitgaande van de Free Presbyterian Church of Scotland. De overledene was voorzitter van deze stichting. Daarnaast, zo zei Mallan, sprak hij als vriend van Van de Breevaart.¹⁹⁶

Mallan prees de inzet van Van de Breevaart voor de stichting en haalde herinneringen op aan de tijd dat hij ‘een goed gerucht’ over hem hoorde en hij ‘met stichting’ onder zijn preken had neergezeten.¹⁹⁷

Mallan paste hierna de gelijkenis van de rijke man en de arme Lazarus¹⁹⁸ toe op het overlijden van Van de Breevaart. Van de rijke man staat beschreven dat hij begraven wordt, maar van Lazarus niet. Dat zou volgens Mallan kunnen leiden tot een ‘verkeerde gevolgtrekking’ nu zoveel mensen zijn samengekomen voor de begrafenis van Van de Breevaart. Maar de overledene moet niet gezien worden als rijke man, maar als Lazarus, omdat de dood geen dood meer is voor hen die door het bloed van Christus zijn vrijgekocht: ‘Wij zouden toch wel kunnen zeggen, (...) dat deze begrafenis geen begrafenis is.’¹⁹⁹

De gelijkenis werd verder door Mallan toegepast op Van de Breevaart, die verder vergeleken wordt met Lazarus en die, in analogie, nu ook is verlost van de smarten en zweren die hij

¹⁹⁴ N.N., *De strijd gestreden*, 134.

¹⁹⁵ N.N., *De strijd gestreden*, 135-136.

¹⁹⁶ N.N., *De strijd gestreden*, 137.

¹⁹⁷ N.N., *De strijd gestreden*, 137-138.

¹⁹⁸ Lukas 16:19-31.

¹⁹⁹ N.N., *De strijd gestreden*, 139.

tijdens zijn leven op aarde had. Daarna wordt het lot van de rijke man uit de gelijkenis toegepast op de toehoorders: 'Vreselijk zal het zijn als het kwade ons te wachten staat na dit leven.'²⁰⁰

Mallan haalde daarna nog een meditatie aan die Van de Breevaart op zijn ziekbed had geschreven over Davids vlucht voor Absalom.²⁰¹ Volgens Mallan had Van de Breevaart die Bijbeltekst toegepast op zijn eigen wens om weer verder te mogen gaan als predikant, maar had God 'een betere toepassing' gemaakt: 'want hij heeft waarlijk nu de Verbonds-ark mogen aanschouwen en dat in het hemels heiligdom.'²⁰²

De spreker kwam daarna terug op de eerder genoemde gelijkenis door aan de weduwe te vragen of ze er erg in heeft gehad 'wat gebeurd is in uw woning?' nadat Van de Breevaart was ingeslapen: 'Dat toen de engelen zijn gekomen en dat toen die heilige hemelboden (...), die ziel van uw geliefde man hebben geleid tot in het binnenste Heiligdom?'²⁰³

Mallan besloot met troostende en bemoedigende woorden voor de weduwe, familie en gemeente.²⁰⁴

Hierna sprak ds. Johan Verweij van de Gereformeerde Gemeente in Hendrik Ido Ambacht. Hij deed dat namens lagere school Willem de Zwijger en kleuterschool Benjamin. De overledene was van beide schoolbesturen enige tijd voorzitter geweest. De spreker stond stil bij een uitspraak van Johannes de Doper: 'Hij moet wassen, maar ik minder worden'²⁰⁵ en paste dat toe op de inzet van de overledene. Die tekst was volgens de spreker vervuld 'toen de ziel van dominee Van de Breevaart is ingegaan in de zalige gemeenschap met een Drieëinig God.'²⁰⁶

Vervolgens voerde burgemeester Jan Cornelis de Ridder (ARP) van de gemeente Hendrik Ido Ambacht.²⁰⁷ Hij zei dat 'onder de burgerij' met respect werd gesproken over de overledene en dat bij het gemeentebestuur dankbaarheid leefde voor hetgeen hij voor een deel van de bevolking had betekend.²⁰⁸

²⁰⁰ N.N., *De strijd gestreden*, 139-141.

²⁰¹ 2 Samuël 15:13-29.

²⁰² N.N., *De strijd gestreden*, 142.

²⁰³ N.N., *De strijd gestreden*, 143.

²⁰⁴ N.N., *De strijd gestreden*, 144.

²⁰⁵ Johannes 3:30.

²⁰⁶ N.N., *De strijd gestreden*, 145-146.

²⁰⁷ N.N., *De strijd gestreden*, 145-148.

²⁰⁸ N.N., *De strijd gestreden*, 147.

Het gezelschap verplaatste zich hierna van de aula naar de plek van het graf. Daar sprak eerst ouderling W. Stoop. Die verzocht om eerst Psalm 116 vers 4 te zingen. Stoop gaf eerst een uitgebreide levensbeschrijving van de overledene, met daarbij onder andere aandacht voor diens bekering en zijn optreden binnen de gemeente. Daarna ging hij in op het zware ziekbed van Van de Breevaart. Ook het sterfbed werd beschreven. Stoop verhaalde dat de dominee gevraagd had om Psalm 84 vers 6 te zingen en dat hij onder het zingen zijn hand ophief. 'Op zijn verzoek heb ik toen nog een gebed gedaan. Na enige uren is hij stil, zacht, kalm en liefelijk in de Heere ontslapen.'²⁰⁹

Tot slot sprak de ouderling troostende en bemoedigende woorden tot de weduwe, kinderen en gemeente.²¹⁰

Ds. Arie de Waard van de Gereformeerde Samenkomst in Alblasterdam sprak over de manier waarop het leven en de dienst als predikant bij Van de Breevaart steeds gestempeld waren door het 'eeuwig, onveranderlijk, soeverein welbehagen van God', waardoor de overledenen zich 'opgezocht' wist.²¹¹

Ouderling H. van Loon sprak volgens het begrafenisverslag een dankwoord namens de familie. Daarin kwamen de sprekers aan bod, maar ook zorgpersoneel en iedereen die betrokken was bij de begrafenis. Aansluitend werd Psalm 72 vers 11 gezongen, waarbij vermeld werd dat dit vers gekozen was op verzoek van de overledene. Na het zingen werd geëindigd met dankgebed.²¹²

5.4.2.1 De begrafenis van ds. Gerrit van de Breevaart in andere bronnen

Volgens een verslag in het Reformatorisch Dagblad waren 3.500 mensen bij de begrafenis aanwezig. Het geheel verliep in goede orde en werd begeleid door elf politieagenten. De krant meldt verder dat in het eigen kerkgebouw zeshonderd mensen een plaats konden vinden en dat duizend anderen de dienst via een geluidsverbinding volgden in het

²⁰⁹ N.N., *De strijd gestreden*, 149-154.

²¹⁰ N.N., *De strijd gestreden*, 155-156.

²¹¹ N.N., *De strijd gestreden*, 157-160.

²¹² N.N., *De strijd gestreden*, 161-162.

kerkgebouw van de Gereformeerde Gemeente. Aan het begin van de samenkomst werd de kist met het lichaam van de overledene de kerk binnengedragen. De aanwezigen zongen op dat moment Psalm 84 vers 6.²¹³

Het Reformatorisch Dagblad meldt verder dat de begrafenis werd bijgewoond door predikanten uit diverse kerkverbanden. Met name worden genoemd: ds. M.C. Tanis van de Christelijke Gereformeerde Kerk van Sliedrecht, ds. Hendrik Vlot van een vrije gemeente in Capelle aan den IJssel, ds. Pieter Jan Dorsman van de Nederlandse Hervormde Kerk in Staphorst, ds. Cornelis Hegeman van de Gereformeerde Gemeente in Tholen, ds. Andries Bijkerk van Hervormd Lokaal in Sliedrecht, ds. Jacob van Prooijen van de Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland te Stavenisse, ds. Johannes Schinkelshoek van de Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland te Kampen, ds. Arie van der Meer van de Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland te Oosterland, zendeling Jan van Woerden uit Rhodesië, voorganger A. de Redelijkheid van de Hervormde Evangelisatie in Den Hulst en S. Nieuwenhuis, bestuurslid van het Reformatorisch Dagblad.²¹⁴

5.4.3 Het grafmonument van ds. Gerrit van de Breevaart

Gerrit van de Breevaart ligt sinds 18 mei 1974 begraven op Begraafplaats Achterambacht te Hendrik-Ido-Ambacht. Het grafmonument is een zwart granieten dekplaat, op een roef, met bronzen opliggende letters van de firma Sillen & Co uit Swalmen. In het graf is ook zijn echtgenote Petronella van de Breevaart-Snoei begraven. De deksteen is voorzien van de volgende tekst:

PS. 89 : 8 BER.²¹⁵

TER NAGEDACHTENIS AAN MIJN INNIG GELIEFDE MAN, ONZE ZORGZAME VADER EN
GROOTVADER

²¹³ N.N., "Duizenden begroeven ds. G. v. d. Breevaart", *Reformatorisch Dagblad*, 20 mei, 1974, 2, Digibron.

²¹⁴ N.N., "Duizenden begroeven", 2.

²¹⁵ In de Psalmberijming van 1773 luidt dit vers als volgt: Gij toch, Gij zijt hun roem, de kracht van hunne kracht;/ Uw vrije gunst alleen wordt d' ere toegebracht;/ Wij steken 't hoofd omhoog en zullen d' eerkroon dragen,/ Door U, door U alleen, om 't eeuwig welbehagen;/ Want God is ons ten schild in 't strijdperk van dit leven,/ En onze Koning is van Israels God gegeven.

GERRIT VAN DE BREEVAART

GEB. 20 FEBR. 1902 OVERL. 14 MEI 1974

IN LEVEN HERDER EN LERAAR DER OUD.²¹⁶ GER. GEM. te H. I. AMBACHT WELKE HIJ 33 JAAR
TROUW, IN LIEFDE EN DIEPE ERNST DIENDE

GEDENKT UWER VOORGANGER DIE U HET WOORD GODS GESPROKEN HEEFT

HEBR. 13 : 7²¹⁷

EN ONZE GELIEFDE MOEDER EN GROOTMOEDER

PETRONELLA VAN DE BREEVAART _ SNOEI

GEB. 17 MEI 1909 OVERL. 5 DEC. 1983

EN GOD ZAL ALLE TRANEN VAN HUNNE OGEN AFWISSEN

OPENB. 21 : 4

Figuur 13 Het grafmonument van ds. Gerrit van de Breevaart. Eigen foto.

²¹⁶ De punt is hier overbodig.

²¹⁷ De tekst is hier omgezet naar enkelvoud. In de Hebreeën 13:7a (Statenvertaling) staat: 'Gedenk uwer voorgangeren, die u het Woord Gods gesproken hebben;';

Figuur 14 Het grafmonument van ds. Gerrit van de Breevaart in zijn omgeving. Eigen foto.

5.4.4 De overlijdenskennisgeving van ds. Gerrit van de Breevaart

2 Timotheus 4:7 en 8

Ik heb de goeden strijd gestreden, ik heb den loop geëindigd, ik heb het geloof behouden; voorts is mij weggelegd de kroon der rechtvaardigheid, welke mij de Heere, de rechtvaardige Rechter, in dien dag geven zal, en niet alleen mij, maar ook allen, die Zijne verschijning liefgehad hebben.

Heden heeft de Heere uit de strijdende kerk overgezet in de triomferende Kerk, na een smartelijk, doch door God gesterkt lijden, mijn innig geliefde man, onze lieve, zorgzame vader, behuwd- en grootvader

GERRIT VAN DE BREEVAART

op de leeftijd van 72 jaar.

In leven bedienaar des Goddelijken Woords te Hendrik Ido Ambacht.

P. van de Breevaart-Snoei
J. van de Heide-
van de Breevaart
L. van de Heide
A. de Jong-van de Breevaart
G. de Jong
en kleinkinderen

H. I. Ambacht, 14 mei 1974
Onderdijkserijweg 86.

Bezoek en gelegenheid tot condoleren donderdag a.s. van 15.00-17.00 uur en van 19.30-21.30 uur in het kerkgebouw der Oud Gereformeerde Gemeente, Onderdijkserijweg 86.

De rouwdienst zal gehouden worden op zaterdag 18 mei in bovengenoemd kerkgebouw.

Aanvang van de dienst om 10.00 uur, waarna de begrafenis zal plaatshebben op de Algemene Begraafplaats aan de Achterambachtseweg om ± 12.00 uur te H.I. Ambacht.

Figuur 15 Bron: Reformatorisch Dagblad, 15 mei 1974.

5.5 Ds. Johannes van der Poel (1909-1981)

5.5.1 Biografische schets van ds. Johannes van der Poel

Johannes (Hannes) van der Poel werd op 26 april 1909 geboren te Hendrik-Ido-Ambacht. Het gezin behoorde tot de Gereformeerde Gemeenten. Tot zijn achttiende jaar was hij 'de zotte jongeling van het dorp'²¹⁸, daarna leerde hij zijn diepe ellende kennen en overwoog hij meermaals een einde aan zijn leven te maken.²¹⁹

Hierna kwam bij Van der Poel de overtuiging dat hij nog bekeerd kon worden. Later beleefde hij de rechtvaardigmaking, zo beschrijft hij uitgebreid in een uitgave bij zijn veertigjarig ambtsjubileum.²²⁰

In 1929 ervoer Van der Poel een roeping tot predikant. Hij werkte als agrarisch medewerker en fabrieksarbeider. In 1937 meldde hij zich bij het curatorium van de Gereformeerde Gemeenten. De afspraak werd echter uitgesteld en in de tussentijd ging Van der Poel op diverse uitnodigingen om voor te gaan in vrije gemeenten. Dat leidde tot zijn schorsing als ouderling binnen de Gereformeerde Gemeenten.²²¹

Van der Poel werd in 1938 lerend ouderling van de Gereformeerde Gemeente in Hersteld Verband te Giessendam. In 1939 ging hij met die gemeente over naar de Federatie van Oud Gereformeerde Gemeenten. Daarop werd hij bevestigd tot predikant. In de hongerwinter van 1944-1945 organiseerde hij illegale graantransporten naar de Biesbosch. Van 1955 tot 1981 diende hij de gemeente van Ede.²²²

In 1948 had Van der Poel een belangrijk aandeel in het samengaan van de Federatie met de Boone-gemeenten. Zo ontstonden de Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland. Hij groeide uit tot een centrale figuur binnen dat kerkverband. Hij was daarnaast bestuurslid van de Gereformeerde Bijbel Stichting en de Mbuma-zending.²²³

²¹⁸ Joh. van der Poel, *Eben Haëzer* (Veenendaal: Kool, 1978), 10.

²¹⁹ Van der Poel, *Eben Haëzer*, 16-24.

²²⁰ Van der Poel, *Eben Haëzer*, 5-27.

²²¹ J.M. Vermeulen, "Poel, Johannes van der (1909-1981)," In *Predikanten en oefenaars, biografisch woordenboek van de kleine kerkgeschiedenis, deel 2*, red. A. Bel et al. (Houten: Den Hertog, 1993), 177.; J. Exalto, "Poel, Johannes van der," In *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme, deel 6* (Kampen: Kok, 2006), 230.

²²² J. Exalto, "Poel, Johannes van der", 230.

²²³ J. Exalto, "Poel, Johannes van der", 231.

De predikant had een heel eigen manier van preken. ‘Zonder aantekeningen te raadplegen, wisselden woord- en zinspelingen elkaar bijna onafgebroken af. Medegetuigen daarvan zijn talloze spreuken.’²²⁴

Van der Poel was tweemaal gehuwd: vanaf 1931 met Aaltje van Bree (1907-1936) en vanaf 1937 met Jacomijntje de Jong (1904-1999). Hij overleed op 9 oktober 1981.²²⁵

5.5.2 Het begrafenisverslag van ds. Johannes van der Poel

Johannes van der Poel werd op woensdag 14 oktober 1981 begraven. Naast een rouwdienst in het eigen kerkgebouw, werden tegelijkertijd nog drie rouwdiensten gehouden op andere locaties.

De rouwdienst in de eigen kerk werd geleid door ds. Everard du Marchie van Voorthuijsen uit Leersum. Daarbij werd eerst Psalm 89 vers 19 gezongen. Daarna werd Openbaring 7:9-19 gelezen. De predikant sprak een gebed uit en hield daarna een overdenking over de verzen 15 tot en met 17 uit de eerder gelezen passage. Daarin werd uitgelegd hoe door het ‘vrijmachtig souverain verkiezend werk, uitgewerkt in een waar zaligmakend geloof in Christus’ de verlost schare in Openbaring 7 voor de troon van God kan verschijnen. Over Van der Poel werd gezegd dat hij ‘zalig geworden is’ en nu ‘gelukkig’ niets meer af weet van wat op aarde gebeurt: ‘Hij ziet niets anders dan God in Christus en de Heilige Geest.’²²⁶

De spreker deed hierna verslag van zijn bezoek aan Van der Poel, enkele dagen voor diens overlijden. Van der Poel had er toen van getuigd dat hij wist dat hij ‘door recht verdoemd, door recht verzoend’ was, zo zei Du Marchie van Voorthuijsen. Toch was Van der Poel ‘met tranen boven gekomen’, vanwege de verwondering: ‘Toch nog thuis! Toch niet bedrogen!’, aldus de spreker.²²⁷

Du Marchie van Voorthuijsen zei hierna dat hij op verzoek van de door ziekte verhinderde ds. Aangeenbrug iets wilde ‘toelichten’ over ‘Johannes 11: 35 en 36: ‘Jezus weende’. In deze

²²⁴ J.M. Vermeulen, “Poel, Johannes van der”, 179.

²²⁵ J. Exalto, “Poel, Johannes van der”, 230.

²²⁶ N.N., *Ter gedachtenis. Verslag van de begrafenis van ds. Joh. van der Poel* (Ede: Kerkenraad van de Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland, 1982), 26-31.

²²⁷ N.N., *Ter gedachtenis*, 32.

bijdrage werd de overledene vergeleken met Lazarus, waarvan Jezus zei dat die sliep. ‘Ds. van der Poel, onze vriend en broeder slaapt een heilige slaap in een geheiligd graf tot de dag der ontwaking, tot de opstanding.’²²⁸

Hierna werd de weduwe toegesproken, waarbij Du Marchie van Voorthuijsen nadruk legde op haar onbekeerde staat: ‘Hij doe u niet rusten voor u Hem hebt leren kennen, Die de Liefste was van uw man’. Voor de zoon, de drie dochters, schoonzons en kleinkinderen van de overledene, klonken soortgelijke woorden: ‘Smeekt of God u bekeren wil.’ Tot slot klonken bemoedigende woorden voor kerkenraad en gemeente. Du Marchie van Voorthuijsen verzocht de aanwezigen daarna om Psalm 73 vers 12 te zingen, omdat Van der Poel hiermee ‘de laatste adem [had] uitgeblazen.’²²⁹

Ds. Marinus van de Ketterij uit Urk hield daarna een toespraak. Hij nam Johannes 17:24 als uitgangspunt en sprak over de inzet van Christus voor de uitverkorenen, waartoe de spreker ook Van der Poel rekende. Hij zei daarover: ‘We geloven vastelijk, dat ook onze geliefde medeambtsbroeder ds. Van der Poel dáár is, waar geen zon en maan meer nodig is.’²³⁰

Ook deze spreker wenste de weduwe toe dat ze zich zou mogen bekeren. Aldus het begrafenisverslag gaat de spreker hierna voor in gebed en laat hij Psalm 17 vers 8 zingen.²³¹

In het kerkgebouw van de Nederlands Hervormde Evangelisatie te Ede sprak ds. Arie van der Meer uit Rijssen over 2 Korinthe 4:17. De ‘lichte verdrukking’ waarover in dat vers gesproken wordt, paste de spreker ook toe op de overledene. ‘Die (...) is voor hem voorbij. (...) De Heere heeft hem eruit gehaald. (...) Nu mag hij zitten door de verdienste van Christus aan de ronde tafel.’ De spreker benoemde de inzet van Van der Poel als predikant, maar benadrukte daarbij dat al zijn werk niets heeft bijgedragen aan zijn zaligheid. Van der Meer liet daarna Psalm 73 vers 12 zingen.²³²

Hierna liet A.P. van der Meer, lerend ouderling te Kinderdijk, eerst Psalm 89 vers 19 zingen en sprak hij vervolgens over Lucas 10:20b. Die tekst paste hij toe op de overledene: ‘Een bidder

²²⁸ N.N., *Ter gedachtenis*, 34.

²²⁹ N.N., *Ter gedachtenis*, 35-38.

²³⁰ N.N., *Ter gedachtenis*, 39-43.

²³¹ N.N., *Ter gedachtenis*, 43-44.

²³² N.N., *Ter gedachtenis*, 45-51.

is heengegaan. Een Godsgezant. (...) Van hem geldt: Een zuchter min beneên, een juicher meer hier boven. Voor hem is het geloof overgegaan in zalig aanschouwen.’²³³

Van der Meer noemde het sterven van Van der Poel een verlies: ‘want Gods volk zijn de kurken waarop de wereld drijft.’ Hij voegde eraan toe te hopen dat er opvolgers zouden komen. Daarna liet hij Psalm 17 vers 8 zingen en sloot de bijeenkomst af met gebed.²³⁴

In de Nieuwe Hervormde Kerk te Ede werd eerst Psalm 102 vers 15 gezongen en daarna Psalm 68:1-11 gelezen. Ds. Willem Kamp uit Grafhorst sprak over Psalm 68:4, waarna hij sprak over de goddelozen en de rechtvaardigen op deze wereld. Hij paste dit toe op de overledene door te stellen dat die, als rechtvaardige ook dikwijls bestreden en aangevallen was, ook tijdens zijn ziekte: ‘Hij is nu van dat alles verlost en hoeft niet meer te zuchten.’²³⁵

Daarna hield hij de aanwezig voor hoe vreselijk sterven zal zijn voor goddelozen en hoe heerlijk voor Zijn volk.²³⁶

De tweede spreker tijdens deze rouwdienst was ds. Marinus Pronk uit Dordrecht. Hij liet eerst Psalm 89 vers 19 zingen, waarna Openbaring 22:20 werd gelezen, zo meldt het begrafenisverslag. Na een uitleg over het gelezen Bijbelvers, vertelde de spreker dat Van der Poel op zijn sterfbed gezegd zou hebben: ‘Hier ligt het grootste monster van de wereld!’ Pronk vertelde ook dat hij Van der Poel op diens sterfbed had gevraagd wat hij ‘Boven’ zou doen, waarop Van der Poel geantwoord zou hebben: ‘Daar ga ik eeuwig mijn kroon afleggen om die neer te leggen voor het Lam.’²³⁷

Pronk riep de toehoorders diverse keren met klem op om bekering te zoeken. Na het gezamenlijk zingen van Psalm 68 vers 5 en voor het uitspreken van de zegen, deed hij dat nogmaals: ‘Een ieder onderzoekte zich ernstiglijk, zeer ernstiglijk. (...) Haast u toch, want er is maar één schrede tussen ons en de dood.’²³⁸

Een vierde rouwdienst werd gehouden in de Oude Hervormde Kerk te Ede. De aanwezigen zongen volgens het begrafenisverslag eerst Psalm 89 vers 19, waarna Psalm 90 werd gelezen.

²³³ N.N., *Ter gedachtenis*, 51.

²³⁴ N.N., *Ter gedachtenis*, 54.

²³⁵ N.N., *Ter gedachtenis*, 55-60.

²³⁶ N.N., *Ter gedachtenis*, 62.

²³⁷ N.N., *Ter gedachtenis*, 62-69.

²³⁸ N.N., *Ter gedachtenis*, 72.

Ds. Jacob van Prooijen uit Rhenen sprak vervolgens over Openbaring 14:13. Hij paste dit toe op Van der Poel en haalde daarbij diverse herinneringen aan de predikant aan. Daarnaast sprak hij de wens uit dat het sterven van Van der Poel 'nog gebruikt mocht worden als middel voor deze of gene.'²³⁹

Op de begraafplaats werd eerst het woord gevoerd door ds. Cornelis Smits uit Giessendam. Die gaf eerst uiting aan de 'diepe droefheid' die het overlijden van Van der Poel had veroorzaakt en vertelde daarna over hun eerste ontmoeting en de vriendschap die daarop volgde. Hij merkte daarbij op dat naar de begrafenis ook een bus vol gemeenteleden uit Giessendam was gekomen, waar Van der Poel voorheen predikant was geweest. De spreker besloot met een dringend beroep op de aanwezigen: 'Zijt ge toebereid? Voorbereid voor die ure, die komen zal?'²⁴⁰

Vervolgens voerde ouderling G. van Dam het woord. Hij citeerde Zacharia 1:5 en bracht dat in verband met de overledene: 'Iedere profeet van God geroepen en gezonden, zal de bepaalde tijd en raad hier uitdienen tot verheerlijking van God. Medereizigers, er is een profeet in Ede geweest, en dat zullen we aan de weet komen. (...) Wat zal dat straks zijn, als we voor de rechterstoel van Christus komen? Dan zal hij aan de kant van God staan en zal mede helpen verdoemen hen, die niet hebben gewild dat Hij koning over hen zou zijn.'²⁴¹

Zoon P. van der Poel sprak tot slot een dankwoord, waarin sprekers, verzorgenden en medewerkers aan de begrafenis werden bedankt. Ook dankte hij God voor het mooie weer: 'Dat, zoals vader zou zeggen, de stoppen op de flessen zijn gedaan.'²⁴²

Het begrafenisverslag vermeldt dat daarna de duizenden aanwezigen, op verzoek van Smits, Psalm 68 vers 7 zongen.²⁴³

Op de eerstvolgende zondag, 18 oktober 1981, hield Du Marchie van Voorthuijsen een rouwpredikatie in de Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland van Ede. Na het zingen van Psalm 73 vers 12 werd Deuteronomium 34 gelezen. De predikant stond in de daaropvolgende overdenking stil bij de verzen 5 en 6 daaruit. Voorafgaand aan de preek

²³⁹ N.N., *Ter gedachtenis*, 73-79.

²⁴⁰ N.N., *Ter gedachtenis*, 86-93.

²⁴¹ N.N., *Ter gedachtenis*, 93-94.

²⁴² N.N., *Ter gedachtenis*, 96-97.

²⁴³ N.N., *Ter gedachtenis*, 97.

werd een gebed uitgesproken en Psalm 89 vers 19 en 20 gezongen. De tussenzang was Psalm 119 vers 65. Na de overdenking ging de predikant opnieuw voor in gebed en werd de dienst afgesloten met het zingen van Psalm 89 vers 8.²⁴⁴

5.5.3 Het grafmonument van ds. Johannes van der Poel

Johannes van der Poel ligt begraven op de Gemeentelijke begraafplaats Ede. De begrafenis vond plaats op 14 oktober 1981. Het grafmonument bestaat uit een staande, zwart granieten steen, die aan linkerkant wordt begrensd door een zwart granieten zuiltje, dat vanaf de grond tot ongeveer aan een derde van de steen komt. Aan de rechterzijde een soortgelijk zuiltje dat tot de helft van de steen komt. Het graf wordt bedekt door een tegelvloer van alta kwartsiet, omzoomd door drie banden van zwart graniet. Op de staande steen staat de volgende tekst:

HIER RUST ONZE GELIEFDE MAN, VADER, GROOT- EN OVERGROOTVADER

Ds. JOHANNES VAN DER POEL

IN LEVEN PREDIKANT DER OUD GEREFORMEERDE GEMEENTEN IN NEDERLAND

GEB. 26 APRIL 1909-OVERL. 9 OKTOBER 1981

ZALIG ZIJN DE DODEN, DIE IN DEN HEERE STERVEN, VAN NU AAN.

OPENB. 14 VERS 13²⁴⁵

EN ONZE GELIEFDE MOEDER, GROOT- EN OVERGROOTMOEDER

JACOMIJNTJE VAN DER POEL-DE JONG

GEB. 1 APRIL 1904 OVERL. 25 JULI 1999

²⁴⁴ N.N., *Ter gedachtenis*, 99-117.

²⁴⁵ In de Statenvertaling luidt het volledige vers als volgt: 'En ik hoorde een stem uit den hemel, die tot mij zeide: Schrijf, zalig zijn de doden, die in den Heere sterven, van nu aan. Ja, zegt de Geest, opdat zij rusten mogen van hun arbeid; en hun werken volgen met hen.'

Figuur 16 Het grafmonument van ds. Johannes van der Poel. Eigen foto.

Figuur 17 Het grafmonument van ds. Johannes van der Poel in zijn omgeving. Eigen foto.

5.5.4 De overlijdenskennisgeving van Johannes van der Poel

„En mij hiertoe door U bereid opnemen in uw heerlijkheid”

Met diepe droefheid geven wij u kennis dat de Heere in volle zekerheid des geloofs uit ons midden heeft weggenomen mijn innig geliefde man, en onze innig geliefde, zeer zorgzame vader, behuwd-, groot- en overgrootvader

JOHANNES VAN DER POEL

echtgenoot van Jacomijntje de Jong
eerder weduwnaar van Aaltje van Bree

In leven predikant der Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland
Ridder in de Orde van Oranje-Nassau

op de leeftijd van 72 jaar

Ede: J. van der Poel-de Jong

Heelsum: P. van der Poel
I. I. van der Poel-Oberst
Gisela
Susi
Jacomijntje

Veenendaal: A. Hardeman-van der Poel
Jan en Jolanda
Anja en Jaap
Lianne en Evert
Johan

Waddinxveen: J. S. Dankers-van der Poel
J. Dankers
Gert en Margriet
Hans en Mieke
Alien
Coosje
Hanneke
Jacomijntje

Ede: G. A. van Engelenhoven-
van der Poel

J. van Engelenhoven
Angenietha
Jacomijntje
Albertus
Johanna
en achterkleinkinderen

6712 AD Ede, 9 oktober 1981
Veenderweg 82

De overledene is opgebaard in het algemeen rouwcentrum Van de Weerd, Schaapsweg 77, naast de kerk Ede. Gelegenheid tot condoleren aldaar maandag 12 oktober en dinsdag 13 oktober van 19-21 uur en na de begrafenis in de aula van de begraafplaats. De rouwdienst zal D.V. gehouden worden woensdag 14 oktober a.s. om 12.00 uur in het kerkgebouw van de Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland aan de Schaapsweg 75, in de kerk van de Hervormde Evangelisatie aan de Verlengde Waterlooweg, alsmede in de Nederlands Hervormde Nieuwe Kerk, aan de Verlengde Maanderweg 33 te Ede.

De begrafenis zal hierna aansluitend plaatsvinden om 14.30 uur op de algemene begraafplaats aan de Asakkerweg te Ede. Degenen die de rouwdienst wensen bij te wonen worden verzocht om 11.30 uur in de kerken aanwezig te zijn.

Geen bloemen.

Figuur 18 Bron: Reformatorisch Dagblad, 10 oktober 1981.

5.6 Ds. Everard du Marchie van Voorthuijsen (1901-1986) ²⁴⁶

5.6.1 Biografische schets van ds. Everard du Marchie van Voorthuijsen

Everard du Marchie van Voorthuijsen werd geboren op 8 september 1901 te Driebergen. Zijn vermogende ouders behoorden tot de aristocratie. Een jaar voor de geboorte van Everard gingen ze over van de Nederlandse Hervormde Kerk naar de Gereformeerde Kerken. Hij volgde de HBS en leefde daarna als ambteloos burger.

Du Marchie van Voorthuijsen was vanaf 1924 gehuwd met Dientje Schoonen (1896-1975) en vanaf 1977 met Eva Streefkerk (1926-1996).

In 1924 kwam hij tot religieuze inkeer. Hij vestigde zich in een landhuis te Epe en ging contacten onderhouden met thuislezers. Nadat hij zich in 1929 had aangesloten bij de Christelijke Gereformeerde Kerk te Apeldoorn, werd hij in 1934 toegelaten tot de Theologische School van deze kerken. Hij diende de gemeenten van Urk (1937), Driebergen (1942), Sliedrecht (1944) en Leersum (1952). ²⁴⁷

In 1952 trad Du Marchie van Voorthuijsen met de gemeente van Leersum uit het kerkverband, om over te gaan naar de Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland. De predikant onderhield toen al enkele jaren contacten met dit kerkverband, met name met ds. Johannes van der Poel. Hij was zelfs al diverse keren beroepen door gemeenten uit dit kerkverband, terwijl diverse gemeenten uit het eigen kerkverband de kansel voor hem sloten. De predikant maakte uiteindelijk bekend uit te treden en presenteerde daarbij een lijst met tien bezwaren tegen de Christelijke Gereformeerde Kerken, die in zijn visie op een kwalijke weg van veranderingen en vernieuwingen terecht waren gekomen. De gemeente van Leersum volgde hem. ²⁴⁸

²⁴⁶ De achternaam van deze predikant wordt in vele bronnen als Du Marchie Voorthuysen geschreven, ook de naar hem vernoemde school te Urk hanteert die spelling. Maar omdat zowel op zijn geboortakte als op het grafmonument Du Marchie van Voorthuijsen staat, hanteer ik in deze scriptie die spelling.
<https://hetutrechtsarchief.nl/onderzoek/resultaten/archieven?mizig=62&miadt=39&miaet=54&micode=481-29-06&minr=20887085&miview=ldt> Geraadpleegd op 12 oktober 2023.

²⁴⁷ J. Exalto, "Marchie van Voorthuijsen, Everard du," in *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme, deel 6*, red. C. Houtman et al. (Kampen: Kok, 2006), 180.

²⁴⁸ J.M. Vermeulen, *De zoon van Bornia, leven en werk van ds. E. du Marchie van Voorthuysen* (Meteren: Tekstservice Vermeulen, 2008), 132-137.

Du Marchie van Voorthuijsen nam in 1966 het beroep aan van Urk, waar een groot deel van de gemeente ook uit de Christelijke Gereformeerde Kerken was gestapt en aansluiting had gevonden bij het kleine kerkverband van de Christelijke Gereformeerde Gemeenten. Op verzoek van de predikant sloot Urk zich bij zijn komst aan bij de Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland. In 1974 keerde hij terug naar Leersum, waar hij tot zijn overlijden op 18 maart 1986 zou blijven.²⁴⁹

De predikant had vanaf 1965 zitting in het bestuur van de Gereformeerde Bijbelstichting. Hij maakte deel uit van de Raad van Toezicht van kweekschool De Driestar in Gouda, was actief in de stichting Mbuma-zending en verzorgde tijdredes namens de SGP.²⁵⁰

In theologisch opzicht legde ds. Du Marchie van Voorthuijsen grote nadruk op het omhelzen van Gods verdoemend recht. Dat beschouwde hij als voorwaarde voor de bekering. Om met Christus verenigd te kunnen worden, moest iemand eerst de eigen zonde, schuld, dood en vervloeking beleven, om het vervolgens volkomen eens te worden met de eigen vervloeking en straf. Zo iemand heeft het recht van God liever dan de eigen zaligheid.²⁵¹

5.6.2 Het begrafenisverslag van ds. Everard du Marchie van Voorthuijsen

De begrafenis van ds. Everard du Marchie van Voorthuijsen vond plaats op zaterdag 22 maart 1986. Daarbij waren volgens het begrafenisverslag enkele duizenden mensen aanwezig. Voorafgaand aan de teraardebestelling op Algemene Begraafplaats De Donderberg te Leersum, werden in dat dorp simultaan vier rouwsamenkomsten gehouden. In het begrafenisverslag zijn alleen de toespraken opgenomen die werden gehouden in het eigen kerkgebouw van de Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland te Leersum.²⁵²

In de rouwdienst ging ds. Marinus van de Ketterij uit Urk voor. Hij verzocht de aanwezigen eerst Psalm 43 vers 4 te zingen. Daarna las hij Openbaring 7:13-17 en ging voor in gebed. In de daaropvolgende overdenking stonden vers 13 tot en met 15 uit het eerder gelezen stuk centraal. De spreker richtte in de eerste plaats het woord tot de weduwe. Hij zei te wensen

²⁴⁹ Exalto, "Marchie van Voorthuijsen," 180. Vermeulen, *De zoon van Bornia*, 172-180.

²⁵⁰ Exalto, "Marchie van Voorthuijsen," 180.

²⁵¹ Exalto, "Marchie van Voorthuijsen," 180. Van der Zwaag, *Afwachten of verwachten*, 454-455. N.N., *Tot een wachter gesteld. Verslag begrafenis en drie predikaties* (Houten: Den Hertog, 1986), 62-63.

²⁵² N.N., *Tot een wachter gesteld*, 13.

en te hopen dat God hen ook zou 'bedelen (...) met die genade waarvan uw man deelgenoot geworden is, opdat er straks niet een eeuwige scheiding zal vallen. Want dat zou toch wat zijn, als uw lieve man u straks zou moeten verdoemen. (...) Want in de hemel zijn er geen familiebanden meer, daar staat de kerk voor de volle honderd procent achter God, achter zijn deugden en volmaaktheden. En van Godswege moet ik u daarop wijzen, opdat ik ook mijn ziel van u vrijmaak.'²⁵³

Ook de kinderen, gemeenteleden en kerkenraad werden ernstig toegesproken. De spreker ging daarna in op hoe God de uitverkorenen uit deze wereld redt. Die uitleg werd op een enkel moment naast het leven gelegd van de overledene. De 'rouwpredikatie' liep uit op het bemoedigend aanspreken van het 'volk in ons midden (...), dat Hem kennen mag.' Die mensen wisten volgens Van de Ketterij dat ze alleen maar konden stamelen over de hun ontmoeting met 'De Heere Jezus (...) die Schoonste aller mensenkinderen.' Daarna sprak Van de Ketterij de onbekeerden aan: 'dat God u nog te sterk mocht worden. (...) Wie weet, wie weet, u leeft nog, u kunt nog bekeerd worden.' Daarna verzuchtte de spreker dat het 'donker' is. Hij doelt daarmee op de situatie in Nederland en de kerken: 'nu moet je wel zeggen, gelijk Elia: Heere, ik ben alleen overgebleven. Maar toch zegt de Heere: Daar zijn nog zeventuizend.'²⁵⁴

Het begrafenisverslag meldt dat de predikant na zijn rouwpredikatie Psalm 89 vers 8 liet zingen en dat men daarna onder politiebegeleiding, te voet naar de begraafplaats ging.²⁵⁵

Op de begraafplaats voerde eerst Van de Ketterij het woord. Hij bepaalde de aanwezigen erbij dat in het Nieuwe Testament diverse keren vermeld wordt dat Jezus geweend heeft. Voorafgaand aan de opwekking van Lazarus liet Jezus zo zien 'dat de Heere met Zijn volk meeleeft.' Dat Jezus huilde over de stad bij de intocht in Jeruzalem werd door Van de Ketterij in verband gebracht met Spreuken 1, waar in vers 26 staat dat God zal lachen 'in het verderf van de goddelozen en dat Hij spotten zal met de vreze van hen, die niet gewild hebben dat

²⁵³ N.N., *Tot een wachter gesteld*, 14.

²⁵⁴ N.N., *Tot een wachter gesteld*, 15-24

²⁵⁵ N.N., *Tot een wachter gesteld*, 25.

Hij Koning over hen zij', aldus de weergave van Van de Ketterij, die hierop de aanwezigen voorhield hoe vreselijk het zal zijn om 'eeuwig, eeuwig buiten God te moeten verzinken.'²⁵⁶

Ook op de begraafplaats werden weduwe, kinderen en andere aanwezigen ernstig aangesproken, waarna Van de Ketterij ook kort het woord richtte tot 'de leraren': 'God mocht aan ons gedenken. 't Is donker, weer een knecht weg, weer een stut weg; wat wordt het gebouwtje toch zwak als we daarop zien. Maar de Heere leeft, Hij mocht Zich nog ontfermen.'²⁵⁷

Daarna voerde ouderling J. Toes het woord. Die sprak eerst de weduwe en gemeenteleden bemoedigend toe, waarna hij in dankbaarheid terugkeek op het vele werk dat de overledene binnen de eigen gemeente en in breder verband had verricht.²⁵⁸

Vervolgens was het woord aan ds. Frans Mallan van de Gereformeerde Gemeente in Nederland te Alblasserdam. Hij sprak als voorzitter van de Gereformeerde Bijbel Stichting (GBS), waarvan de overledene bestuurslid was. Hij keek in dankbaarheid terug op het werk dat de overledene in dat verband had verricht en noemde daarbij dat Du Marchie van Voorthuysen in de Statenvertaling 'het woord 'verdoemenis' echt niet heeft willen vervangen voor het woord 'veroordeling'. (...) Het woord 'verdoemenis' heeft wel dezelfde betekenis als 'veroordeling', maar drukt toch uit waartoe ge veroordeeld zijt en tot welk een vreselijke straf: het eeuwig lijden in de hel.'²⁵⁹

Vervolgens vertelde hij hoe de overledene bij leven had ontdekt dat 'hij veroemd moest worden', maar dat er geen verdoemenis is 'voor degenen die in Christus Jezus zijn, die in Hem zijn uit kracht van de eeuwige verkiezing.'²⁶⁰

Mallan memoreerde ook een gesprek dat hij met Du Marchie van Voorthuysen had gevoerd tijdens de laatste GBS-vergadering die ze samen hadden bijgewoond. Die had toen, aldus Mallan, verteld dat hij een medisch onderzoek had ondergaan vanwege een vermoeden van longkanker. De uitslag van het onderzoek was gunstig, maar Du Marchie van Voorthuysen

²⁵⁶ N.N., *Tot een wachter gesteld*, 25-28.

²⁵⁷ N.N., *Tot een wachter gesteld*, 28-29.

²⁵⁸ N.N., *Tot een wachter gesteld*, 30-31.

²⁵⁹ N.N., *Tot een wachter gesteld*, 31-33.

²⁶⁰ N.N., *Tot een wachter gesteld*, 34.

zou dat volgens Mallan ‘eigenlijk jammer’ hebben gevonden omdat hij ernaar verlangde van zichzelf en de zonde verlost te worden.’²⁶¹

Ouderling J. Boonzaaijer sprak hierna namens kerkenraad en gemeente. In het begrafenisverslag is de tekst van die toespraak niet opgenomen. Hierna sprak diaken H. van Zwetselaar een dankwoord namens ‘mevrouw van Voorthuijsen en de kinderen, waarbij de kerkenraad zich aansluit.’ Daarin werden sprekers, zorgpersoneel, aanwezigen en medewerkers aan de begrafenis bedankt. Daarbij werd opgemerkt dat het ‘ons zeer getroffen’ heeft dat ‘de muziekvereniging en de Oranjevereniging rekening met ons hebben willen houden op deze voor ons zo droeve dag.’²⁶²

De heer B. Florijn sprak een slotwoord en deed dat naar eigen zeggen op herhaaldelijk verzoek van Du Marchie van Voorthuijsen. Florijn vertelde hoe de overledene bij leven had ervaren dat hij uitverkoren was en hoe groot dat wonder voor hem was. Daarna vertelde hij over de roeping van de predikant en over zijn manier van optreden, die leidde tot tegenstand, maar waar ‘de ware Kerk’ naartoe werd getrokken. Florijn vergeleek de overleden predikant, toen die op zijn sterfbed lag, met Theodorus van der Groe: ‘Van der Groe zegt: Ik kon geen twee woorden uitspreken, maar ik lag op Christus, ik was omringd van Christus. (...) Zo lag onze leraar in een heilige vrede (...) En nu zingt hij voor eeuwig.’ Hij hield daarop de aanwezigen voor dat als ze ‘in die dag’ veroordeeld zullen worden tot het eeuwige vuur ‘onze geliefde leraar’ zal zeggen: ‘Amen, amen, hallelujah!’²⁶³

Florijn las vervolgens uit Romeinen 8:31-39 en verzocht de aanwezigen om Psalm 65 vers 1 te zingen.²⁶⁴

5.6.3 Het grafmonument van ds. Everard du Marchie van Voorthuijsen

Everard du Marchie van Voorthuijsen is op 22 maart 1986 begraven op de Nieuwe Algemene Begraafplaats te Leersum. Het is een keldergraf, met een zwart granieten dekplaat op een roef, met een gemetselde bakstenen fundering. De dekplaat bevat de volgende tekst:

²⁶¹ N.N., *Tot een wachter gesteld*, 35.

²⁶² N.N., *Tot een wachter gesteld*, 37-38.

²⁶³ N.N., *Tot een wachter gesteld*, 38-42.

²⁶⁴ N.N., *Tot een wachter gesteld*, 42.

TER NAGEDACHTENIS AAN MIJN GELIEFDE MAN, ONZE ZORGZAME VADER EN GROOTVADER
EVERARD DU MARCHIE VAN VOORTHUIJSEN V.D.M.

8 SEPT. 1901 18 MAART 1986

DIE DEN ZOON HEEFT, DIE HEEFT HET LEVEN, DIE DEN ZONE GODS NIET HEEFT, DIE HEEFT
HET LEVEN NIET.

1 JOH. 5:12

Figuur 14 Het grafmonument van ds. Everard du Marchie van Voorthuijsen. Eigen foto.

Figuur 15 Het grafmonument van ds. Everard du Marchie van Voorthuysen in zijn omgeving. Eigen foto.

5.6.4 De overlijdenskennisgeving van ds. Everard du Marchie van Voorthuijsen

*Dan ga ik op tot Gods altaren,
Tot God, mijn God, de bron van vreugd:
Dan zal ik, juichend, stem en snaren
Ten roem van Zijne goedheid paren,
Die, na kortstondig ongeneugt",
Mij eindeloos verheugt.*

Met diepe droefheid geven wij u kennis dat de
HEERE op Zijn tijd na een kort ziekbed tot Zich
heeft genomen Zijn kind en knecht, die heeft mo-
gen verkondigen de Waarheid die in Christus is
mijn innig-geliefde man en onze zorgdragende va-
der en grootvader

**EVERARD
DU MARCHIE VAN
VOORTHUIJSEN V.D.M.**

op de leeftijd van 84 jaar en 6 maanden

Leersum: E. du Marchie van
Voorthuijsen-Streefkerk

Papendrecht: L. Punt
N. Punt-van der Hoek
Evelien, Henk, Jessica, Everard,
Jacolien

Papendrecht: J. de Bruin
N. de Bruin-Punt
Mirjam, Everarda

Papendrecht: J. H. J. Baas
H. Baas-Punt
Eduard, Wendy, Erwin, Leanne,
Erika

18 maart 1986
Burg. Van den Boschlaan 1a
3956 DA Leersum

Geen bezoek aan huis

Gelegenheid tot condoleren D.V. donderdag 20 en
vrijdag 21 maart van 14.30 tot 16.00 en van
19.00 tot 21.00 uur in de kerk van de Oud Gere-
formeerde Gemeente in Nederland aan de Burg.
v.d. Boschlaan te Leersum.

De rouwdienst zal D.V. gehouden worden op zater-
dag 22 maart om 11.00 uur in genoemde kerk.

Aansluitend zal de begrafenis plaatsvinden op de
Nieuwe Algemene Begraafplaats „de Donder-
berg” te Leersum.

Figuur 19 Bron: Reformatorisch Dagblad, 19 maart 1986.

5.7 Ds. Abraham Dirk Muilwijk (1937-1993)

5.7.1 Biografische schets van ds. Abraham Dirk Muilwijk

Abraham Dirk (Bram) Muilwijk werd op 10 december 1937 geboren te Rotterdam-Kralingen. Hij was de tweede in een gezin met negen kinderen, dat kerkelijk was aangesloten bij de Gereformeerde Gemeente van Rotterdam-Centrum, waaraan Gerrit Hendrik Kersten tot zijn dood in 1948 als predikant verbonden was.²⁶⁵

Hij ging aan de slag als meubelstofferder, net als zijn vader. In 1958 trouwde hij met Lena Lucas. In 1960 werd hij 'stilgezet op zijn levensweg' en ging daarna 'met een openstaande schuld (...) over de aarde.' Kort daarop werd hij ouderling in de Gereformeerde Gemeente van IJsselmonde. Hij voelde een roeping tot het ambt van predikant, maar dat leidde tot een hevige geestelijke strijd, die er uiteindelijk toe leidde dat zijn 'gebedsleven verflauwde en de begeerte tot het ambt verminderde.'²⁶⁶

In 1979 verhuisde het gezin naar Sliedrecht, waar ze overgingen naar de plaatselijke Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland, omdat Muilwijk gegrepen was door de preken van ds. Cornelis Smits. Twee jaar later werd hij ook in die gemeente ouderling. De roeping tot het ambt van predikant kwam terug. Muilwijk streed er in stilte tegen, totdat zijn predikant hem erover aansprak. In 1982 kreeg hij toestemming om binnen het kerkverband een stichtelijk woord te spreken. Het jaar erop werd hij beroepbaar als lerend ouderling. Uit twee beroepen koos hij Dordrecht. In 1985 werd hij toegelaten tot het ambt van predikant en nam hij opnieuw het beroep van Dordrecht aan. Muilwijk werd bestuurslid van de Mbuma-zending en de Gereformeerde Bijbel Stichting.²⁶⁷ Binnen het kerkverband werd hij voorzitter van een nieuw Deputaatschap Ouderenzorg.²⁶⁸

²⁶⁵ J.M. Vermeulen, "Muilwijk, Abraham Dirk (1937-1993)," in *Predikanten en oefenaars, biografisch woordenboek van de kleine kerkgeschiedenis, deel 3*, red. A. Bel, P. van de Breevaart, H. Florijn, J. Mastenbroek, H. Natzijs en A. Ros (Houten: Den Hertog, 1996), 143.

²⁶⁶ Vermeulen, "Muilwijk, Abraham Dirk," 143.

²⁶⁷ Twee interkerkelijke organisaties in bevindelijk gereformeerde kring.

²⁶⁸ Vermeulen, "Muilwijk, Abraham Dirk," 144-145.

Muilwijk preekte geregeld in gelijkgezinde gemeenten in Noord-Amerika. Hij genoot bekendheid vanwege zijn welbespraaktheid en vlotte pen, waarmee hij bijdragen leverde aan diverse kerkelijke bladen.²⁶⁹

Kort voor zijn overlijden heeft Muilwijk in een dienst op dankdag tot zijn gemeente gesproken over zijn naderend sterven. Hij leed al weken aan hevige pijn en had die dag gehoord dat hij aan longkanker leed, niet veel later bleek de ziekte uitgezaaid en ongeneeslijk. 'Ik weet van tijden dat ik treurende en wenende over mijn godsgemis over de wereld heb gelopen. Ik weet ook dat er een weg en een mogelijkheid buiten mijzelf ontsloten is en later is openbaar geworden. Maar mensen, daar kan ik niet mee sterven, daar kan ik God niet mee ontmoeten.' Vervolgens sprak hij, naast gemeenteleden, ook de aanwezige kinderen en kleinkinderen toe: 'Zoek toch de Heere.' Daarna tot zijn echtgenote: 'We hebben samen al zoveel afgetobd en geworsteld. Als de zaligheid te verdienen was, dan kreeg je hem. Maar daar ben je ook wel achter, dat de zaligheid niet te verdienen is.' Tegenover de aanwezigen refereerde hij daarna aan zichzelf als 'deze dwaze man' die 'geen liefde heeft verdiend.'²⁷⁰

De zondag erop sprak Muilwijk, zittend in een rolstoel tot zijn gemeente. Het werd opnieuw duidelijk dat hij ernstig twijfelde aan zijn eigen zaligheid. 'God doet geen onrecht, al verdoemt Hij deze man. Als ik verloren moet gaan, Heere, zal ik in de hel gaan vertellen dat U goed bent. U bent oneindig goed.'²⁷¹

5.7.2 Het begrafenisverslag van ds. Abraham Dirk Muilwijk

De begrafenis van Abraham Dirk Muilwijk vond plaats op dinsdag 30 november 1993. Volgens het begrafenisverslag wonen naar schatting 2500 mensen de diensten bij. Ze komen uit allerlei delen van Nederland en uit Canada en de Verenigde Staten. Onder de aanwezigen zijn 'veel predikanten, ook van andere kerkverbanden.'²⁷²

²⁶⁹ Vermeulen, "Muilwijk, Abraham Dirk," 146.

²⁷⁰ J.M. Vermeulen, *Het hoogste ambt. Uit het leven van ds. A.D. Muilwijk* (Kampen: De Groot Goudriaan, 2003), 259.

²⁷¹ J.M. Vermeulen, *Het hoogste ambt*, 260.

²⁷² N.N., *Aan armen uit genâ. Levensschets Ds. A.D. Muilwijk* (Putten: Van Horssen, 1995), 204.

Anders dan in de zeven andere begrafenisverslagen, wordt in het begrafenisverslag van ds. Muilwijk vermeld welke aanwijzingen de overledene voor zijn dood had gegeven voor de begrafenis. In het Reformatorisch Dagblad wil hij alleen een rouwadvertentie van de familie en eventueel van de kerkenraad: 'In de advertenties alstublieft geen vermelding als 'bedienaar des Goddelijken Woords' of iets dergelijks, want het zal voor mij nog een eeuwig wonder zijn, als ik mezelf niet bedrogen heb.' De predikant wil niet opgebaard worden in zijn ambtsgewaad, omdat hij ervan overtuigd is dat zijn ambt hem niet zalig zal maken. Een steen op het graf is niet nodig, omdat 'God mij toch wel weet te vinden in de dag der opstanding.' De laatste aanwijzing luidt volgens het begrafenisverslag als volgt: 'Bindt alle sprekers uitdrukkelijk op hun hart, dat het mijn wens is, dat ze mij niet in de hemel zetten. Want ik hecht er geen enkele waarde aan om door een mens 'zalig gesproken' te worden. Indien er echter voor mijn dood van Godswege nog iets gebeuren zou wat van waarde is voor de eeuwigheid, dan mogen zij alleen het werk Gods roemen en niet mij, want ik ben geen enkele roem waardig.' De predikant had verzocht of de begrafenis geleid kon worden door ds. Monster en ds. T. Klok.²⁷³

De rouwdienst werd geleid door ds. Dirk Monster uit Barneveld. Hij liet eerst Psalm 89 vers 19 zingen. Na een gebed werd gelezen uit Johannes 11:20-38. In zijn toespraak sprak hij eerst de 'rouwdragende familie' aan, om vervolgens aan de hand van Job 14:1 in te gaan op de menselijke vergankelijkheid en de zoektocht naar rust en verzadiging. Hierna gaf hij aan stil te willen staan bij vers 35 uit de eerder voorgelezen passage uit het Johannesevangelie: 'Jezus weende.' Hij herinnerde de familie eraan dat hij op dezelfde plaats vijf jaar eerder ook deze tekst gesproken had, bij de begrafenis van een ruim drie maanden oud kleinkind van Muilwijk en zijn echtgenote. Monster zei dat hij gelooft dat het kindje behouden is.²⁷⁴

Ds. Monster beschreef dat Jezus weende bij het graf van Lazarus om de zonden en dat 'De grond van zaligheid [enkel ligt] in het geen Hij verdiend heeft.' Hij paste dit toe op het leven van de overledene: 'Hij is er toch wel een weinig achter gekomen dat hij een groot beest voor God geworden is. Dat hij met al zijn ambtelijke arbeid de eeuwige verdoemenis

²⁷³ N.N., *Aan armen uit genâ*, 200-202.

²⁷⁴ N.N., *Aan armen uit genâ*, 205-206.

verdiend had. (...) Er schiet niets over dan één klomp zonde. Maar daar tegenover: 'Jezus weende.' Dat heeft ook gegloord in zijn leven.'²⁷⁵

Of Muilwijk volgens hem zalig was geworden, liet. Monster in het midden. Hij spoorde vervolgens de weduwe, kinderen en kleinkinderen aan te ijveren voor bekering: 'om maar veel aan de genadetron verkleefd te mogen liggen.'²⁷⁶

Na het gebed van Monster sprak ouderling A. van de Boogaard namens de kerkenraad. Hij sprak achtereenvolgens tot weduwe, moeder van de overledene, kinderen, kleinkinderen, de eigen gemeente en andere gemeenten en de predikanten. Hierna liet Monster Psalm 119 vers 69 zingen, waarna de begrafenisondernemer kort memoreerde dat hij in de afgelopen tien jaar had samengewerkt met de overledene: 'Hij liep altijd achter de baar en ik liep voor de baar. En nu ligt hij óp de baar!' Vanaf de preekstoel reageerde Monster daarop: 'Ik doe zoveel begrafenissen en dan probeer je jezelf altijd voor te stellen, wat het is om zelf in de grond te gaan. (...) je moet er niet aan denken, mensen, wat er dan met je lichaam gebeurt.'²⁷⁷

In het begrafenisverslag wordt beschreven hoe daarna 'de lijkstoet' stapvoets door de straten van Dordrecht naar de begraafplaats reed. Daarbij wordt vermeld dat het koud en guur weer was en dat af en toe sneeuw of hagel viel. Volgens de wens van Muilwijk droegen zonen, schoonzonen en een broer de kist naar het graf. Daar sprak ds. Teunis Klok uit Kinderdijk. Die stelde eerst vast dat er 'een sprake' vanuit ging dat 'deze leraar op zulk een jonge leeftijd is Thuis gehaald.' Hij zei zelf 'aanschouwer' te zijn geweest van het ziek- en sterfbed: 'Hij is niet als een dominee of een bekeerde man gestorven, maar als een arme, naakte, verlorene in zichzelf, die de bedekkende gerechtigheid van Christus nodig had. Als hij het ooit gevoeld heeft in zijn leven, dan is het wel in het laatst van zijn leven geweest, dat hij zonder de bedekkende gerechtigheid niet behouden kon worden.'²⁷⁸

Klok zei dat hij na het bericht over de ernstige ziekte van Muilwijk iets voelde van de nood waarin die verkeerde, maar zo vervolgde hij: 'Toen heeft de Heere er ons persoonlijk een ogenblikje wonderlijk in bemoedigd. De Heere toonde dat hij lag onder die allergezegendste

²⁷⁵ N.N., *Aan armen uit genâ*, 207-208.

²⁷⁶ N.N., *Aan armen uit genâ*, 209.

²⁷⁷ N.N., *Aan armen uit genâ*, 209-212.

²⁷⁸ N.N., *Aan armen uit genâ*, 213-214.

voorbidding van die dierbare Borg en Middelaar. We mochten een ogenblik vast geloven dat hij daaronder mocht liggen.’ Maar, zo vervolgde Klok, dit ziek- en sterfbed heeft laten zien dat ‘de rechtvaardige nauwelijks zalig zal worden. Dat het zo’n nauwe weg zal wezen (...), laten we het nooit wagen op een tekstje en op een versje en op een gemoedelijkheidsje, want we komen er eeuwig mee om.’²⁷⁹

Klok sprak hierna de weduwe, moeder van de overledene en de kinderen aan en wenste hen toe bekeerd te worden. Vervolgens sprak de oudste zoon van de overledene een dankwoord, dat grotendeels was geschreven door Muilwijk zelf. Daarin werden achtereenvolgens de echtgenote van de overledene, de kerkenraad, de gemeente, Klok en Monster, zorgverleners en begrafenisondernemer bedankt. Daarna bedankte hij namens zijn moeder en de kinderen alle aanwezigen en iedereen die had meegewerkt aan een goed verloop van de dag. Als laatste werden ‘alle vijanden’ bedankt, ‘die mijn vader naar God uitgedreven hebben. Maar vijanden, houd er erg in, dat het gesproken woord tot u nog eenmaal zal terugkomen.’²⁸⁰

Monster hield de zondag na de begrafenis een rouwpredikatie in de gemeente van de overledene. De familie ‘brengt de rouw in de kerk.’²⁸¹

5.7.2.1 De begrafenis van ds. Abraham Dirk Muilwijk in andere bronnen

Volgens het Reformatorisch Dagblad vond de begrafenis plaats onder ‘zeer grote belangstelling.’²⁸² De dienst in de Nathanaëlkerk van de Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland te Dordrecht was via lijnverbindingen ook te volgen in de nabijgelegen Julianakerk van de Gereformeerde Gemeente en de Nederlands Hervormde Pauluskerk.²⁸³

Kort na de begrafenis werden door diverse handelaren cassettes met opnamen van de begrafenis te koop aangeboden. Het kerkverband nam een advocaat in de arm, omdat de verkoop zonder overleg plaatsvond. Hierop werd de handel gestaakt.²⁸⁴

²⁷⁹ N.N., *Aan armen uit genâ*, 215-216.

²⁸⁰ N.N., *Aan armen uit genâ*, 220-223.

²⁸¹ N.N., *Aan armen uit genâ*, 226.

²⁸² N.N., “Ds. Muilwijk in Dordt begraven”, *Reformatorisch Dagblad*, 1 december, 1993, 2, Digibron.

²⁸³ N.N., “Ds. Muilwijk in Dordt begraven”.

²⁸⁴ N.N., “Verbod Oud Geref. Gemeenten op opnemen preken”, *Reformatorisch Dagblad*, 10 februari, 1994, 2, Digibron.

5.7.3 Het grafmonument van ds. Abraham Dirk Muilwijk

Ds. Abraham Dirk Muilwijk ligt begraven op gemeentelijke begraafplaats Essenhof te Dordrecht. De begrafenis vond plaats op 25 november 1993. Op het graf ligt een zwart granieten deksteen, op een roef. De deksteen is voorzien van opgelegde bronzen letters. De tekst luidt als volgt:

HIER RUST MIJN INNIG GELIEFDE MAN DER KINDEREN ZEER ZORGZAME VADER EN OPA

ABRAHAM DIRK MUILWIJK

* 10 - 12 - 1937 † 25 - 11 - 1993

IN LEVEN PREDIKANT DER OUD – GEREFORMEERDE GEMEENTE IN NEDERLAND TE DORDRECHT

Figuur 20 Het grafmonument van ds. Abraham Dirk Muilwijk. Eigen foto.

Figuur 21 Het grafmonument van ds. Abraham Dirk Muilwijk in zijn omgeving. Eigen foto.

5.7.4 De overlijdenskennisgeving van ds. Abraham Dirk Muilwijk

*„... uit den drek verhoogt.”
Psalm 113 vers 7b (onberijmd)*

Heden behaagde het de HEERE, in de Hope des
eeuwigen Levens, uit ons midden weg te nemen,
mijn innig geliefde man, der kinderen zeer zorgza-
me vader, grootvader, zoon, broer, zwager en oom

ABRAHAM DIRK MUILWIJK
echtgenoot van Lena Lucas

op de leeftijd van bijna 56 jaar.

Dordrecht: L. Muilwijk-Lucas
Bleskensgraaf: W. Verhoeve-Muilwijk
B. Verhoeve
*Pieter - Heleen - Marijke - Bram -
Willemijn*
Sliedrecht: C. Groenendijk-Muilwijk
C. Groenendijk
Frans - Marleen - Bram - Lieneke
Bleskensgraaf: J. Muilwijk
A. Muilwijk-Buitendijk
Bram - Loesje
Alblasserdam: A. D. Muilwijk
T. H. Muilwijk-van der Hel
Henrico - Bram - Onno
Sliedrecht: J. Jelier-Muilwijk
C. Jelier
Marlies - Mark - Jan
Bleskensgraaf: H. van den Boogaard-
Muilwijk
D. van den Boogaard
Coralien - Anneleen - Jos
Dordrecht: C. Muilwijk
Rotterdam: W. Muilwijk-den Braber
en verdere familie

Weizigtweg 8
3314 JJ Dordrecht, 25 november 1993

De overledene is thuis opgebaard.

Gelegenheid tot condoleren dagelijks van 10.00 tot
12.00 uur, van 14.00 tot 16.00 uur en van 19.00 tot
21.00 uur in de zaal van de Oud Gereformeerde
Gemeente in Nederland, Weizigtweg 8a te Dor-
drecht (niet op zondag).

De rouwdienst zal D.V. gehouden worden dinsdag
30 november 1993 om 9.30 uur in het kerkgebouw
van de Oud Gereformeerde Gemeente in Ned.,
Markettenweg 10 te Dordrecht.

De begrafenis zal aansluitend plaatsvinden om
11.00 uur op de Algemene Begraafplaats „Essen-
hof”, Nassauweg 200 te Dordrecht.

Indien u de rouwdienst wenst bij te wonen, wordt u
verzocht om 9.15 uur in de voornoemde kerk aan-
wezig te zijn.

Geen bloemen - Geen toespraken

Figuur 22 Bron: Reformatorisch Dagblad, 26 november 1993.

5.8 Ds. Frans Mallan (1925-2010)

5.8.1 Biografische schets ds. Frans Mallan

Frans Mallan werd op 18 april 1925 geboren in Rotterdam-Kralingen. In zijn levensbeschrijving vertelt Mallan dat hij vanaf zijn derde levensjaar ‘diepe indrukken van dood en eeuwigheid’ had en dat hij als zesjarige op school totaal overstuur raakte omdat hij dacht dat de hel zich voor hem opende en hij in de afgrond weg zou zinken. Hij was ervan overtuigd dat voor hem geen behoud meer mogelijk was. In de daaropvolgende nacht liet de Heere hem, volgens eigen zeggen, zien dat hij toch nog zalig kon worden. In datzelfde jaar las hij al de Redelijke godsdienst van Wilhelmus à Brakel. Op de lagere school raakte hij overtuigd van zijn roeping om predikant te worden.²⁸⁵

Hij was 20 jaar toen hij door het curatorium van de Gereformeerde Gemeenten werd toegelaten tot de studie voor predikant. Onder anderen ds. Gerrit Hendrik Kersten en dr. Cornelis Steenblok waren zijn docenten. Ds. Jozias Fraanje bevestigde hem in 1948 in zijn eerste gemeente, de Gereformeerde Gemeente te Bruinisse. In datzelfde jaar trouwde hij met Bastiaantje Bakker (1927-1988).²⁸⁶

Bij de scheuring van de Gereformeerde Gemeenten ging hij in 1953 mee met de minderheid van predikanten en gemeenten rondom Steenblok: de Gereformeerde Gemeenten in Nederland. De gemeente van Bruinisse volgde. Mallan was later achtereenvolgens predikant in Veenendaal (1960), Gouda (1968), Vlaardingen (1972), Rhenen (1976) en Alblasterdam (1984). In 1996 ging Mallan vanwege gezondheidsredenen met emeritaat. Tot in 2008 bevestigde hij nog wel huwelijken en leidde hij doopdiensten.²⁸⁷

Ds. Mallan was een centrale figuur binnen zijn kerkverband en vervulde vele functies. In 1966 volgde hij Steenblok op als hoofdredacteur van het kerkblad *De Wachter Sions*. Ook was hij meer dan veertig jaar docent van de Theologische School van zijn kerkverband. Hij

²⁸⁵ Mastenbroek, *Israëls Wachter*, 24-32.

²⁸⁶ N.N. “Ds. Mallan overleden” *Reformatisch Dagblad*, 9 juli, 2010, 1, Digibron. Mastenbroek, *Israëls Wachter*, 121.

²⁸⁷ N.N. “Ds. Mallan overleden”. J. Roos, “Ds. F. Mallan 1925-2010” *Reformatisch Dagblad*, 9 juli, 2010, 2, Digibron.

leidde vijftien studenten op tot predikant. Ds. Mallan was lange tijd voorzitter van de interkerkelijke Gereformeerde Bijbel Stichting.²⁸⁸

Mallan overleed op 8 juli 2010 na een periode van afnemende gezondheid.²⁸⁹

5.8.2 Het begrafenisverslag van ds. Frans Mallan

De begrafenis van Frans Mallan was op woensdag 14 juli 2010. De dienst in het eigen kerkgebouw werd geleid door ds. Jochem Roos uit Barneveld. Hij liet eerst het eerste vers van de Lofzang van Simeon zingen. Onder het zingen van de woorden 'Zo laat Gij, Heer', Uw knecht, naar 't woord, hem toegezegd, thans henengaan in vrede; nu hij Uw zaligheid, zo lang door hem verbeid, gezien heeft, op zijn bedē' werd de kist met het lichaam van de predikant de kerk uitgedragen. Hierna las Roos Openbaring 7:9-17 en ging voor in gebed.²⁹⁰

Roos zei aan het begin van zijn toespraak dat 'de blijdschap de droefheid overheerst.' De reden hiervoor, zo legde uit, was dat Christus nu 'Zijn arbeidsloon ontvangen' had, aangezien Mallan 'behoorde tot het arbeidsloon van Christus.' Roos zei dat Christus op de dag van Mallans overlijden geëist had dat die Christus' 'Middelaarsheerlijkheid' zou mogen aanschouwen: 'En wat die Middelaarsheerlijkheid inhoudt, dat mag de overledene, wiens ziel nu eeuwig leeft en in de gemeenschap van een Drie-enig God mag zijn, nu eeuwig weten.'²⁹¹

Roos vertelde hierna hoe de overledene al heel jong had ervaren dat de 'Heere in hem gewerkt [had]'. 'Toen hij zes jaar was, moest hij zeggen: 'Ik ga naar de hel toe', zodat de juffrouw op school eigenlijk niet wist wat ze met dat kereltje aan moest. Ach nee, als de Heere in ons hart gaat werken en we worden een zondaar en een hellewicht voor God, dan kunnen mensen ons wel bepaalde adviezen geven, maar ze kunnen ons niet helpen. Er is er maar Een Die ons verlossen kan; daar is Fransje toen ook achter gekomen.'²⁹²

²⁸⁸ N.N. "Ds Mallan overleden".

²⁸⁹ Mastenbroek, *Israëls Wachter*, 408-420.

²⁹⁰ Mastenbroek, *Israëls Wachter*, 421.

²⁹¹ Mastenbroek, *Israëls Wachter*, 421-422.

²⁹² Mastenbroek, *Israëls Wachter*, 422.

Hierna sprak Roos de familie aan, met daarbij bijzondere aandacht voor dochter Maaïke, die de laatste jaren met haar kinderen bij Mallan inwoonde en hem verzorgde.²⁹³

Daarna hield hij een toespraak, die gevolgd werd door het zingen van Psalm 43 vers 4 en een dankgebed.²⁹⁴

Roos legde hierna het gelezen Bijbelgedeelte uit Openbaring uit en paste dit ook toe op Mallan, die volgens de spreker in zijn leven ook te maken had met verschillende soorten verdrukkingen. Vervolgens noemde Roos ook de visioenen die Mallan had over Nederland. 'In 1976, toen hij voelde dat het oordeel over ons land zou komen, heeft hij gesmeekt en geworsteld of dat niet door zou gaan voor de gemeenten, alsook voor zijn familie. Maar hij kreeg te zien, dat het oordeel door zou gaan.' Vervolgens kreeg hij volgens Roos te zien dat 'De Heere (...) hem voor het oordeel [zou] wegnemen', met de tekst uit Genesis 5:24c, die ook boven de rouwkaart vermeld stond.²⁹⁵

Roos sprak vervolgens over 'de hemelse zaligheid', waarbij hij zei dat hij Mallan die zaligheid niet misgunde. Over die zaligheid zei hij: 'Het is de zaligheid, dat hij nu God in Christus mag liefhebben boven zichzelf, boven iedereen, en dat storeloos, om dan in eeuwig in die oceaan van eeuwige liefde te mogen zijn.' De spreker verklaarde nogmaals dat daarom de blijdschap op deze dag overheerste en voegde eraan toe dat hij geloofde dat de scheiding met Mallan voor hem niet altijd zou blijven: 'Misschien zegt u: wat een grootspraak; maar zo ligt het in mijn ziel.'²⁹⁶

De predikant liet hierna Psalm 43 vers 4 zingen en besloot met dankgebed. Daarna vermeldt het begrafenisverslag dat de begrafenisondernemer 'bij de geopende groeve' de opzichter verzocht om de kist in het graf te laten dalen.²⁹⁷

Daarna nam ds. Arie van Voorden uit Opheusden het woord. Hij paste het Bijbelboek Job toe op het leven van Mallan en legde daarbij de nadruk op Job 19:25: 'Want ik weet: dat mijn Verlosser leeft, en Hij zal ten laatste over het stof opstaan.'²⁹⁸

²⁹³ Mastenbroek, *Israëls Wachter*, 424-425.

²⁹⁴ Mastenbroek, *Israëls Wachter*, 421-434.

²⁹⁵ Mastenbroek, *Israëls Wachter*, 425-432.

²⁹⁶ Mastenbroek, *Israëls Wachter*, 432-434.

²⁹⁷ Mastenbroek, *Israëls Wachter*, 434-435.

²⁹⁸ Mastenbroek, *Israëls Wachter*, 435-441.

Onder de genodigden was ook burgemeester B. Blase van Alblasterdam, destijds lid van de PvdA.²⁹⁹

Aansluitend werden Psalm 68 vers 2 en Psalm 89 vers 1 gezongen. Jan Mallan, zoon van de overledene, sprak daarna een dankwoord.³⁰⁰

De aanwezigen in de andere kerkgebouwen hadden de toespraken op de begraafplaats op die plek gevolgd. Ze werden uitgenodigd om na afloop naar de begraafplaats te komen, om daar langs het graf te lopen. Terug in het kerkgebouw vroeg ds. Jan Weststrate uit Terneuzen een zegen voor de maaltijd.³⁰¹

5.8.2.1 De begrafenis van ds. Frans Mallan in andere bronnen

Vanaf het parkeerterrein bij het plaatselijke sportpark reden pendelbussen naar de diverse kerken. Daarnaast werden verkeersregelaars ingezet.³⁰² Een journalist van het Nederlands Dagblad meldde dat het ging om drieduizend mensen, waarbij ongeveer honderd vrijwilligers werden ingezet. Onder hen waren ook EHBO'ers, die op de begraafplaats diverse onwel geworden aanwezigen te hulp komen en water uitdelen.³⁰³

²⁹⁹ Mastenbroek, *Israëls Wachter*, 445.

³⁰⁰ Mastenbroek, *Israëls Wachter*, 434-447.

³⁰¹ Mastenbroek, *Israëls Wachter*, 447.

³⁰² "Rouwdienst voor Mallan in vier godshuizen te volgen," *AD/De Dordtenaar*, 15 juli, 2010, 4, Nexis Uni.

³⁰³ Dick Schinkelshoek, "Een vader voor het kerkverband begraven", *Nederlands Dagblad*, 15 juli 2010, 2, Nexis Uni.

5.8.3 Het grafmonument van ds. Frans Mallan

Ds. Frans Mallan is op 14 juli 2010 begraven op Begraafplaats de Oude Toren te Alblasserdam. In het graf was eerder al zijn echtgenote Bastiaantje Mallan-Bakker begraven. Het graf is voorzien van een staande steen in toogmodel en een deksteen, beide van labrador donker graniet. Op de staande steen staat:

TER GEDACHTENIS

aan mijn lieve vrouw, onze zorgzame moeder, schoonmoeder en oma

BASTIAANTJE MALLAN – BAKKER

geb. 6-10-1927 overl. 3-7-1988

„In de wereld zult gij verdrukking hebben...”

en onze geliefde vader, schoonvader en opa

FRANS MALLAN

geb. 18-4-1925 overl. 8-7-2010

Op de deksteen staat:

Daar houden de bozen op van beroering, en daar rusten de vermoeiden van kracht;

Daar zijn de gebondenen tezamen in rust; zij horen de stem des drijvers niet.

Job. 3 : 17 en 18

Figuur 23 Het grafmonument van ds. Frans Mallan. Eigen foto.

Figuur 24 Het grafmonument van ds. Frans Mallan in zijn omgeving. Eigen foto.

5.8.4 De overlijdenskennisgeving van ds. Frans Mallan

"...God nam hem weg." Genesis 5:24b

De Heere heeft tot Zich genomen Zijn getrouwe en ijverige dienstknecht, onze zeer geliefde, zorgzame vader, schoonvader, grootvader en overgrootvader,

Frans Mallan

sinds 3 juli 1988 weduwnaar van
Bastiaantje Bakker
Ridder in de orde van Oranje Nassau

in de leeftijd van 85 jaar.

De diepbedroefde familie

Ijzendoorn, Dirk Mallan
Dicky Mallan – Klaassen

Alblasserdam, Maaike Mallan

Stolwijk, Dingena Hermenet – Mallan
Mark Hermenet

Bruinisse, Jan Mallan
Adrie Mallan – Geerts

Den Haag, Francien van Roekel – Mallan
Jan van Roekel

Sommelsdijk, Heleen Lodder – Mallan
Kees Lodder

Rhenen, Adriana Drost – Mallan
Nico Drost

Waddinxveen, Pietermel van Nieuwaal – Mallan
Martin van Nieuwaal

klein- en achterkleinkinderen

8 juli 2010
Kerkstraat 87
2951 GH Alblasserdam

De begrafenis heeft woensdag 14 juli te Alblasserdam plaatsgevonden.

Figuur 25 Bron: De Wachter Sions, 15 juli 2010.

Conclusie

In deze conclusie geef ik een onderlinge vergelijking van de biografisch schetsen en begrafenis van de acht predikanten die in deze scriptie centraal staan. Achtereenvolgens ga ik daarbij in op de biografische schetsen, het verloop van de begrafenis (op basis van de begrafenisverslagen en de eventuele andere bronnen), de gelezen Bijbelgedeelten, de gezongen psalmen, de sprekers, de toespraken, de grafmonumenten en de overlijdenskennisgevingen.

Biografische schetsen

De acht predikanten die in deze scriptie centraal staan, zijn allen man en werden geboren in de periode 1882-1937. Allen zijn aangesloten geweest bij meerdere kerkverbanden; drie van de acht zijn (ook) als predikant overgestapt. Zes van de acht zijn op enig moment aangesloten geweest bij de Gereformeerde Gemeenten.

Van de acht waren er zeven voorafgaand aan hun predikantschap actief in een andersoortig beroep. Het ging om landbouw, onderwijs, industrie, detailhandel en nijverheid, in sommige gevallen waren ze, tegelijkertijd of achtereenvolgens, actief in meerdere sectoren. Op Kersten na hadden deze zeven laaggeschoold werk. De achtste, Du Marchie van Voorthuysen, had wel de HBS doorlopen, maar was van gegoede komaf en kon daarom tot aan zijn theologische studie als ambteloos burger leven.

Vier van de acht predikanten volgden geen theologische opleiding. Twee studeerden aan de Theologische School van de Gereformeerde Gemeenten te Rotterdam, één aan de Theologische School van de Christelijke Gereformeerde Kerken te Apeldoorn en één aan de Theologische Hogeschool van de Gereformeerde Kerken te Kampen, later gevolgd door een doctoraat aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Zeven van de acht predikanten waren actief in interkerkelijke, bevindelijk gereformeerde organisaties zoals de Mbuma-zending, de Gereformeerde Bijbel Stichting of de SGP. Dieleman vervulde geen soortgelijke functie.

Verloop van de begrafenissen

In de manier waarop ze verliepen, vertonen de begrafenissen van de acht predikanten op diverse punten overeenkomsten. In de eerste plaats is telkens sprake van grote publieke belangstelling, met als uitschieter de begrafenis van Kersten, waarbij het aantal aanwezigen op vijfduizend werd geschat. In zeven gevallen wordt gemeld dat de kerk te klein is voor alle belangstellenden. Vijfmaal wordt de dienst via een geluidsverbinding buiten of in andere kerken of gebouwen meegeluisterd door een deel het publiek. Bij twee van de drie begrafenissen werden simultane samenkomsten belegd, met eigen sprekers.

In alle gevallen is sprake van een samenkomst in de kerk waarin de overledene predikant was én van een bijeenkomst op de begraafplaats. Bij Mallan vindt die tweede bijeenkomst in twee delen plaats, eerst in de aula op de begraafplaats; daarna bij het graf.

Volgens de begrafenisverslagen werd tijdens elke bijeenkomst in een kerk een stuk uit de Bijbel gelezen, waarna door één of meer andere sprekers het woord werd gevoerd. Ook werden in elke bijeenkomst één of meer psalmen gezongen en gebeden.

Bij vier van de acht begrafenissen wordt in begrafenisverslagen en andere bronnen niet gemeld of de kist met de overledene tijdens de rouwdienst in de kerkzaal was. Bij Kersten was de kist tijdens de rouwdienst niet in de kerkzaal. Steenblok lag tijdens de bijeenkomst opgebaard in een vergaderlokaal in de kerk. De kist van Van de Breevaart was tijdens de rouwdienst in de kerkzaal. De kist van Mallan werd voorafgaand aan de rouwdienst uit de kerk gedragen tijdens het zingen van de aanwezigen.

In de begrafenisverslagen van Van der Poel en Muilwijk wordt melding gemaakt van het verschijnsel van rouw in de kerk brengen, waarbij de predikant die de leiding had over de rouwdienst, de zondag erop voorging in de gemeente van de overledene, in aanwezigheid van de nabestaanden.

Sommige begrafenisverslagen krijgen op bepaalde punten het karakter van een journalistieke reportage, waarbij niet alleen feitelijk beschreven wordt wat tussen de toespraken in gebeurt, maar ook een emotionele lading wordt toegevoegd. Dit is met name het geval in de verslagen van Kersten en Dieleman. Beiden waren predikant in de Gereformeerde Gemeenten en werden begraven in respectievelijk 1948 en 1955. De begrafenisverslagen lijken voor wat betreft de emotioneel geladen beschrijvingen aan te sluiten bij de

Jelle Bakker - De praktijk van het begraven van bevindelijk gereformeerde predikanten (1948-2010)

begrafenisverslagen van predikanten uit de Gereformeerde Gemeenten, in de periode 1912-1935, zoals die beschreven en geanalyseerd werden door Florijn.

De gelezen Bijbelgedeelten

Tijdens alle samenkomsten werd gelezen uit de Bijbel, waarna dat gedeelte als uitgangspunt diende voor de eerste toespraak. Opvallend is dat het gelezen stuk in vier van de acht gevallen uit Openbaring 7:9-17 is, deze perikoop wordt in de Statenvertaling aangeduid met het opschrift 'Gezicht der martelaren in de heerlijkheid.'

De gezongen psalmen

In alle acht diensten werden psalmen gezongen. Eenmaal klinkt ook de Lofzang van Simeon. Per samenkomst wordt een- tot driemaal gezongen en dan meestal één vers per psalm.

Bij drie begrafenissen werd ook nog op de begraafplaats gezongen. Drie psalmen werden meerdere keren gezongen. Dat zijn:

Psalm 89 (vier keer vers 19; eenmaal vers 8; eenmaal vers 1).

Psalm 68 (drie keer vers 2; eenmaal vers 7).

Psalm 43 (drie keer vers 4).

Psalm 89 vers 19 gaat over de vergankelijkheid van het leven. De andere gezongen verzen uit deze psalm en de gezongen verzen uit Psalm 68 en 34 zijn thematisch gezien verwant aan eeuwig leven.

De sprekers

De leiding van de samenkomsten in de kerk was telkens in handen van een predikant van het eigen kerkgenootschap. Bij Van de Breevaart, die predikant was van een vrije gemeente, was het een predikant van een gelijk gezinde, vrije gemeente.

Het aantal sprekers tijdens die bijeenkomsten verschilde. Driemaal voerde één predikant het woord tijdens de rouwdienst. In de andere gevallen ging het om twee, drie of vier predikanten. Tweemaal voerden ook twee ouderlingen het woord en eenmaal een ouderling en een begrafenisondernemer.

In de zes simultaan gehouden nevendiensten bij de begrafenis van Van der Poel en Du Marchie van Voorthuijsen werd tijdens de samenkomsten in de kerk viermaal door één predikant het woord gevoerd en tweemaal door twee predikanten.

Op de begraafplaats werden ook telkens meerdere toespraken gehouden, waarbij de laatste steeds het karakter van een dankwoord had. In zes gevallen werd dat dankwoord uitgesproken door een vertegenwoordiger van de familie. In alle gevallen voerde in elk geval een predikant het woord op de begraafplaats. Vier keer spraken een of meer ouderlingen. Tweemaal kwam een burgemeester aan het woord, eenmaal een diaken van de eigen gemeente, eenmaal een student van de eigen Theologische School en eenmaal een gemeentelid.

Bij drie begrafenis sprak een predikant uit een ander kerkverband.

In de begrafenisverslagen worden in totaal 51 toespraken weergegeven. Het aantal toespraken per begrafenis varieerde van twee tot tien.

De inhoud van de gehouden toespraken

De 51 toespraken die in de acht begrafenisverslagen worden weergegeven, vertonen op diverse punten overeenkomsten. In deze subparagraaf geef ik daarvan puntsgewijs een overzicht.

Doelgroepen van de toespraken

De sprekers verschoven hun aandacht qua doelgroep tijdens de toespraken regelmatig. Doorgaans werden eerst de aanwezigen samen aangesproken. Daarna vond vaak een differentiatie plaats, waarbij de volgende doelgroepen afzonderlijk werden aangesproken:

-Weduwe

- Kinderen, eventueel met kleinkinderen
- Verdere familie
- Predikanten
- Kerkenraad
- Gemeenteleden, waarbij soms de jeugd van de gemeente afzonderlijk werd aangesproken
- Vertegenwoordigers van de burgerlijke overheid
- Vijanden
- Bekeerden
- Onbekeerden

Toepassing van het gelezen Bijbelgedeelte

Elke eerste toespraak tijdens de bijeenkomst in de kerk werd voorafgegaan door het lezen van een Bijbelgedeelte. Het stuk diende in alle gevallen als uitgangspunt voor de eerste toespraak, maar de manier waarop dat stuk werd behandeld en toegepast in de toespraak, verschilde.

Vergelijking met Bijbelse personen

De meerderheid van de onderzochte predikanten werd bij de begrafenis vergeleken met een Bijbels persoon. Het is opvallend dat het vooral bij Kersten uitgebreid gebeurde. Hij werd door de diverse sprekers vergeleken met Elia, Abner en Daniël. Zijn lot werd ook vergeleken met dat van Jezus, al is de vergelijking daar minder sterk.

Dieleman werd vergeleken met Elia en Josia. Steenblok werd vergeleken met Paulus en Elisa. Van de Breevaart werd vergeleken met Lazarus. Mallan werd in een toespraak vergeleken met Job en, op basis van de rouwkaart, met Henoeh.

Kersten werd ook vergeleken met Brakel, Comrie en Hellenbroek.

De zaligheid van de overleden predikant

In de toespraken speelde de zaligheid van de overleden predikant een grote rol. Op allerlei verschillende manieren werd gesteld dat de geest van de overleden predikant op datzelfde moment in de hemel is. Daarbij werd de bijbehorende vreugde vermeld en het los geraakt zijn van het aardse. Bij zeven van de acht begrafenisverslagen werd vermeld dat onomwonden gesteld wordt de predikant in de hemel is. Het wordt gepresenteerd als een feit waarover geen twijfel mogelijk kan zijn. Alleen bij de begrafenis van Muilwijk is dat niet het geval. Die predikant had bij leven in gesproken woord en nagelaten geschrift gesproken over zijn grote twijfel over de vraag of hij behouden was. In zijn toespraak liet Klok echter blijken dat hij reden had om te geloven dat Muilwijk toch zalig was geworden. Hij baseerde dat, naar eigen zeggen, op een ervaring die hij op bovennatuurlijke wijze verkregen had.

Positief spreken over predikanten

In uiteenlopende gradaties werd positief gesproken over de prestaties van predikanten bij leven. Regelmatig werd hierbij benadrukt dat het niet gepast is een mens te prijzen. Toch klonk lof. Daarbij werd dan vaak gewezen op de grote inzet en werklust van predikanten en de compromisloze gebondenheid aan de zuivere waarheid. De loftuitingen waren onmiskenbaar het sterkste bij Kersten. Die werd onder andere 'Een man van groot formaat die van de schouder en opwaarts boven het gewone volk uitstak' genoemd.

De noodzaak van bekering

Bij alle begrafenisverslagen werd de noodzaak van bekering benadrukt voor de aanwezigen. Daarbij werd het heil de aanwezigen toegewenst. In lijn met de theologie in de betrokken kerkgenootschappen werd nergens opgeroepen zich te bekeren of een keuze te maken voor God. Wel werd er met grote ernst op gewezen dat zonder de verzoening met God door Christus het eeuwige verderf wacht.

In diverse toespraken werd de noodzaak van bekering in verband gebracht met de overledene. Zo werd gezegd dat de predikant de juiste weg heeft geweest. In enkele gevallen werd ook gesteld dat de predikant een rol zal spelen in het oordeel van de aanwezigen.

Zondige staat van Nederland

Soms wordt het overlijden van de predikant gekoppeld aan de zondige staat waarin Nederland verkeert. Daarbij wordt benadrukt dat de overledene een van de weinigen was die nog de rechte keer verkondigde. Soms wordt het overlijden geduid als het wegvallen van een steunpilaar onder het land.

De grafmonumenten

De grafmonumenten van de acht predikanten die in deze scriptie centraal staan, vertonen op diverse punten onderlinge overeenkomsten. In de eerste plaats door hun locaties. Hoewel de predikanten afkomstig zijn uit een sterk verzuild deel van de Nederlandse samenleving, is daarvan op de begraafplaatsen niets meer te zien. De predikanten liggen op reguliere velden, op algemene begraafplaatsen.

Waar in bevindelijk gereformeerde kringen rondom predikanten grote waarde wordt gehecht aan het gebruik van voorletters in plaats van voornamen, is dat op grafstenen anders. De predikanten worden aangeduid met hun doopnamen. In drie gevallen wordt nog wel de titel ds. vermeld. In één geval de aanduiding V.D.M.

Op alle grafmonumenten wordt melding gemaakt van het predikantsambt. Bij Van de Breevaart staat de aanduiding 'herder en leraar', bij Du Marchie van Voorthuysen V.D.M., bij de anderen staat 'predikant' vermeld, in het geval van Steenblok nog aangevuld met 'doctor in de theologie.'

Op zeven van de acht grafmonumenten wordt de naam van het kerkverband genoemd. Bij vijf daarvan wordt ook de plaatsnaam van de laatst gediende gemeente genoemd, bij Dieleman wordt ook de vorige gemeente genoemd.

Alle grafmonumenten zijn zwart of zeer donkergrijs van kleur. Bij zes grafmonumenten is de tekst gegraveerd in de steen en zilver of wit gekleurd. Bij twee grafmonumenten is gekozen

voor een kostbaardere variant, met opgelegde bronzen letters. Twee van de acht grafmonumenten zijn voorzien van een ornament in de vorm van een witte, opengeslagen Bijbel. Bij Van der Poel bestaat de deksteen uit een mozaïek in grijstinten. Verdere versieringen ontbreken. Alle grafmonumenten vallen in een prijscategorie die iets boven het gemiddelde ligt.³⁰⁴

Zeven van de acht grafmonumenten zijn voorzien van een Bijbeltekst. Alleen bij Muilwijk ontbreekt die. Bij Van de Breevaart en Dieleman is bovendien een regel uit een berijmde psalm toegevoegd. De Bijbelteksten op elk van de zeven grafmonumenten verwijzen naar eeuwig leven. Bij Du Marchie van Voorthuijsen wordt dat eeuwige leven direct gekoppeld aan Jezus Christus. Bij Mallan gaat het om een algemene rust die volgens Job geldt voor hen die niet in leven zijn. Bij de vijf anderen wordt de zaligheid gekoppeld aan God. Bij Van de Breevaart en Dieleman refereert de tweede Bijbeltekst aan het ambt van predikant.

De afzender van de tekst op het grafmonument is zeven van de acht gevallen de familie. Alleen bij Kersten is het de kerkelijke gemeente.

De overlijdenskennisgevingen

In alle overlijdenskennisgevingen wordt het overlijden verklaard als een ingrijpen van God. Hij 'nam weg' 'uit ons midden' of 'van onze zijde', in twee gevallen met de toevoeging dat het 'de Heere behaagde.' Hij 'nam tot Zich', met daarbij eventueel de toevoeging dat het op Zijn tijd gebeurde, dat het 'in Zijn eeuwige heerlijkheid was.' Eenmaal wordt geformuleerd dat de overledenen van de strijdende kerk is overgezet in de triomferende kerk.

In vijf gevallen wordt iets gezegd over de manier van overlijden. Vermeld wordt dat het gebeurde na lijden, door een ongeval of op onverwachte wijze.

Zeven van de acht overlijdenskennisgevingen zijn voorzien van een tekst uit de Bijbel of de berijmde psalmen. In alle gevallen wordt daarbij gerefereerd aan de zaligheid die de overledene ten deel is gevallen of in elk geval de vrede met God. Opvallend is de tekst op de kennisgeving van Mallan: '...God nam hem weg.' In de Bijbeltekst zelf wordt weliswaar niets

³⁰⁴ Aldus het oordeel van de eerder genoemde Simon Gerssen, die verder stelde dat in geen van de acht gevallen gekozen is voor de 'budgetvariant', maar dat tegelijk nergens sprake is van al te exclusief materiaal of een extra kostbare uitvoering.

gezegd over zaligheid of vrede met God, maar uit de context van dit vers, kan opgemaakt worden dat de nabestaanden de overledene verbinden aan Henoeh. Het betreffende Bijbelvers wordt in traditie uitgelegd als een verwijzing naar de vermeende hemelvaart van Henoeh.

In alle gevallen was de familie de afzender van de overlijdenskennisgeving. De overledene wordt altijd met doopnaam en achternaam aangekondigd, terwijl in de namen van eventuele echtgenote, kinderen en kleinkinderen variatie is in het gebruik van voornamen en voorletters. Van zeven overledenen wordt vermeld dat die 'predikant', 'bedienaar des Goddelijken Woords' of 'ijverige dienstknecht' was, of door de toevoeging van V.D.M. aan de naam. Alleen bij Muilwijk is er geen referentie aan het predikantschap. In zijn levensbeschrijving staat dat zo'n vermelding tegen zijn wil was.

Bij Van der Poel en Mallan wordt hun koninklijke onderscheiding vermeld.

Zeven van de acht predikanten lieten bij hun overlijden een weduwe achter. Bij Mallan was de echtgenote al eerder overleden en werd haar naam vermeld in de overlijdenskennisgeving. Van der Poel en Du Marchie van Voorthuysen waren na het overlijden van hun eerste echtgenote hertrouwd. Bij Van der Poel werd de naam van de eerste echtgenote vermeld in de kennisgeving; bij Du Marchie van Voorthuysen niet.

De overledene wordt door de weduwe aangeduid als 'innig geliefde', 'zeer geliefde' of 'zeer beminde' man.

Zeven van de acht predikanten lieten bij hun overlijden kinderen achter. Steenblok was kinderloos.

De overledene wordt door de kinderen aangeduid als 'zeer zorgzame', 'zeer geliefde, zorgzame', 'zorgdragende', 'lieve zorgzame' of 'geliefde en zorgvolle' vader, eventueel aangevuld met behuwd- en grootvader.

Alle overlijdenskennisgevingen bevatten informatie over condoleance, rouwdienst en begrafenis. Als de begrafenis al heeft plaatsgevonden, dan wordt dat kort vermeld. Als de begrafenis nog moet plaatsvinden, is de informatie doorgaans uitgebreider. In drie gevallen wordt vermeld dat 'bloemen', 'bloemen en toespraken' of 'bezoek aan huis' niet op prijs worden gesteld.

Hoofdstuk 6 Discussie

In dit hoofdstuk leg ik de bevindingen uit hoofdstukken over de bevindelijk gereformeerden en hun funeraire cultuur naast de resultaten van de acht case studies naar begrafenissen van bevindelijk gereformeerde predikanten in de periode 1948-2010. Ik probeer dat geheel te verbinden aan diverse theoretische concepten.

6.1 Begrafenissen van bevindelijk gereformeerde predikanten als ritueel

De acht begrafenissen die in het kader van deze scriptie zijn onderzocht, vertonen diverse rituele kenmerken. Daarbij volg ik het definitievoorstel van Barbara Stollberg-Rilinger: 'Het ritueel in engere zin is een menselijke opeenvolging van handelingen die gekenmerkt wordt door standaardisatie van de uiterlijke vorm, herhaling, uitvoeringskarakter, performativiteit en symboliek en die een elementair sociaal structuurvormend effect heeft.'³⁰⁵

In de eerste plaats spelen rituelen zich volgens Sollberg-Rilinger telkens in dezelfde vorm af. Zo zijn ze herkenbaar en voorspelbaar. De herkenbaarheid zit in de gebruikte woorden, handelingen en symboliek en in het feit dat ze uitgevoerd worden door personen die daarvoor competent geacht worden binnen de gemeenschap. Aan het ritueel kan een schriftelijke aanwijzing ten grondslag liggen, maar de manier waarop een ritueel zich voltrekt kan net zo goed berusten op ongeschreven afspraken. Zolang rituelen herkenbaar blijven, bestaat ruimte voor veranderingen in de manier waarop het ritueel wordt uitgevoerd.³⁰⁶

Ondanks dat de begrafenissen over een periode van 62 jaar plaatsvonden, op diverse plekken in het land en binnen verschillende kerkgenootschappen, is duidelijk sprake van een standaardisatie van de vorm. Voorafgaand aan de begrafenis wordt altijd een bijeenkomst in een kerk gehouden, waarbij uit de Bijbel gelezen en gebeden wordt en de aanwezigen psalmen zingen. De eerste spreker is altijd een predikant. In de toespraken wordt de

³⁰⁵ Barbara Stollberg-Rilinger, *Rituale: 2., aktualisierte Auflage* (Frankfurt: Campus Verlag, 2019), 9, vertaling door auteur.

³⁰⁶ Stollberg-Rilinger, *Rituale*, 9-10.

overleden predikant voorgesteld als iemand die zich, ondanks menselijke beperkingen, heeft ingezet voor de gemeenschap en de verkondiging van het ware geloof. Daarnaast worden de aanwezigen opgeroepen om te streven naar bekering, waarbij de overledene als exemplaar wordt voorgesteld. In de toespraken worden de diverse aanwezigen zowel gezamenlijk als gedifferentieerd aangesproken. Ook de bijeenkomsten op de begraafplaats verlopen herkenbaar en voorspelbaar, met meerdere toespraken, waarvan de inhoud niet wezenlijk verschilt met de toespraken in de kerk.

In de tweede plaats kennen rituelen volgens Stollberg-Rilinger een bepaald uitvoeringskarakter, door duidelijke tijd- en plaatsgebonden en sociale kenmerken. Ze onderscheiden zich van alledaagse handelingen, bijvoorbeeld door esthetische schoonheid. Ze hebben een duidelijk begin en einde, vinden plaats op een specifieke plek en deelnemers hebben duidelijk herkenbare kleding en attributen. Rituelen kunnen niet toevallig en onbewust uitgevoerd worden. Ze worden binnen een gemeenschap, in het openbaar voltrokken. Bij een ritueel is sprake van uitvoerders en ontvangers, waarbij de ontvanger bijvoorbeeld ook God kan zijn.³⁰⁷

De bijeenkomsten bij de begrafenissen vinden altijd plaats in de kerk en op de begraafplaats. Daarbij is de leiding in handen van een predikant en wordt het woord uitsluitend door mannen gevoerd. Dat zijn in de regel ambtsdragers, waarbij het dankwoord door een familielid uitgesproken kan worden. Leden van de gemeenschap kunnen erbij aanwezig zijn. Zij fungeren als ontvangers van het ritueel. Ook al zou dat wellicht verwacht worden in een religieuze setting: God is niet de ontvanger van het ritueel. De bijeenkomsten zijn daarbij nadrukkelijk niet bedoeld ter bevordering van het zielenheil van de overledene.

Stollberg-Rilinger stelt dat rituelen in de derde plaats symbolisch zijn, ze verwijzen altijd naar iets groters. Door hun communicatieve karakter symboliseren ze bijvoorbeeld de eenheid van de gemeenschap, de grenzen daarvan, de innerlijke ordening en de leidende waarden. In het ritueel wordt aan de gemeenschap niet alleen de wereldbeschouwing in symbolische

³⁰⁷ Stollberg-Rilinger, *Rituale*, 10.

vorm voorgesteld, maar ze is tegelijk ook de actieve beleefde representatie van haar wereldbeschouwing. Het veronderstelt een gemeenschappelijke, collectief gedeelde code. Daardoor krijgt het ritueel geldingskracht. Het betekent niet dat deelnemers de code precies hetzelfde duiden.³⁰⁸

Het begraven van bevindelijk gereformeerde predikanten verwijst op symbolische wijze naar de theologische ordening die leidend is binnen bevindelijk gereformeerde kerken en een sterke nadruk legt op uitverkiezing en bekering. Het is de uiting van de mogelijkheid dat mensen zaligheid kunnen bereiken. Terwijl in reguliere erediensten telkens centraal staat dat bekering noodzakelijk is om zalig te worden, wordt bij deze begrafeningen getoond dat het ook daadwerkelijk kán. Tegelijk wordt bij begrafeningen voor de aanwezigen weer de noodzaak van bekering centraal gesteld, om ook ooit die zaligheid te kunnen bereiken. De begrafeningen laten daarnaast op symbolische wijze zien welke rol predikanten binnen de gemeenschap vervullen. Het zijn leiders die hun eigen geestelijke weg als exemplaar inbrengen. Omdat ze door God gezonden zijn, laten ze ook de trouw van God aan Zijn kerk zien. Daarnaast wordt hun sterven soms gepresenteerd als een slag voor de staat van kerk en wereld, omdat op aarde een steunpilaar is weggefallen.

Tenslotte is het volgens Stollberg-Rilinger een hoofdkenmerk van rituelen dat ze niet alleen iets betekenen, maar ook iets doen. Ze hebben een performatief karakter. De meeste rituelen markeren de grens tussen de ene en de andere sociale werkelijkheid. Het is een ambivalent moment: het ritueel brengt scheiding aan en verbindt tegelijk.³⁰⁹

De handelingen tijdens de begrafeningen zijn performatief omdat ze plaatsvinden rondom het daadwerkelijk begraven van de overleden predikanten. Ze markeren zo de overgang van leven naar dood. Eerst wordt benadrukt welke rol iemand bij leven heeft gespeeld. Vervolgens staat de zaligheid centraal die de overledene nu ten deel is gevallen. De scherpte van die overgang wordt voorgesteld door te stellen dat de overledene nu geen weet meer heeft van wat op aarde gebeurt. Ook zijn de aardse banden weggefallen. De verbinding tussen leven en dood van de overledene wordt gelegd in de nadruk op de noodzakelijkheid

³⁰⁸ Stollberg-Rilinger, *Rituale*, 11.

³⁰⁹ Stollberg-Rilinger, *Rituale*, 11-12.

van bekering voor de aanwezigen. Dat wat de predikant bij leven heeft gepredikt, moet na zijn dood ter harte genomen worden. Bij een deel van de begrafenissen wordt gesteld dat de predikant met de veroordeling zal instemmen als voor een van de aanwezigen na diens dood de eeuwige veroordeling wordt uitgesproken.

Stollberg-Rilinger concludeert dat rituelen de herinnering aan vroeger handelen verbinden met de verplichting tot toekomstig handelen. Ze fungeren als scharnier tussen individu en gemeenschap en zetten de deelnemer in een orde die ouder dan hen is en die hen bovendien zal overleven. Rituelen geven een moment, in dit geval de begrafenis van een voorman, een plek in een groter geheel. Zonder rituelen is er geen gemeenschappelijke orde, zijn er geen instituties en geen duurzame sociale structuur.³¹⁰

Hoewel de vorm zeer verschillend kan zijn, kent elke gemeenschap begrafenis- en rouwrituelen. Stollberg-Rilinger stelt dat het daarbij net zo goed om de levenden als om de gestorvenen gaat. De rituelen dienen als overbrugging en beheersing van de breuk. Ze markeren de drempel.³¹¹

Begrafenisrituelen hebben een januskopachtige structuur. Ze verbeelden enerzijds het afscheid van de gestorvenen uit de gemeenschap van levenden. Anderzijds staan ze voor een verder leven. Het heden en hiernamaals kunnen via rituelen met elkaar verbonden worden. De levenden kunnen met materiële gaven of spirituele voorspraak invloed proberen uit te oefenen op het welbevinden van de gestorvene in het hiernamaals.³¹²

Bij de begrafenissen van bevindelijk gereformeerde predikanten is dat nadrukkelijk niet het geval. Wel kan gezegd worden dat de herinnering in het heden levend gehouden wordt. Dat komt onder ander tot uiting in de uitgave van begrafenisverslagen, die ook voorzien zijn van een portretfoto van de overledene.

Rituelen rondom dood, begraven en het hiernamaals gaan altijd ook wezenlijk over de gemeenschap van de levenden. Ze troosten niet alleen de achterblijvers, maar ze laten ook zien dat de gemeenschap als geheel de dood van individuen overleeft. Dat geldt vooral bij de

³¹⁰ Stollberg-Rilinger, *Rituale*, 12.

³¹¹ Stollberg-Rilinger, *Rituale*, 64.

³¹² Stollberg-Rilinger, *Rituale*, 65.

begravenissen van vooraanstaande leden van die gemeenschap, zegt Stollberg-Rilinger. Ze belichamen het geloof, de waarden en de eenheid van de gemeenschap. Door de plek die de gemeenschap deze overleden toewijst en de rituele eer die ze hen bewijst, definieert ze ook zichzelf. De rituele zorg voor overledenen is door tijden en culturen heen een sterk moment van sociale samenhang.³¹³

Ook Wim Cappers benadrukt dat uitvaarten doorgaans dienst doen als rituelen, waarmee 'de hygiënische, emotionele en sociale gevolgen van een sterfgeval beheersbaar worden gemaakt. In de eerste plaats moet het ontbindende lichaam zo snel mogelijk uit de samenleving worden verbannen. Tegelijkertijd willen de nabestaanden al dan niet met godsdienstig ceremonieel afscheid van de dode nemen. Daarnaast dient de gemeenschap de opengevallen plaats op te vullen. De indeling van de rouwstoet vormt dan een afspiegeling van de nieuwe sociale verhoudingen.'³¹⁴

Over de indeling van rouwstoeten bij de begravenissen van bevindelijk gereformeerde predikanten, heb ik niets aangetroffen. Het is echter wel tekenend dat de leiding van begravenissen vaak in handen is van predikanten die een centrale rol binnen het kerkverband spelen of dat later gaan doen.

6.2 De overleden bevindelijk gereformeerde predikant als exemplaar

John Exalto heeft onderzoek gedaan naar de religieuze exemplartraditie in vroegmodern Nederland. Daarin gaat hij ook in op het verschijnsel van de zogenaamde lijkpreek, de rede die gehouden werd bij een begrafenis. In de praktijk gebeurde dat met name bij de begrafenis van vooraanstaande leden van de samenleving. Ondanks dat nog weinig onderzoek is verricht naar de Nederlandse protestantse lijkpreek, is duidelijk dat die vooral uitgesproken werd op lutherse predikanten, maar ook op vooraanstaande gereformeerde predikanten. Doorgaans bestaan lijkrede uit drie onderdelen: lof op de overledenen, de

³¹³ Stollberg-Rilinger, *Rituale*, 65.

³¹⁴ Cappers. *Aan deze zijde van de dood*, 415-416.

rouwklacht en troost. Na de alteratie van Amsterdam, in 1578, verbood de gereformeerde kerkenraad de lijkpredikaties, omdat ze aanleiding zouden geven tot mensverheerlijking.³¹⁵

In de praktijk slaagde de gereformeerde kerk er niet in de lijkredes uit te bannen, ook niet in de eigen gelederen. Vanaf het midden van de zeventiende eeuw waren zulke redevoeringen geaccepteerd, al werden ze met name voor leden van de elite uitgesproken. Dergelijke lijkredes stonden vaak vol hoogdravende bewoordingen: over de doden niets dan goeds. Het werd ook gebruikelijk om lijkpreken uit te spreken bij het overlijden van vooraanstaande predikanten en de teksten van die redes te publiceren.³¹⁶

Exalto concludeert dat gesproken kan worden van gereformeerde heiligen. Hij wijst erop dat heiligen door het vroegmoderne gereformeerde protestantisme niet zijn afgeschaft. 'De gereformeerde heiligen werden in tegenstelling tot de rooms-katholieke niet aangeroepen als intermediairs. Zij waren wel exempels voor het christelijke leven.'³¹⁷

Kort na de Reformatie waren het nog de bekende heiligen die nagevolgd konden worden. Zowel Luther als Calvijn bevorderden het lezen van heiligenlegendes, omdat ze als voorbeelden voor een goed, christelijk leven konden dienen. Al snel konden protestantse heiligen als exemplaar gebruikt worden. Volgens Exalto gaf Luther in 1523 'de stoot tot de protestantse heiligenverering' met zijn brief die geschreven was naar aanleiding van de dood van de Antwerpse martelaren Hendrik Voes en Jan van Essen.³¹⁸

De stelling van Exalto is echter niet correct, of op zijn minst is zijn formulering onzorgvuldig. Luther was namelijk fel gekant tegen de verering van heiligen. Ze waren in Luthers theologie '...geen bemiddelaars voor God, maar gelovige mensen die van het handelen van God getuigen.'³¹⁹

De heiligen, dood of levend, vormen volgens Luther samen de kerk, de gemeenschap van heiligen. Hij onderscheidde drie soorten heiligen. In de eerste plek historische heiligen als Augustinus of Bernardus van Clairvaux. In de tweede plaats waren het Bijbelse heiligen en in

³¹⁵ John Exalto, *Gereformeerde heiligen: de religieuze exemplartraditie in vroegmodern Nederland* (Nijmegen: Vantilt, 2005), 56-62.

³¹⁶ Exalto, *Gereformeerde heiligen*, 63-65, 177.

³¹⁷ Exalto, *Gereformeerde heiligen*, 103.

³¹⁸ Exalto, *Gereformeerde heiligen*, 95-96.

³¹⁹ Sabine Hiebsch en Martin L. van Wijngaarden, *Luther: zijn leven, zijn werk* (Kampen: Kok, 2007), 151.

de derde plek de nieuwe 'evangelische' heiligen. Tot die laatste categorie rekende Luther zijn twee medebroeders die in Brussel terecht gesteld waren.³²⁰

De protestantse heiligen fungeerden volgens Exalto als culturele indicatoren. Voor de groep waarvoor zij als heiligen golden, reflecteerden ze de religieuze normen. Daarbij vormden ze niet het voorbeeld dat exact nagevolgd moest en kon worden. Ze vertegenwoordigden de hoogste norm, die door de gewone stervelingen naar hun eigen maat getransfigureerd konden worden.³²¹

Zulke protestantse heiligen werden ook wel mannen Gods genoemd. De term werd in de eerste plaats gebruikt voor Bijbelse rolmodellen, met name de oudtestamentische prefiguraties van Christus. Daarna voor voorlopers van de reformatie en reformatoren en in de laatste plaats voor contemporaine predikanten.³²²

Predikanten als Willem Teellinck en Jodocus van Lodenstein werden door tijdgenoten aangeduid als mannen Gods: '... leraars, zieners en profeten in Israël. Zij werden gemodelleerd naar de oudtestamentische profeten.'³²³

Vanaf het derde kwart van de zeventiende eeuw werden bij het overlijden van gereformeerde predikanten soms lijkpreken uitgegeven. Die waren meestal gebaseerd op een Bijbeltekst, die eerst werd uitgelegd en daarna toegepast op de overledene. Predikanten worden vergeleken met Bijbelse personen als Henoeh, Mozes, David en Abner. Van de predikanten wordt de deugdzaamheid benadrukt, met daarbij speciale aandacht voor rechtzinnigheid, godzaligheid, grote ijver in de verkondiging van het evangelie, en zelfverloochening. Verder wordt in de lijkpreken regelmatig verwezen naar het sterfbed van de overleden predikant en de woorden die daar nog gezegd zijn. In de lijkpreken klonk vervolgens vaak een oproep tot boete en inkeer. Bij het sterven van Van Lodenstein werd gezegd dat daarmee een 'stut' van land en volk verloren was gegaan.³²⁴

De overeenkomsten met de praktijk van het begraven van bevindelijk gereformeerde predikanten zijn treffend. Redes die gebaseerd zijn op een Bijbeltekst, de toepassing op de

³²⁰ Hiebsch en Van Wijngaarden, *Luther: zijn leven, zijn werk*, 151-153.

³²¹ Exalto, *Gereformeerde heiligen*, 103.

³²² Exalto, *Gereformeerde heiligen*, 133.

³²³ Exalto, *Gereformeerde heiligen*, 139.

³²⁴ Exalto, *Gereformeerde heiligen*, 175-193.

overledenen, vergelijking met oudtestamentische personen, de oproep tot inkeer en de klacht dat met het sterven van de predikant een stut voor land en volk verloren is gegaan: het zijn duidelijke overeenkomsten tussen de lijkpreken uit de zeventiende eeuw en de onderzochte begrafenisserijen uit de periode 1948-2010.

De overleden predikanten worden in verband gebracht met personen uit de Bijbel en uit de geschiedenis van de kerk. Bij Luther waren dat de Bijbelse en historische heiligen. De positionering van de overleden predikanten kan in dat verband gezien worden als het creëren van nieuwe ‘evangelische’ heiligen.

Ondanks het voornoemde, gaat het echter te kort door de bocht om te betogen dat de praktijk van het begraven van bevindelijk gereformeerde predikanten in de twintigste en eenentwintigste eeuw direct beïnvloed is door lijkpreken uit de zeventiende eeuw en door de omgang met heiligen zoals die door Luther in de zestiende eeuw werd geleerd. Nergens heb ik daarvoor een directe aanwijzing gevonden. Nader onderzoek naar de praktijk van het begraven van predikanten in de achttiende en negentiende eeuw, zou wellicht antwoord kunnen geven op de vraag of gesteld kan worden dat via enkele tussenstappen toch sprake is van invloed.

6.3 De functies van de praktijk van het begraven van bevindelijk gereformeerde predikanten

Nu duidelijk is dat begrafenisserijen van bevindelijk gereformeerde predikanten rituele kenmerken hebben, is het tijd om nog scherper te kijken naar de vraag welke functie dit ritueel precies heeft binnen de gemeenschap. Dit wordt met name duidelijk tijdens de toespraken, zoals die beschreven zijn in de begrafenisverslagen.

In de eerste plaats lijkt de praktijk van het begraven van bevindelijk gereformeerde predikanten een validatie van de leer, met name als het gaat om de leer van de uitverkiezing en de noodzakelijkheid van bekering. Doordat de zaligheid van de overleden predikant als zekerheid wordt gepresenteerd, wordt de argumentatie sluitend gemaakt: God verkiest mensen tot zaligheid, om zalig te worden is bekering nodig, de predikant was zelf een bekeerd man en heeft in zijn prediking altijd op de noodzaak van bekering gewezen en nu hijzelf is overleden, is hij inderdaad zalig geworden. In het geval van Muilwijk bestond

Jelle Bakker - De praktijk van het begraven van bevindelijk gereformeerde predikanten (1948-2010)

rondom de zaligheid van de predikant nog twijfel. Het is veelzeggend dat juist bij de begrafenis een collega-predikant nog ingaat op deze kwestie en aangeeft dat hij er van verzekerd is geraakt dat ook deze predikant zalig is geworden. Kortom: bekeren moet en zalig worden kan. Dit punt wordt in toespraken uitgebreid besproken en komt ook tot uiting in de keuze van de gezongen psalmen, de gelezen Bijbelgedeelten en Bijbeltekstgebruik op grafmonumenten en in overlijdenskennisgevingen.

In de tweede plaats worden de levens van bevindelijk gereformeerde predikanten na hun overlijden als exemplen voorgesteld. Dit exemplen kan nagevolgd worden voor zover het gaat om inzet, ijver, werklust, toegewijdsheid aan de waarheid, zelfverloochening en levensheiliging. Ze worden op dezelfde lijn gezet als oudtestamentische personen of personen uit de geschiedenis van de kerk. Daarmee mag duidelijk zijn dat ze fungeren als de hoogste norm, die door gewone gemeenteleden naar eigen vermogen nagevolgd kan worden. In die zin fungeert de overleden predikant als bevindelijk gereformeerde heilige, een man Gods. Echter, waar de noodzaak van bekering gesteld wordt in het licht van de uitverkiezing, is slechts sprake van één norm: de mens moet door bekering volkomen met God verzoend worden.

In de derde plaats wordt de positie van de predikant benadrukt. Die wordt geschetst als een door God geroepen en gezonden man. De overledene heeft altijd pal gestaan voor de ware leer en de noodzaak tot bekering verkondigd. De overledene komt daarvoor postuum respect toe. Tegelijk is duidelijk dat de bijzondere positie die predikanten hebben, dus ook geldt voor de nog levende predikanten. Zonder dat het expliciet wordt uitgesproken, worden de gemeenteleden erop gewezen dat deze door God gestuurde mannen alle respect verdienen. Bij de meerderheid van de begrafenis, wordt de overleden predikant vergeleken met Bijbelse personen. In de meeste gevallen gaat het daarbij om oudtestamentische mannen. De contemporaine, door God geroepen, predikanten worden zo in een Bijbelse lijn geplaatst.

In de vierde plaats wordt duidelijk gemaakt hoe noodzakelijk het is om bij de kerkelijke gemeenschap te blijven. De staat van land en wereld wordt als zeer duister geschetst. De Jelle Bakker - De praktijk van het begraven van bevindelijk gereformeerde predikanten (1948-2010)

overledene was een van de weinigen die hiertegen nog in verzet kwam en nu hij er niet meer is, bestaat de vrees dat het nog duisterder zal worden. Hij was immers een stut van de samenleving. Met een beroep op de ware leer die in de gemeenschap verkondigd wordt en de weg tot zaligheid die gedemonstreerd is door de overleden predikant, wordt extra benadrukt dat het verstandig is om binnen de gemeenschap te blijven.

In de vijfde plaats kan duidelijk gemaakt worden hoe de overledene als religieus leider opgevolgd wordt. Dat kan blijken uit de taakverdeling tijdens de begrafenis. Het zegt dan iets over het leiderschap binnen het kerkverband. Hierbij dient wel opgemerkt te worden dat de kwestie van leiderschap geen groot gewicht heeft. De kerkgenootschappen zijn geen streng hiërarchisch georganiseerde organisaties; leiderschap is grotendeels informeel georganiseerd. Voor wat betreft het leiderschap binnen de gemeente, geldt dat steeds nadruk gelegd wordt op de verantwoordelijkheid van de kerkenraad. Die is haar voorzitter en leider kwijt en draagt nu dus een nog grotere verantwoordelijkheid.

Conclusie

De praktijk van het begraven van bevindelijk gereformeerde predikanten is onmiskenbaar te duiden als een rituele praktijk. Het gaat om menselijke handelingen die gekenmerkt wordt door standaardisatie van de uiterlijke vorm, herhaling, een vast uitvoeringskarakter, symboliek en een performatief karakter hebben, aangezien ze plaatsvinden rondom het daadwerkelijk begraven van een overleden predikant. Het ritueel heeft een elementair sociaal structuurvormend effect.

Het ritueel heeft vijf functies. In de eerste plaats is het een validatie van de leer. In de tweede plaats wordt de overleden predikant erdoor voorgesteld als exemplaar. Ten derde wordt de bijzondere positie van predikanten erdoor benadrukt. In de vierde plaats is het een bevestiging van het belang van het lidmaatschap van de religieuze gemeenschap en ten slotte zegt het ritueel iets over de opvolging van de gestorven predikant.

Hoofdstuk 7 Conclusie

Bevindelijk gereformeerde predikanten vormden en vormen in de twintigste en eenentwintigste eeuw een afzonderlijke groep binnen de predikanten uit het gereformeerd protestantisme. Met een sterke nadruk op roeping en de 'van God geleerdheid', doen ze hun werk doorgaans zonder een theologische, universitaire opleiding. Ze worden binnen hun gemeenschap op één lijn gesteld met oudtestamentische, profetische mannen, die immers ook naar het volk gezonden werden op Gods boodschap te brengen. In hun prediking leggen bevindelijk gereformeerde predikanten een sterke nadruk op de noodzakelijkheid van bekering, ze stellen die in het licht van de uitverkiezing.

Begravenissen kennen in bevindelijk gereformeerde kerken een sobere uitvoering. Er is weinig tot geen plaats voor persoonlijke inbreng van nabestaanden of loftuitingen op de overledene. De nadruk ligt op het onderwijzen van de levenden, die doordrongen moeten worden van de noodzaak van bekering om zalig te kunnen worden.

Begravenissen van bevindelijk gereformeerde predikanten onderscheiden zich van de meeste begravenissen van niet-predikanten in bevindelijk gereformeerde kerken. Zo worden psalmen gezongen en klinken lovende woorden over de overledene, met name als het diens inzet voor de kerk en de handhaving van de rechtzinnige leer is. Een andere afwijking van de reguliere funeraire praktijk in bevindelijk gereformeerde kerken, is dat er, naast de inbreng van de predikant, ruimte is voor toespraken, zowel in de kerk als op de begraafplaats.

Begravenissen van bevindelijk gereformeerde predikanten vinden dikwijls plaats onder grote publieke belangstelling, waarbij het woord gevoerd wordt door vooraanstaande leden van de (interkerkelijke) bevindelijk gereformeerde gemeenschap. De toespraken worden achteraf in druk uitgegeven.

Doordat regelmatig religieuze voormannen van buiten de eigen kerk aan het woord komen, wordt benadrukt dat op aarde als hoogste orde het verband der uitverkorenen geldt. Dat staat nog boven het lidmaatschap van de eigen, rechtzinnige kerk.

Bevindelijk gereformeerde predikanten vervullen bij leven een uitzonderingspositie binnen hun gemeenschap. Die bijzondere status wordt tijdens de begrafenis tot uiting gebracht doordat de nadruk op het predikantschap van de overledene ligt. Het zijn de begrafeningen van predikanten, die pas in tweede instantie familielid, collega en sterfelijk mens waren. In de overlijdenskennisgevingen en op de grafmonumenten is qua vorm en uitvoering echter veel minder sprake van een uitzonderingspositie. De overleden predikant wordt daar in eerste instantie gepresenteerd binnen de context van de familie, waarbij in veel gevallen ook vermeld wordt dat de overledene predikant was. In het gebruik van Bijbelteksten in overlijdenskennisgevingen en op grafmonumenten wordt vaak ingegaan op de zaligheid van de predikant. De nadruk op de noodzaak van bekering, die tijdens de begrafeningen wél klinkt, is afwezig op overlijdenskennisgevingen en grafmonumenten.

De begrafeningen hebben, zoals de meeste begrafeningen, een ritueel karakter. De functie van dit ritueel wijkt bij de begrafeningen van bevindelijk gereformeerde predikanten echter wel af van andere begrafeningen.

Uit de inhoud van de toespraken, de gelezen Bijbelgedeeltes, de gezongen psalmen en de teksten in overlijdenskennisgevingen en op grafmonumenten, blijkt dat het ritueel van de begrafenis van bevindelijk gereformeerde predikanten vijf functies heeft. In de eerste plaats is het een validatie van de leer. In de tweede plaats wordt de overleden predikant erdoor voorgesteld als exemplaar, een bevindelijk gereformeerde heilige. Ten derde wordt de bijzondere positie van predikanten erdoor benadrukt. In de vierde plaats is het een bevestiging van het belang van het lidmaatschap van de religieuze gemeenschap en ten slotte zegt het ritueel iets over de opvolging van de gestorven predikant.

Als validatie van de leer is de begrafenis van een bevindelijk gereformeerde, zalig geworden predikant het moment bij uitstek om de theologische cirkel rond te maken. Zondag aan zondag klinkt immers de waarschuwing dat bekering nodig is om zaligheid te bereiken. De begrafenis van een bekeerde is een moment om te tonen dat zalig worden ook daadwerkelijk gebeurt.

De overleden predikanten worden tijdens de begrafenisser voorgesteld als navolgingswaardige personen, exempels. In die zin is een correlatie te zien met de manier waarop Luther nieuwe 'evangelische' heiligen beschouwde. Ze staan in verband met heiligen uit de Bijbel en de geschiedenis van de kerk. Ze dienen niet als bemiddelaar tussen mens en God, maar als gelovigen in wiens leven het handelen van God duidelijk werd. Zoals deze mannen bekeerd werden en zaligheid bereikten, zo moet dat voor alle mensen gebeuren.

In het exempel van de overleden predikant komt ook scherp de kloof tussen bekeerd en onbekeerd zijn tot uiting. De bekeerde, zalig geworden predikant staat na zijn overlijden aan de kant van God. Aardse banden zijn weggefallen.

In het exempel van de overleden predikant wordt niet alleen de nadruk gelegd op diens bekeerde staat. Ook deugden als ijver, toewijding en trouw zijn navolgingswaardig. Datzelfde geldt voor het strijden voor de zuivere waarheid. Bij bekering is het exempel zwartwit: iemand is bekeerd of is het niet. Bij het navolgen van deugden zijn er grijstinten. Iedere kerkganger kan in meer of mindere mate vordering in de oefening in deugden.

Doordat de overleden predikant als exempel wordt gepresenteerd, ontstaat een spanningsveld. Tijdens begrafenisser in bevindelijk gereformeerde kerken wordt immers steeds geprobeerd om de overledene en diens verdiensten op geen enkele wijze centraal te stellen. Ondanks de voorbehouden die daarover gemaakt worden, gebeurt dat bij bevindelijk gereformeerde predikanten wel. Ze worden voorgesteld als mannen die een bijzondere positie binnen de gemeenschap bekleden. Geroepen door God en na een leven in trouwe dienst van de waarheid, opgenomen in heerlijkheid en eerbiedig nagestaard door de achterblijvers. Het zijn bevindelijk gereformeerde heiligen.

Aanwijzingen voor verder onderzoek

Van de acht predikanten die in deze scriptie centraal staan, zijn er vijf die binnen hun eigen kerkgenootschap een centrale rol speelden en die ook in de rechterflank van de bevindelijk gereformeerde kerken een prominente positie innamen. Het zijn ds. Gerrit Hendrik Kersten, ds. Cornelis Steenblok, ds. Johannes van der Poel, ds. Everard du Marchie van Voorthuijsen en ds. Frans Mallan. Van al deze predikanten zijn levensbeschrijvingen verschenen, maar het ontbreekt tot op heden aan biografieën, geschreven volgens de historiografische regelen der Jelle Bakker - De praktijk van het begraven van bevindelijk gereformeerde predikanten (1948-2010)

kunst. Vanwege de onmiskenbare invloed die ze hadden, en hebben, op een deel van de Nederlandse samenleving, zou ook voor een biografie van de bevindelijk gereformeerde predikant in het algemeen veel te zeggen zijn.

Het houden van toespraken door burgemeesters of andere politici bij de begrafenis van predikanten, is opvallend, vanwege de scheiding van kerk en staat in Nederland. Verder onderzoek zou antwoord kunnen geven op de vraag of dit vaker voorkwam, of daaromtrent discussie plaatsvond en of het verschijnsel zich ook voordeed bij de begrafenis van andere prominente leden van de samenleving.

Het zou interessant zijn om een breder onderzoek te doen naar grafmonumenten van predikanten. Daarbij kan dan onder andere onderzocht worden wat het tekstgebruik was en hoe het ambt van de overledene wordt aangeduid. Een onderzoeksvraag kan zijn in hoeverre door de tijd en tussen kerkgenootschappen onderling, verschillen te zien zijn. Een zelfde onderzoek kan gedaan worden naar overlijdenskennisgevingen van predikanten.

In het kader van deze scriptie zijn veel toespraken van bevindelijk gereformeerde predikanten onderzocht. Daarbij werd gebruik gemaakt van de integrale, uitgeschreven teksten. Een belangrijke dimensie die daarbij miste, is die van het gesproken woord. Verder onderzoek zou zich kunnen richten op de manier waarop bevindelijk gereformeerde predikanten hun boodschap ondersteunen door verbale retoriek, met bijvoorbeeld aandacht voor differentiatie in volume, het gebruik maken van stiltes en vibrato.

Bibliografie

Primaire bronnen

N.N., *De snoeren in liefelijke plaatsen gevallen*. Utrecht: De Banier, 1948.

N.N. *Verslag der begrafenis van wijlen Ds. F.J. Dieleman. In leven predikant der geref. Gemeente te Yerseke*. z.j.

N.N. *Leven en leer van dr. C. Steenblok*. Barneveld: G.J. van Horssen, 1967.

N.N. *De strijd gestreden. Over het leven en sterven van ds. G. van de Breevaart*. Veenendaal: G. Kool, 1975.

N.N., *Ter gedachtenis. Verslag van de begrafenis van ds. Joh. van der Poel*. Ede: Kerkenraad van de Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland, 1982.

N.N. *Tot een wachter gesteld. Verslag begrafenis en drie predikaties*. Houten: Den Hertog, 1986.

N.N. *Aan armen uit genâ. Levensschets Ds. A.D. Muilwijk*. Putten: Van Horssen, 1995.

Mastenbroek, J. *Israëls wachter sluimert niet. Herinneringen van ds. F. Mallan (1925-2010)*. Alblasterdam: Sola Gratia, 2012.

Secundaire bronnen

Baars-Blom, José. "Reformatorische jeugdcultuur." In *Bij ons in de Biblebelt*, red. Tanja Kootte en Fred van Lieburg, 131-143. Utrecht/Dordrecht: Dutch Bible Belt Network, 2020.

Benedict, Philip. *Christ's churches purely reformed: a social history of Calvinism*. New Haven/London: Yale University Press, 2002.

Breevaart, P. van de. "Breevaart, Gerrit van de (1902-1974)." In *Predikanten en oefenaars, biografisch woordenboek van de kleine kerkgeschiedenis, deel 2*, red. A. Bel, P. van de Breevaart, H. Florijn, J. Mastenbroek, H. Natzijl en A. Ros. Houten: Den Hertog, 1993.

Cappers, Wim. *Aan deze zijde van de dood: funeraire componenten van seculariserende cultuurlandschappen in Nederland 1576-2010*. Arnhem: 2012.

Comrie, Alexander. *Brief over de rechtvaardigmakinge des zondaars door de onmiddelyke toerekening der borggerechtigheit van Christus*. Amsterdam: Nicolaas Byl, 1761.

Dijk, Gertjan van. *Het geloof der vaderen. De denkwereld van de bevindelijk gereformeerden*. Nijmegen: SUN, 1996.

Eijnatten, Joris van en Fred van Lieburg. *Nederlandse religiegeschiedenis*. Hilversum: Verloren, 2006.

Exalto, John. *Gereformeerde heiligen: de religieuze exempeltraditie in vroegmodern Nederland*. Nijmegen: Vantilt, 2005.

Exalto, J. "Marchie van Voorthuijsen, Everard du." In *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme, deel 6*, red. C. Houtman, J.H. van de Bank, A.J. van den Berg, A. de Groot, O.J. de Jongh, F.R.J. Knetsch, G.H.M. Posthumus Meyjes, H.J. Selderhuis, J. van Sluis en J. Trapman. Kampen: Kok, 2006.

Exalto, J. "Poel, Johannes van der." In *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme, deel 6*, red. C. Houtman, J.H. van de Bank, A.J. van den Berg, A. de Groot, O.J. de Jongh, F.R.J. Knetsch, G.H.M. Posthumus Meyjes, H.J. Selderhuis, J. van Sluis en J. Trapman. Kampen: Kok, 2006.

Exalto, John. "Rovers der hel: een profielschets van de bevindelijk gereformeerde predikant." In *Bij ons in de Biblebelt*, red. Tanja Kootte en Fred van Lieburg, 75-84. Utrecht/Dordrecht: Dutch Bible Belt Network, 2020.

Florijn, H. *Uit de begintijd van de Gereformeerde Gemeenten*. Kampen: De Groot Goudriaan, 1996.

Genderen, J. van en W.H. Velema. *Beknopte gereformeerde dogmatiek*. Kampen: Kok, 1992.

Golverdingen, M. *Ds. G. H. Kersten. Facetten van zijn leven en werk*. Houten: Den Hertog, 1993.

Golverdingen, M. "Een kind is ingegaan in 's Vaders woning." In *Facetten uit het leven van ds. G.H. Kersten*. Middelburg: Stichting De Gihonbron, 2015.

Graafland, C. "Kersten, Gerrit Hendrik (Henry)." In *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme, deel 2*, red. D. Nauta, A. de Groot, J. van den Berg, O.J. de Jongh, F.R.J. Knetsch en G.H.M. Posthumus Meyjes. Kampen: Kok, 1983.

Graafland, C. "Steenblok, Cornelis." In *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme, deel 2*, red. D. Nauta, A. de Groot, J. van den Berg, O.J. de Jongh, F.R.J. Knetsch en G.H.M. Posthumus Meyjes. Kampen: Kok, 1983.

Hiebsch, Sabine, en Martin L. van Wijngaarden. *Martin Luther: zijn leven, zijn werk*. Kampen: Kok, 2007.

Hijweege, Nicolette. *Bekering in bevindelijk gereformeerde kring. Een psychologische studie*. Kampen: Kok, 2004.

Hoekstra, E.G. en M.H. Ipenburg, *Handboek Christelijk Nederland. Kerken, gemeenten, samenkomsten en vergaderingen*. Kampen: Kok, 2008.

Janse, C.S.L. *Bewaar het pand. De spanning tussen assimilatie en persistentie bij de emancipatie van de bevindelijk gereformeerden*. Houten: Den Hertog, 1985.

Kersten, G.H. *Korte lessen over kort begrip*. Utrecht: De Banier, 1962.

Kok, H.L. *De geschiedenis van de laatste eer in Nederland*. Lochem: De Tijdstroom, 1970.

Kootte, Tanja. "The making of 'Bij ons in de Biblebelt,'" In *Bij ons in de Biblebelt*, red. Tanja Kootte en Fred van Lieburg, 9-20. Utrecht/Dordrecht: Dutch Bible Belt Network, 2020.

Kroon, G. *Offert Gode dank*. Ermelo: F.N. Snoek, 2023.

Lieburg, Fred van. *Levens van vromen*. Kampen: De Groot Goudriaan, 1991.

Lieburg, Fred van. "Hoe oud is de Bijbelgordel?" In *Bij ons in de Biblebelt*, red. Tanja Kootte en Fred van Lieburg, 21-24. Utrecht/Dordrecht: Dutch Bible Belt Network, 2020.

Mallan, F. "Ds. G. van de Breevaart overleden." In *De Wachter Sions*, 23 mei, 1974, Digibron.

Mastenbroek, J. "Kersten, Gerrit Hendrik (1882-1948)." In *Predikanten en oefenaars, biografisch woordenboek van de kleine kerkgeschiedenis, deel 5*, red. A. Bel, P. van de Breevaart, H. Florijn, J. Mastenbroek, H. Natzijl en A. Ros. Houten: Den Hertog, 1999.

Mastenbroek, J. „Dieleman, François Jacobus (1913-1955).” In *Predikanten en oefenaars, biografisch woordenboek van de kleine kerkgeschiedenis, deel 5*, red. A. Bel, P. van de Breevaart, H. Florijn, J. Mastenbroek, H. Natzijl en A. Ros. Houten: Den Hertog, 1999.

Meiden, van der A. *De zwarte-kousen kerken. Portret van een onbekende bevolkingsgroep*. Utrecht: Ambo, 1968.

N.N. “Laatste groet aan ds. Kersten.” *Rotterdamsch Parool*, 9 september 1948, Delpher.

N.N. “Begravenis ds. G.H. Kersten.” *Friesch Dagblad*, 10 september 1948, Delpher.

N.N. “Bewaakte overwegen worden in beveiliging opgenomen,” *De Telegraaf*, 9 februari, 1955, Delpher.

N.N. “Teraardebestelling van Ds. F.J. Dieleman te Yerseke.” *Eilanden-Nieuws*, 16 februari 1955, Digibron.

N.N. “Begravenis Ds. F.J. Dieleman.” *De Saambinder*, 17 februari 1955, Digibron.

N.N. “Duizenden begroeven ds. G. v. d. Breevaart.” *Reformatorisch Dagblad*, 20 mei 1974, Digibron.

N.N. “Ds. Van Voorthuijsen te Leersum begraven.” *Reformatorisch Dagblad*, 24 maart 1986, Digibron.

N.N. “Ds. Muilwijk in Dordt begraven” *Reformatorisch Dagblad*, 1 december, 1993, Digibron.

N.N. “Verbod Oud Geref. Gemeenten op opnemen preken” *Reformatorisch Dagblad*, 10 februari, 1994, Digibron.

N.N. “Ds. Mallan overleden.” *Reformatorisch Dagblad*, 9 juli, 2010, Digibron.

N.N. “Rouwdienst voor Mallan in vier godshuizen te volgen.” *AD/De Dordtenaar*, 15 juli 2010, Nexis Uni.

N.N. *Vier vroegrijpe vruchten verzameld*. Middelburg: Stichting de Gihonbron, 2015.

N.N., “Jaarboek: GGiN zien ledental met 260 dalen,” *Reformatorisch Dagblad*, 3 mei, 2023, Digibron.

N.N., “Ledental HHK neemt toe met 394,” *Reformatorisch Dagblad*, 1 juni, 2023, Digibron.

N.N., “Ledental GG daalt, ten gunste van PKN en HHK,” *Reformatorisch Dagblad*, 9 juni, 2023, Digibron.

Poel, Joh. van der. *Eben Haëzer*. Veenendaal: Kool, 1978.

Roos, J. "Ds. F. Mallan 1925-2010." In *Reformatorisch Dagblad*, 9 juli, 2010, Digibron.

Rouwendal, J., F.J. Wagenaar en M. Wijma. "De grootte van de Bond. De getalsmatige ontwikkeling van de Gereformeerde Bond 1973-2015." *Theologia Reformata* 65, nr. 1 (2022): 9-32.

Schinkelshoek, Dick. "Een vader voor het kerkverband begraven." *Nederlands Dagblad*, 15 juli, 2010, Nexis Uni.

Schnabel, Paul. "De Biblebelt: groot in geloof, klein in getal." In *Bij ons in de Biblebelt*, red. Tanja Kootte en Fred van Lieburg, 39-47. Utrecht/Dordrecht: Dutch Bible Belt Network, 2020.

Spijker, W. van 't. "De Nadere Reformatie." In *De Nadere Reformatie. Beschrijving van haar voornaamste vertegenwoordigers*, red. T. Brienens, K. Exalto, J. van Genderen, C. Graafland en W. van 't Spijker, 5-16. 's Gravenhage: Boekencentrum, 1986.

Stollberg-Rilinger, Barbara. *Rituale: 2., aktualisierte Auflage*. Frankfurt: Campus Verlag, 2019.

Vermeulen, J.M. *De zoon van Bornia, leven en werk van ds. E. du Marchie van Voorthuysen*. Meteren: Tekstservice Vermeulen, 2008.

Vermeulen, J.M. "Mulwijk, Abraham Dirk (1937-1993)." In *Predikanten en oefenaars, biografisch woordenboek van de kleine kerkgeschiedenis, deel 3*, red. A. Bel, P. van de Breevaart, H. Florijn, J. Mastenbroek, H. Natzijl en A. Ros. Houten: Den Hertog, 1996.

Vermeulen, J.M. "Poel, Johannes van der (1909-1981)." In *Predikanten en oefenaars, biografisch woordenboek van de kleine kerkgeschiedenis, deel 2*, red. A. Bel, P. van de Breevaart, H. Florijn, J. Mastenbroek, H. Natzijl en A. Ros. Houten: Den Hertog, 1993.

Vermeulen, J.M. *Het hoogste ambt. Uit het leven van ds. A.D. Mulwijk*. Kampen: De Groot Goudriaan, 2003.

Wagenaar, L.G. *De kerkelijke begrafenis*. 's Gravenhage: Boekencentrum, 1964.

Wijma, Merijn. "A great multitude one can count." PhD diss., Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerken in Nederland te Kampen, 2022.

Zwaag, K. van der. *Afwachten of verwachten. De toe-eigening des heils in historisch en theologisch perspectief*. Heerenveen: Groen, 2003.

Zwemer, J.P. *In conflict met de cultuur. De bevindelijk gereformeerden en de Nederlandse samenleving in het midden van de twintigste eeuw*. Kampen: De Groot Goudriaan, 1992.

Geraadpleegde websites

Gergemkerkrecht.nl

Gg-werkendam.nl

Kerkrecht.nl

Persoonlijke communicatie

Danny Melieste, e-mail op 3 april 2024.

Evert Treur, e-mail op 3 april 2024.

Ds. Wijnand Zondag, drie e-mails op 29 maart 2024.

Dankwoord

Hoewel het schrijven van deze masterscriptie bij tijden een eenzame onderneming was, werd ik getroffen door de bereidheid van juist onbekenden om me, belangeloos, te helpen bij vragen die in de loop van mijn onderzoek rezen. Ik wil in dat kader in het bijzonder de volgende mensen bedanken: Elly van der Staaï van de Stichting Kerkelijk Bureau Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland te Barneveld, Danny Melieste van Begrafenisonderneming De Jongh, Evert Treur van Begrafenisonderneming Treur, ds. Wijnand Zondag van de Gereformeerde Gemeente te Dordrecht, Simon Gerssen van Weerstand Grafmonumenten en Wessel Blokzijl van Digibron.nl.

Ook in mijn directe omgeving ging het schrijven van deze masterscriptie niet onopgemerkt voorbij. In dat kader wil ik dankzeggen aan de collega's van Het Urkerland en de Christelijke Hogeschool Ede, voor het verdragen van mijn afwezigheid en bij tijden afwezige aanwezigheid. Speciale dank aan Koos Jan de Jager, die op het juiste moment een zetje in de goede richting gaf. Verder dank aan medestudenten Jacob Jan van Rijs en Nathan Noorland, voor de manier waarop we elkaar konden ondersteunen en inspireren. Ook veel dank aan prof. dr. Sabine Hiebsch voor de nauwgezette, geduldige en constructieve begeleiding. In de laatste, maar zeker niet de minste, plaats dank aan Nelly en de rest van ons gezin, voor de warme basis van waaruit ik mij in het afgelopen jaar kon richten op dit onderwerp.